

**İLÇE İDARELERİNDE TARIM VE HAYVANCILIK
POLİTİKALARI: KARABÜK EFLANİ İLÇESİ
ÜZERİNE BİR İNCELEME**

**2021
YÜKSEK LİSANS TEZİ
KAMU YÖNETİMİ**

İbrahim ÇALIŞKAN

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Metin ÖZKARAL

**İLÇE İDARELERİNDE TARIM VE HAYVANCILIK POLİTİKALARI:
KARABÜK EFLANİ İLÇESİ ÜZERİNE BİR İNCELEME**

İbrahim ÇALIŞKAN

Dr. Öğr. Üyesi Metin ÖZKARAL

**T.C.
Karabük Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Kamu Yönetimi Anabilim Dalında
Yüksek Lisans Tezi
Olarak Hazırlanmıştır**

**KARABÜK
KASIM 2021**

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
DOĞRULUK BEYANI.....	5
ÖNSÖZ	6
ÖZ	7
ABSTRACT.....	8
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ	9
ARCHIVE RECORD INFORMATION	10
KISALTMALAR.....	11
ARAŞTIRMANIN KONUSU	15
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	15
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	15
ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM	15
EVREN VE ÖRNEKLEM.....	16
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER	16
BİRİNCİ BÖLÜM	17
TARIM SEKTÖRÜNÜN TARİHÇESİ, DÜNYADAKİ VE TÜRKİYE'DEKİ GELİŞİMİ VE EKONOMİK DEĞERİ	17
1.1. Tarım Sektörünün Tanım, Kapsam ve Sınırlılıkları.....	17
1.2. Tarım Sektörünün Tarihsel Gelişimi.....	19
1.3. Tarım Sektörünün Dünyadaki Gelişimi ve Uygulanan Politikalar	22
1.3.1. Dünyada Tarım Sektörünün Gelişimi.....	22
1.3.2. Dünyada Tarım Sektöründe Uygulanan Politikalar.....	29
1.4. Türkiye'de Tarım Sektörünün Gelişimi ve Uygulanan Politikalar	34
1.4.1. Osmanlı Devleti'nde Tarım ve Toprak Sistemi.....	34
1.4.2. Cumhuriyet Döneminde Tarımsal Gelişmeler ve Uygulanan Tarım Politikaları	38
1.4.2.1. Genç Cumhuriyet ve Tek Parti Dönemi 1923-1950	38
1.4.2.2. 1950 ve 1960 Yılları Arasında Tarımsal Gelişme ve Politikalar.....	47
1.4.2.3. 1960 ve 2000 Yılları Arasında Tarımsal Gelişme ve Politikalar.....	56
1.4.2.4. 2000 Sonrası Tarım Sektörü ve Uygulanan Politikalar	67

1.4.2.5 Günümüz Tarım Politikaları ve Tarımsal Desteklemeler	76
1.5. Tarım Sektörü ve Ekonomi İlişkisi	79
1.5.1. Tarım Sektörünün Hasıla ve İstihdam Üzerindeki Payı	80
1.5.2. Tarım Sektörünün İmalat Sanayisi ve Sanayi Malları Üretimi Üzerindeki Etkisi.....	83
1.5.3. Tarım Sektörünün Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi	84
1.6. Tarım Sektörünün Sorunları ve Çözüm Önerileri	87
İKİNCİ BÖLÜM.....	92
HAYVANCILIK SEKTÖRÜNÜN TARİHÇESİ, DÜNYADAKİ VE TÜRKİYE’DEKİ GELİŞİMİ VE EKONOMİK DEĞERİ.....	92
2.1. Hayvancılık Sektörünün Tanım ve Kapsamı	92
2.2. Hayvancılık Sektörünün Dünyada Gelişimi ve Uygulanan Politikalar.....	93
2.3. Hayvancılık Sektörünün Türkiye’de Gelişimi ve Uygulanan Politikalar	100
2.3.1. Osmanlı Devleti’nde Hayvancılık	100
2.3.2. Cumhuriyet Dönemi Hayvancılık Sektörü ve Uygulanan Politikalar	103
2.3.2.1. Genç Cumhuriyet Dönemi Hayvancılık Sektörü ve Politikalar.....	103
2.3.2.2. 1950 ve 1960 Yılları Arası Hayvancılık Sektörü ve Uygulanan Politikalar.....	108
2.3.2.3. 1960 ve 2000 Yılları Arasında Hayvancılık Sektörü ve Uygulanan Politikalar.....	112
2.3.2.4. 2000 Sonrası Hayvancılık Sektörü ve Uygulanan Politikalar	118
2.3.2.5. Günümüzde Hayvancılık Sektöründe Uygulanan Politikalar ve Desteklemeler	125
2.4. Hayvancılık Sektörü ve Ekonomi İlişkisi	128
2.4.1. Hayvancılık Sektörünün Hasıla ve İstihdam Üzerine Etkisi	128
2.4.2. Hayvancılık Sektörünün Sanayi Malları ve İmalat Sanayisi Üzerine Etkisi	130
2.4.3. Hayvancılık Sektörü ve Dış Ticaret İlişkisi.....	130
2.5. Hayvancılık Sektörünün Sorunları ve Çözüm Önerileri	133
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	135
İLÇE İDARELERİNDE TARIM VE HAYVANCILIK POLİTİKALARI: KARABÜK EFLANİ İLÇESİ ÜZERİNE BİR İNCELEME.....	135
3.1. Kamu Politikası Kavramsal Çerçevesi.....	135
3.1.1 Kamu Politikası Aktörleri ve Oluşum Süreci	136
3.2. Eflani’nin Tarihi, Coğrafyası, Nüfusu ve Diğer Özellikleri	138

3.2.1. Eflani'nin Tarihi ve İdari Durumu	138
3.2.2. Eflani'nin Coğrafyası, İklimi ve Kültürel Özellikleri	139
3.2.3. Eflani'nin Nüfus Özellikleri	141
3.2.4. Eflani'de Ekonomi ve Çalışma.....	143
3.2.5. Eflani'de Eğitim ve Sağlık Hizmetleri	144
3.3. Eflani'de Tarım ve Hayvancılık.....	145
3.3.1. Eflani'de Bitkisel Üretim ve Arazi Varlığı	145
3.3.2. Eflani'de Hayvancılık ve Hayvan Varlığı	154
3.4. Eflani'de Tarım ve Hayvancılık Politikaları, Desteklemeler ve Teşvikler	158
3.4.1. Tarım ve Orman Bakanlığı Politika, Destek ve Teşvikleri	158
3.4.2. Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı Destek ve Teşvikleri (BAKKA).....	167
3.4.3. KOSGEB Destek ve Hizmetleri	168
3.4.4. ORKÖY Destekleri	168
3.4.5. İl Özel İdareleri Hizmetleri ve Destekleri	169
3.5. Eflani'de Tarım ve Hayvancılık Sorunları ve Bazı Öneriler	170
SONUÇ.....	178
KAYNAKÇA.....	186
TABLolar LİSTESİ.....	200
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	206
ÖZGEÇMİŞ.....	207

TEZ ONAY SAYFASI

İbrahim ÇALIŞKAN tarafından hazırlanan “İLÇE İDARELERİNDE TARIM VE HAYVANCILIK POLİTİKALARI: KARABÜK EFLANİ İLÇESİ ÜZERİNE BİR İNCELEME” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Dr. Öğr. Üyesi Metin ÖZKARAL

Tez Danışmanı, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından **Oy Birliği** ile **Kamu Yönetimi Anabilim Dalı**'nda **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir. **24/11/2021**

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Metin ÖZKARAL (KBÜ)

Üye : Doç. Dr. Emine ÇELİKSOY (ÇAKÜ)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Utku AYBUDAK (KBÜ)

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans Tezi derecesini onamıştır.

Prof. Dr. Hasan SOLMAZ

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: İbrahim ÇALIŞKAN

İmza :

ÖNSÖZ

Bu çalışmayı 2014 yılında kaybettiğim babam Mustafa ÇALIŞKAN ve 2017 yılında elim bir trafik kazasında yitirdiğimiz, gülüşüyle etrafına neşe saçan arkadaşımız Gizem PİSİ'ye armağan ediyorum.

Tez konusunu belirlememde, içerisinde uzun zamandır faaliyet gösterdiğim tarım ve hayvancılık sektörünü öneren, tüm öğrencilik yaşamımda her daim sevgiyle yaklaşan ve desteklerini asla esirgemeyen saygıdeğer hocam, Dr. Metin ÖZKARAL'a yürekten teşekkür ediyorum, sevgi ve saygılarımı sunuyorum.

Eğitim hayatım boyunca arkamda duran ailem, arkadaş ve dostlarıma, süreç içerisinde paylaşımlar ve fikir alışverişi yaptığım arkadaşlarıma, yüksek lisans süresi boyunca maddi destek sağlayan İstanbul Eflanaliler Derneği üyeleri ve dernek başkanı Abdullah ADATEPE'ye, bu günlere gelmemde ve ardımda bir eser bırakmamda katkısı olan başta öğretmen ve üniversite hocalarım olmak üzere, beni destekleyen herkese yürekten teşekkür ediyorum, sevgi ve saygılarımı sunuyorum.

Çalışmanın bu alanda çalışmalar yapacak araştırmacılara, vatana ve millete yararlı ve hayırlı olması umuduyla...

ÖZ

Bu tez içerisinde ilçe idarelerinde tarım ve hayvancılık politikaları incelenmiştir. Konunun tutarlı ve anlaşılabilir olması için ilçe kısmına gelmeden önce tarım ve hayvancılığın tarihi, dünyadaki gelişimi, dünyada ve Türkiye’de uygulanan politikalar yıllar ve dönemler bazında incelenmiştir. Tarım ve hayvancılık başta gıda olmak üzere, sanayi, istihdam ve ticaret için önemlidir. Tarımsal sistemlerini iyi kurabilmiş ve tutarlı politikalar belirleyebilmiş ülkeler iç ihtiyaçlarını karşılamının yanı sıra bu ürünler üzerinden büyük oranlarda dış ticaret de yapmaktadır.

Türkiye’de tarım ve hayvancılık politikaları Cumhuriyet ile hız kazanmış, 1960 yılından itibaren planlı ve programlı bir sürece sokulmuştur. Bazı zaman aralıklarında yaşanan problemler ve yanlış politikalar sektörü olumsuz etkilemiştir. Kalkınma planlarına göz gezdirildiğinde ise çok uzun yıllardır kronikleşmiş problemlerin devam ettiği görülmektedir. Bu problemler ilçelerde de çeşitli problemlere sebep olmaktadır. Türkiye tarım ve hayvancılık alanında çok büyük bir potansiyele sahiptir. Tutarlı politika ve etkili kurumlar ile mevcut problemler rahatlıkla aşılabılır.

Anahtar Kelimeler: İlçe İdaresi; Tarım; Hayvancılık; Kamu Politikası

ABSTRACT

In this thesis, agriculture and animal husbandry policies in district administrations have been examined. In order to make the subject coherent and understandable, before coming to the district part, the history of agriculture and animal husbandry, its development in the world, and the policies applied in the world and in Turkey were examined on the basis of years and periods. Agriculture and livestock are important in terms of food, industry, employment and trade. Countries that have well established agricultural systems and set consistent policies, besides meeting their domestic needs, trade large amounts of these products.

Agriculture and animal husbandry policies in Turkey gained momentum with the Republic and since 1960 it has been put into a planned and programmed process. Problems and wrong policies experienced in some periods negatively affected the sector. When the zoning plans are examined, it is seen that the problems that have been chronic for many years continue. These problems cause various problems in districts as well. Turkey has a great potential in agriculture and animal husbandry. Current problems can be easily overcome with consistent policies and effective institutions.

Keywords: District Administration; Agriculture; Livestock; Public Policy

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	İlçe İdarelerinde Tarım ve Hayvancılık Politikaları: Karabük Eflani İlçesi Üzerine Bir İnceleme
Tezin Yazarı	İbrahim ÇALIŞKAN
Tezin Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Metin ÖZKARAL
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans Tezi
Tezin Tarihi	2021
Tezin Alanı	Kamu Yönetimi
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	209
Anahtar Kelimeler	İlçe İdaresi, Tarım, Hayvancılık, Kamu Politikası

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Agriculture and Livestock Policies in District Administrations: A Study on Karabük Eflani District
Author of the Thesis	İbrahim ÇALIŞKAN
Advisor of the Thesis	Asst. Prof. Metin ÖZKARAL
Status of the Thesis	Master
Date of the Thesis	2021
Field of the Thesis	Public Administration
Place of the Thesis	KBU/LEE
Total Page Number	209
Keywords	District Administration, Agriculture, Livestock, Public Policy

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADNKS	: Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
AR-GE	: Araştırma ve Geliştirme
ARIP	: Tarım Reformu Uygulama Projesi
AS	: Ağaç Sayısı
ATKS	: Açılan Tohum Kutusu Sayısı
AÜP	: Alternatif Ürün Projesi
AYM	: Anayasa Mahkemesi
BAKKA	: Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı
BG	: Beygir
BM	: Birleşmiş Milletler
C.	: Cilt
CF	: Cari Fiyat
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
ÇATAK	: Çevre Amaçlı Tarım Arazilerini Koruma Programı
ÇAYKUR	: Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü
ÇKS	: Çiftçi Kayıt Sistemi
DAP	: Doğu Anadolu Projesi
DB	: Dünya Bankası
DGD	: Doğrudan Gelir Desteği
DOKAP	: Doğu Karadeniz Projesi
DP	: Demokrat Parti
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü

EA	: Ekim Alanı
EBK	: Et ve Balık Kurumu
EKİTOM	: Eflani Kaymakamlığı İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü
FAO	: Gıda ve Tarım Örgütü
GAP	: Güneydoğu Anadolu Projesi
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülke
GSMH	: Gayrisafi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayrisafi Yurt İçi Hasıla
Ha	: Hektar
IFAD	: Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu
IMF	: Uluslararası Para Fonu
IPA	: Katılım Öncesi Yardım Aracı
IPARD	: Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma
IRFO	: Çiftçi Örgütlerinin Kurumsal Güçlendirilmesi Programı
İGSAŞ	: İstanbul Gübre Sanayi Anonim Şirketi
İŞGEM	: İş Geliştirme Merkezi
İYAS	: İpekböcekçiliği Yapan Aile Sayısı
İYKS	: İpekböcekçiliği Yapan Köy Sayısı
KBKYP	: Köy Bazlı Katılımcı Yatırım Programı
Kg.	: Kilogram
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
KİT	: Kamu İktisadi Teşekkülü
KKP	: Kırsal Kalkınma Projesi
KKYDP	: Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı
KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
KOP	: Konya Ovası Projesi

KOSGEB	: Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
KÖYDES	: Köy Alt Yapısını Destekleme Projesi
M.Ö.	: Milattan Önce
Mak.	: Makine
MYO	: Meslek Yüksek Okulu
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü
ORKÖY	: Orman ve Köy İlişkileri Genel Müdürlüğü
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SF	: Sabit Fiyat
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SYDV	: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TARSİM	: Tarım Sigortaları Havuzu
TCZB	: Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası
TDK	: Türk Dil Kurumu
TEKEL	: Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Anonim Şirketi
TEKMER	: Teknoloji Geliştirme Merkezleri
THÜDM	: Tarım Havzaları Üretim ve Destekleme Modeli
TİGEM	: Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü
TKDK	: Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu
TKK	: Tarım Kredi Kooperatifleri
TL	: Türk Lirası
TMO	: Toprak Mahsulleri Ofisi
Trak.	: Traktör

TSEK	: Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu
TSK	: Türk Satış Kooperatifleri
TSKB	: Tarım Satış Kooperatifleri Birliği
TŞFAŞ	: Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TZDK	: Türkiye Zirai Donatım Kurumu
UKKS	: Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi
UNCTAD	: BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı
UNPD	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
ÜM	: Üretim Miktarı
WFC	: Dünya Gıda Konseyi
WFP	: Dünya Gıda Programı
YSAŞ	: Yem Sanayi Anonim Şirketi
YTL	: Yeni Türk Lirası

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Araştırmanın konusunu ilçe idarelerinde tarım ve hayvancılık politikalarının neler olduğu oluşturmaktadır.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Araştırmanın amacı ilçe idarelerinde yürütülen tarım ve hayvancılık politikalarının neler olduğunu bulup, sürecin işleyişi, etkinliği ve verimliliği hakkında bilgi edinmektir. Araştırmanın önemi ise bu süreç içerisindeki eksikliklerin, problemlerin ve hataların farkına varılmasını sağlamak, tabandan tavana düzenli, etkin, verimli bir tarım ve hayvancılık politikası oluşturulmasını, bu alanda çalışmalar yürütecek araştırmacılar için bir kaynak teşkil etmesini, literatüre ve sektöre katkı sunulmasını sağlamaktır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmanın yöntemi daha önceleri bu alan üzerinde yazılmış ve yapılmış olan çalışmaları incelemek ve analiz şeklinde seçilmiştir. Bu yöntem uygulanırken birincil ve ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır. Birincil kaynaklar; kanunlar, kalkınma planları, yönetmelikler, stratejik planlar, resmi plan ve projeler, ilgili kurumlardan sağlanan veriler ve faaliyet raporları olurken ikincil kaynaklar ise; kitaplar, makaleler, dergi yazıları, yüksek lisans ve doktora tezleri, gazete yazıları, röportajlar gibi kaynaklardan sağlanan bilgilerden oluşmuştur. Bunlara ek olarak tarım ve hayvancılık alanındaki politikaların sektöre, üretime, istihdama, milli hasılaya ve dış ticarete nasıl yansıdığını aktarabilmek için resmi TÜİK verilerinden yararlanılmıştır.

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM

Tarım ve hayvancılık alanında uygulanan politikalar ülkeden ülkeye ve gelişmişlik seviyelerine göre farklılıklar içermektedir. Gittikçe küreselleşen ve serbest liberal politikalar içerisinde yürüyen dünya ve uluslararası ticaret bu politikaların belirlenmesinde etkili olmaktadır. Politikalara etki eden bir diğer süreç ise uluslararası anlaşmalar ve kurumlardır.

Bir ülke için tarım ve hayvancılık ilk sırada beslenme, ikinci sırada ise sanayi ve ticaret için önemli ve vazgeçilmez bir alandır. Tarımsal sistemlerini ve politikalarını

başarılı şekillerde oluşturmayı başaran ülkeler bu alanda çok büyük gelişmeler elde etmiştir. Tarım ve hayvancılık alanındaki politikaların sürekli değişmesi sektörü zayıflatmakta hatta bazı noktalarda ülkeleri dışa bağımlı hale getirmektedir. Bu sebeple tarım ve hayvancılık alanında oluşturulacak politikaların gerektiğinde revize edilmek üzere sabit olması ve uzun yıllara yayılması gerekmektedir. Sistem bozulduğunda yeniden inşa etmek daha zor olacaktır.

EVREN VE ÖRNEKLEM

Bu araştırmada evrenden Karabük ilinin Eflani ilçesi seçilmiş ve örnek olarak buradaki tarım ve hayvancılık politikaları incelenmiştir.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Araştırma tarım ve hayvancılık politikaları ile ilgili olduğundan dolayı kapsam ve sınır bu konularla sınırlı tutulmuştur. İlk iki bölüm içerisinde hayvancılık alanındaki politikalar alanında çalışmaların ve temel kaynaklarda bu alan üzerindeki atıf ve bazı verilerin yetersiz oluşu karşılaşılan ilk güçlüktür. Araştırmayı Eflani ilçesindeki tarım ve hayvancılık politikaları oluşturduğundan asıl bölümde sadece buradaki bilgi ve verilere yer verilmiştir. İlçedeki tarım ve hayvancılık alanında yürütülen politika ve çalışmaların neler olduğu incelenirken veri yetersizliği güçlük oluşturmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARIM SEKTÖRÜNÜN TARİHÇESİ, DÜNYADAKİ VE TÜRKİYE'DEKİ GELİŞİMİ VE EKONOMİK DEĞERİ

1.1. Tarım Sektörünün Tanım, Kapsam ve Sınırlılıkları

Tarım insanlık tarihinde çok önemli bir değere sahiptir. Tohum ekmek, bazı ürünleri yetiştirip işlemek insanlığın yaşam ve üretim alanında apayrı bir uğraş alanı olmuştur. Tarım, hala en büyük insan faaliyeti olarak yerini korumaktadır. Bu faaliyet insan soyunu beslemek için gereklidir. Tarım, gıda ihtiyaçlarının üretimi dışında insanların yaşam şekillerini de değiştirmiştir. Tarım yapmak aynı zamanda yerleşik hayata geçişi de tetiklemiş, yerleşik hayat ile iş birliği de gelişmiş, küçük ilkel topluluklar bugünün devletlerini oluşturmuşlardır. Tarihin, günümüze gelene kadar olan işleyişi içerisinde tarım faaliyetleri her daim insanlığın bir uğraş ve gelişim alanı olarak varlığını devam ettirmiş ve ettirmektedir. Tarımsal üretim, gıda üretimi yanında ticari faaliyet ve sanayi sektöründe de kendine yer edinmiştir.

Tarım sektörü, çok geniş bir yelpazeye yayılıp farklı kollarda üretim sağlayan bir uğraş alanı olarak görülse de temel problemi insan soyunu beslemek ve varlığını devam ettirebilmek adına çeşitli bitkilerin ve hayvanların üretimini sağlamaktır. Daha geniş bir anlamda ise tarım; bitkisel ve hayvansal ürünlerin üretilip, bunların devamlılığının sağlanması, kalitelerinin yükseltilmesi, depolanması, geliştirmelerin ve dönemin şartlarına uyumluluklarının sağlanması, sanayide, ticarete ve kültür alanında kullanılmak üzere üretimin yapılmasıdır (TDK, 2021).

Tarım sektörünü temelde iki alana ayırmak mümkündür. Bunların ilki bitkisel üretim, diğeri ise hayvansal üretimdir. Bitkisel üretim, çeşitli bitkilerin insan ve hayvan besini, ayrıca sanayi maddesi olmak üzere çeşitli şartlar ve ortamlarda üretilmesini ifade etmektedir. Bitkisel üretim, bugün gıda sektöründen hayvancılık sektörüne, sanayiden sağlık sektörüne kadar birçok alana hammadde sağlamaktadır. Bu bitkisel ürünlerden birçoğu herhangi bir izin ya da ruhsat gerektirmeden insanların kendi istek, arzu ve girişimleri doğrultusunda üretilebilirken, haşhaş ve kenevir gibi bitkiler içerdikleri uyuşturucu maddeler sebebiyle, pirinç ise yetiştirildiği çamurlu ve bataklık benzeri bölgelerde sivrisinek artışına ve bu böceklerin sıtma hastalığına sebep

olmasından dolayı sadece devlet kontrolü altında üretilebilmekte, bunların izinsiz olarak üretilmesi ise suç kapsamında sayılmakta ve izinsiz üretim yapanlara çeşitli müeyyideler uygulanmaktadır (turktarim.gov.tr). Üretimi yasal izin ve ruhsat gerektiren farklı bitkiler de bulunmaktadır.

Tarımın, neredeyse ondan ayrı yapılmadığı ve hemen herkesin tarım kelimesinden sonra aklına gelecek olan bir diğer dalı ise hayvancılıktır. Hayvancılık sektörü tarım sektörünün bir alt dalı olduğu kadar, kendine özgün bir sektör özellikleri de sergilemektedir. Hayvancılık ya da hayvansal üretim temelde, insan neslini beslemek ve aynı zamanda sanayi ürünleri üretmek için çeşitli hayvanların yetiştirilmesi, araştırma geliştirme faaliyetlerinin yapılması, hayvan ıslahı, mekanizasyon, hayvan beslenmesi gibi terimleri ifade etmektedir (avys.omu.edu.tr). Hayvansal üretim kendi içerisinde farklı alanlara ayrılmaktadır. Bunlar; arıcılık, büyükbaş hayvan yetiştiriciliği, küçükbaş hayvan yetiştiriciliği, ipek böceği yetiştiriciliği, kanatlı hayvan yetiştiriciliği ve kürk hayvanı yetiştiriciliği olarak sıralanabilir (tarimorman.gov.tr). Hayvansal üretim konusu tezin ikinci bölümünü oluşturduğu için, ileride daha detaylı şekilde incelenecektir.

Bunun yanında su ürünleri faaliyetleri de tarım sektörü altında yer alan bir başka alandır. Su ürünleri yetiştiriciliği; deniz, akarsu ve durgun sularda avlanan ya da özel çiftliklerde ya da deniz ve göl suları üzerine kurulan kafeslerde yetiştirilerek beslenmede ve sanayide kullanılmak üzere başta balık olmak üzere çeşitli su ürünlerinin üretiminin yapılmasıdır (tabider.org). Yine tarım sektörü altında değerlendirilen bir başka üretim alanı ise ormancılık faaliyetleridir. Ormancılık; doğal ortamlarında yetişmiş veya özel olarak yetiştirilen birçok ağacın işlenmesi ile birlikte birçok alanda kullanılan ürünlerin üretim ve tedarikinin sağlanmasıdır.

Tarım sektörü altında değerlendirebileceğimiz diğer bir sektör tohumculuk, fide ve fidancılıktır. Tohumculuk, tohumların üretilmesinden başlayarak bunların ıslahının ve araştırma geliştirmelerinin yapılması, tescillenip belgelendirilmesi, hazırlanarak dağıtım ve kontrollerinin yapıldığı faaliyetler bütünüdür (mku.edu.tr). Fidecilik ise özellikle sebze yetiştiriciliği alanında üretilmek istenilen ürünün belli bir aşamaya kadar büyümüş olanını alıp toprağa ekerek, başta zamandan olmak üzere, enerjiden, tohumdan ve iş gücü gibi alanlardan tasarruf sağlayan bir sektördür (Balkaya, Kandemir, Sarıbaş, 2015: 4). Fidancılık faaliyetleri ise, tıpkı fidecilik gibi belirli bir

gelişime ulaştıktan sonra başka bir noktaya dikilmek üzere, kaliteli, aşılı, verim oranı yüksek, geliştirmeleri ve ıslahı yapılmış olan meyve fidanı yetiştiriciliğidir.

Meyvecilik tarım sektörünün diğer bir dalıdır. Meyvecilik, çeşitli meyvelerin kapalı ve açık alanlarda yetiştirilip beslenme ve sanayide kullanılmak üzere üretim ve pazarlanmasını ifade etmektedir. Türkiye'nin iklim ve toprak yapısı birçok meyvenin yetişmesine olanak sağlamaktadır (acikders.ankara.edu.tr). Özellikle tarım arazilerinin kısıtlı olduğu alanlarda başta fındık olmak üzere zeytin, incir, kayısı, şeftali, Antep fıstığı gibi çeşitli meyve ağaçları ekimi ve meyve üretimi yapılmaktadır. Türkiye özellikle fındık üretiminde dünyada lider konumdadır. Türkiye 2018 yılında %60'lık bir oranla fındık üretiminde, aynı yıl içerisinde 728.000 hektar arazi ile fındık üretim alanında ve 2019 yılında %68'lik ihracat oranıyla dünyada birinci sıradaki ülke olmuştur (tarimorman.gov.tr).

Tarım sektörü, birçok etkiye açık bir sektördür. Tarımsal ve hayvansal üretim yapılırken ilk sırada yer alan etken, üretimin yapıldığı bölgenin iklimi ve coğrafi yapısıdır. Nemden yükseltiye, sıcaklıktan soğuğa, toprak yapısından su kaynaklarına kadar birçok iklimsel ve coğrafi etken, tarımsal üretimi ciddi oranlarda etkilemektedir. Coğrafi sebepler birçok ürünün sadece belirli bir alanda yetiştirilmesini mecbur kılmaktadır.

1.2. Tarım Sektörünün Tarihsel Gelişimi

Tarım, insanlık tarihini ciddi şekilde etkileyip, olay-olgu zinciri kurmuş bir adımdır. İlk insanlar, ihtiyaçlarını giderebilmek ve yaşamak için içgüdüsel olarak toplayıcılık ve avcılığa yönelmişlerdir. Bu dönem içerisinde, ihtiyaçlarını giderebilmek için sürekli yer değiştirerek besin kaynakları aramış, sonralarında ise üretim yapmak için tarım arazilerinin çevresine yerleşmiş ve buralarda sürekli konaklayacakları barınaklar kurmuşlardır (Özçelik, 2014: 8). İlk insanların tarım arazileri etrafında yerleşik yaşama geçtikleri dönem Taş Devri dönemi olarak da bilinir. Bu dönemin sonlarında insanlar yerleşik yaşama başlayarak ilk tarımsal üretim hamlelerine başlamışlar ve tarih sahnesinde yeni bir perde açmışlardır (Direk, 2012: 19).

Bir olgu halini alan bu faaliyet, insanları yerleşik yaşama geçirmekle kalmayıp tarımsal üretime dayalı ilk uygarlıkların ve devletlerin de kurulmasına sebep olmuştur. Yerleşik yaşama geçen insanların tarımsal faaliyetlere başlamasıyla birlikte bir iş

bölümü ortaya çıkmış, bu iş bölümü toplumda bürokrasi mekanizması, kademelenme ve ticareti ortaya çıkarmıştır. Yerleşik yaşama geçilmesiyle birlikte nüfus artmış, artan nüfusun ihtiyaçları da çeşitlenmiştir. Çeşitlenen insan ihtiyaçları karşısında yeni üretim alanları ve farklı meslek kolları ortaya çıkmaya başlamıştır. Tarımsal faaliyetler insanların yaşayış biçimlerinde köklü değişikliklere sebep olmuştur.

Tarımın tarihi içerisinde, mutlaka değinilmesi gereken iki devlet yapılanması bulunmaktadır. Bunlar Sümer kent devletleri ve Antik Mısır uygarlığıdır. Mezopotamya’da kurulmuş en eski medeniyet olan Sümerler, tarım tarihi içerisinde ayrı bir öneme sahiptir. Sümerliler, Mezopotamya’nın tarım yapmaya elverişli olmayan topraklarına yerleşmişlerdir. Daha sonraları, yeni toprak arayışları içine girmek yerine bu bölgeyi tarıma uygun hale getirmeye başlamışlardır. Kolektif bir şekilde su kanalları ve depolar inşa eden Sümerliler, bu bölgede tarımı geliştirerek kısa süre sonra kendilerine yeterli hale gelmişlerdir (Saygın, 2017: 2).

Sümerlilerin tarım yapmak amacıyla giriştikleri bu faaliyetler bir başka nesnenin, “*devletin*” doğuşunun ilk adımlarını oluşturmuştur. Mezopotamya bölgesini besleyen Fırat ve Dicle nehirlerinin dengesiz bir akış içermesi, o bölgede yaşayan insanları bu nehirler üzerinde setler kurmaya ve bunların bakımını yapmaya itmiştir. Sümerliler bunu bir iş birliği ve iş bölümü içerisinde gerçekleştirmişlerdir (Sander, 2015: 32). Bu set ve kanalların bakımı düzenli bir insan gücü gerektirmektedir. Setlerin ve kanalların bakımı için kurulan bu mekanizma, çok sayıda insanın bir arada, düzen içerisinde çalışmasını, bir siyasi otoriteye bağlılığı, yönetim tekniklerini ve bürokrasiyi gerektirmiştir. Bu ve benzeri uygulamalar devlet aygıtının ilk adımlarını oluşturmuştur (Sander, 2015: 32, Saygın, 2017: 2).

Diğer ele alınması gereken devlet yapılanması ise Antik Mısır’dır. Tıpkı Sümerlerde olduğu gibi Antik Mısır’da da tarım yapmak bir otoriteyi gerekli kılmıştır. Nil Nehri’nin beslediği Nil Vadisi, tarıma en uygun bölgedir. Nil Nehri üzerindeki taşmalar, burada tarım yapabilmek için nehrin kontrolünü, kontrol ise yönetimi zorunlu kılmıştır. Bu ve benzeri sebeplerle Sümerlerle benzer bir şekilde, temeli tarımsal üretime dayanan bir yönetim biçimine Antik Mısır’da da rastlanmaktadır. İki uygarlık arasındaki ayırıcı özellik ise, Mezopotamya’da kurulan Sümer kent devletlerinin coğrafi yapı sebebiyle dış tehlikelere karşı açık olup küçük kent-devletlerinin fazlalığı iken, Antik Mısır’ın etrafının çölle kaplı olması ve Nil Nehri’nin hakimiyetinin ele

geçirilmesinin güç oluşu sebebiyle merkezi bir devlet yapılanmasının bulunmasıdır (Sander, 2015: 34).

Yerleşik yaşama geçiş ve tarımın başlaması sadece devlet aygıtının ilk adımlarının atılmasıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda çeşitli bilim dalları, meslek kolları ve farklı sektörlerin gelişimini de tetiklemiştir. Nehirlerdeki akıntı ve taşkınları kontrol etmek için mimari, astronomi, matematik gelişmiş, insan gücü kullanımı yerine zamanla hayvan gücünden yararlanılmaya başlanmıştır. Toprakların işlenebilmesi için tarımsal ekipmanlar gerekmiş, bu da zanaatı geliştirmiştir. Tarım arazilerinin ve yerleşim birimlerinin saldırılardan korunması için silahlar yapılmış ve ordular kurulmaya başlanmıştır. Artık ürünler ticaretin başlamasına sebep olmuş, topluluk halinde yerleşik yaşama geçilmesiyle çeşitlenen ihtiyaçları gidermek adına farklı meslek kolları ortaya çıkmıştır.

Tarım, başta yerleşik yaşama geçiş ve devletlerin oluşumunun ilk adımlarının atılmasının yanı sıra, insan yaşamına birçok yenilik getirmiştir. Tarımsal üretim uzun zamanlar boyunca ilkel şekillerde devam etmiş, temel amacı insan soyunu beslemek için gıda üretmek ve küçük atölye ve iş faaliyetleri için hammadde sağlamak olmuştur. Tarım sektörü üzerindeki ilk büyük değişim Sanayi Devrimi ile gerçekleşmiştir.

Temelleri İngiltere’de atılan Sanayi Devrimi’ne kadar olan süreçte tarımsal üretim insanların temel geçim kaynağını oluşturmuştur. Sanayi Devrimi ile tarımsal üretim alanında da çeşitli değişiklikler yaşanmış, temeli tarımsal üretime ve zanaatkarlara bağlı olan bir ekonomiden, fabrikaların, makineleşmenin ve sanayinin olduğu bir ekonomik düzene geçilmiştir (Özçelik, 2014: 59). Önceleri beden gücü ve basit aletlerle yapılan tarımın yerini makineler almış, üreticiler kişisel tüketim üzerine üretim yaparken devrim ile birlikte piyasa için de üretim yapmaya başlamışlardır (Direk, 2012: 103-104). Devrim ve makineleşme ile tarımda verim artmış, küçük aile işletmelerinin yerini kapitalist işletmeler almış, tarımsal politikalar ortaya çıkmış, ulaşımın gelişmesiyle birlikte tarım ekonomisi gelişmiş, yeni ürünler dünyaya yayılmış, tarım bilimsel bir konu haline gelmiş, tarımsal ürünler sanayiye hammadde sağlamış, yeni bir iş alanı doğmuştur (Özçelik, 2014: 61-64).

Bu ve benzeri gelişimlerin yanında negatif etkiler de yaşanmıştır. Bu etkilerin başlıca olanları tarımda makineleşme ile iş gücü değerinin ve işçilere olan ihtiyacın

düşmesi, tarımsal üretime bağlı nüfusun iş bulmakta zorlanıp kırsaldan kentlere göç etmesi ve göçün yarattığı problemler, nüfusun artmasıyla birlikte tarımsal gelirin yetersiz kalması ve tarım arazilerinin terk edilerek atıl durumda kalması olarak sıralanabilir (Yalçın & Kara, 2016: 154). Sanayi Devrimi'nin tarım üzerine en büyük etkilerinden bir diğeri ise çevre kirliliği ve küresel ısınma olmuştur. Sanayi tesislerinde ve birçok motorlu makinada fosil yakıt kullanımı ve zararlı tesis atıkları çevreyi kirletmektedir. Fosil yakıt kullanımından kaynaklı olarak havaya salınan sera gazı ve çeşitli gazlar küresel ısınmaya, zararlı fabrika ve makine atıkları ise başta su kaynakları ve topraklara ciddi zararlar vermektedir. İklim başta olmak üzere coğrafi etkenler, toprak ve suların yapısından ciddi oranlarda etkilenen tarımsal üretimde, bu sebepler dolayısıyla problemler ortaya çıkmaktadır (Gürel & Şenel, 2010: 728).

Sanayi Devrimi ile makineleşen tarımın ardından uzmanlaşmış tarım dönemi gelmektedir. Uzmanlaşmış tarımsal uygulamalar, birçok ürün yerine, belli bir ürün kategorisi üzerinde daha kapsamlı şekilde üretimin yapıldığı dönemlerdir (Doğan & Arslan & Berkman, 2015: 31). Uzmanlaşmış tarım döneminin ardından günümüz modern tarımı gelmektedir. Modern tarım, çeşitli bilim dallarının ve teknolojinin de katkısıyla beraber, minimum emek, zaman ve girdi harcayarak, bitkisel üretim alanında sınai gübre, ilaç, çeşitli makina ve ekipman, meteoroloji bilgisi, teknoloji, bilişim hizmetleri ve ziraat bilgisi gibi çeşitli yöntemler kullanılarak zararı en aza indirip, maksimum verime ulaşmayı amaçlayan bir üretim biçimidir. Aktarılan bilgiler ışığında, tarım sektörünün tarihsel gelişimini sırasıyla; toplayıcılık ve avcılık, ilkel tarım uygulamaları, geçimlik tarım, uzmanlaşmış tarım ve günümüzün modern tarımı olarak sıralamak mümkündür.

1.3. Tarım Sektörünün Dünyadaki Gelişimi ve Uygulanan Politikalar

1.3.1. Dünyada Tarım Sektörünün Gelişimi

Dünya üzerinde yer alan tüm devletlerin ekonomisi, teknolojik gelişmişlikleri, askeri güçleri ve siyasal arenadaki etkileri ne olursa olsun, hepsi için tarım vazgeçilmez ve zorunlu bir unsurdur. Devletler halkını beslemek zorundadır ve bunun tek yolu tarımsal üretimden geçmektedir. Tarım sektörünün sağladığı gıda maddeleri bir noktaya kadar ithalat ile sağlanabilse de gittikçe artan toplumun besin ihtiyacı için gerekli olan gıdayı satın almak devletleri ekonomik olarak çökertecektir.

Teknoloji, sağlık ve ekonomik alandaki gelişmeler insan yaşamını uzatmış ve ölüm oranlarını düşürmüştür. Bu etkenler de insan nüfusunu artırmıştır.

Artan nüfusun doğal olarak daha fazla gıda ihtiyaacı olmaktadır. Tarımsal üretimim aynı zamanda sanayi kollarına hammadde sağlaması ve istihdam alanı oluşturmasından dolayı tarım ve gıda maddeleri üretimi ülkelerin birinci önceliği konumundadır. Aynı zamanda tarımsal üretim büyük bir ekonomik alana da sahiptir. 1758 yılında Quesney tarafından yazılan Ekonomik Tablo adlı eserde “*artı değer*” kavramından bahsedilmiş olup, bu artı değerin sadece tarımsal üretimden elde edilebileceği anlatılarak tarımsal üretimim ekonomik değerini açıklanmaya çalışılmıştır (Bulut, 2019: 9).

Geçmişte dünyanın geçirmiş olduğu ağır savaşlar, salgın hastalıklar, ekonomik bunalımlar, kent nüfusu ve tıbbın gelişmişlik durumu gibi sebepler göz önünde bulundurulduğunda evrensel nüfus günümüze kıyasla daha azdır ve bu nüfusun gıda ihtiyaacı belirli bir seviyede seyretmiştir. Daha sonraları bu alanlarda yaşanan gelişimlerle beraber dünya nüfusu giderek artmış ve resmi rakamlara göre günümüzde dünya nüfusu 7.794.779.000 kişiye ulaşmıştır ve sürekli artmaktadır. Artan nüfus, artan gıda ve hammadde ihtiyaacı demektir (un.org).

Tablo 1: Yıllar Bazında Kıtalara Göre Dünya Nüfusu (milyon kişi).

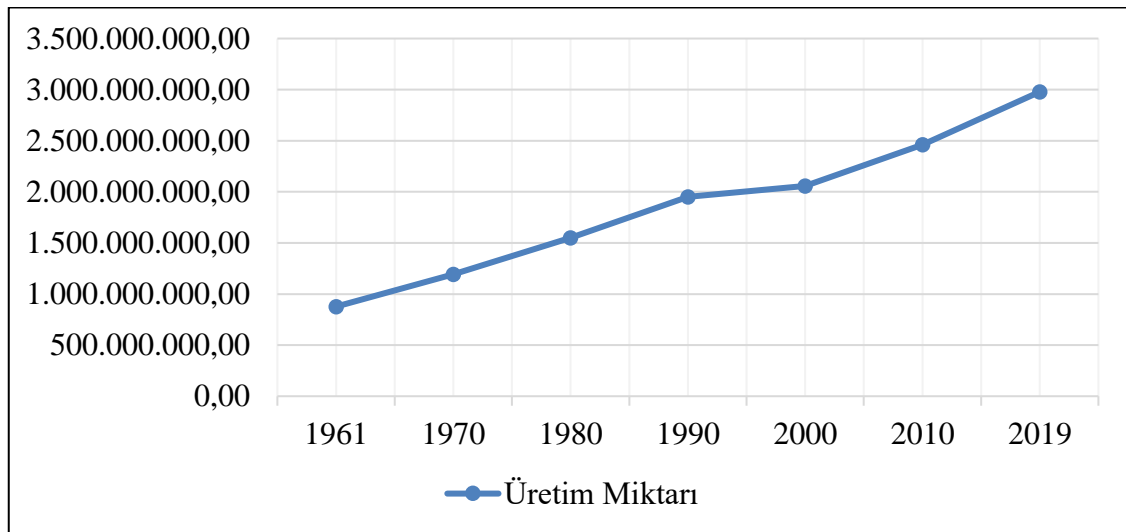
Yıllar	2000	2005	2010	2015	2020
Dünya Nüfusu	6,143,494,000	6,541,907,000	6,956,824,000	7,379,797,000	7,794,779,000
Kıtalara;					
Afrika	810,984,000	916,154,000	1,039,304,000	1,182,439,000	1,340,598,000
Asya	3,741,263,000	3,977,986,000	4,209,594,000	4,433,475,000	4,641,055,000
Avrupa	725,558,000	729,288,000	736,413,000	743,059,000	747,636,000
Güney Amerika	521,836,000	557,501,000	591,352,000	623,934,000	653,962,000
Kuzey Amerika	312,427,000	327,287,000	343,287,000	357,031,000	368,870,000
Okyanusya	31,425,000	33,690,000	36,873,000	39,859,000	42,678,000

Kaynak: BM, 2021. <https://population.un.org/wpp/DataQuery/>. E.T: 12.03.2021

Belirli bir döneme kadar tarımsal üretim insanların temel uğraş alanı olmuştur. İnsanların büyük bir çoğunluğu kırsal alanlarda yaşayıp geçimlik bir tarımla uğraşmışlardır. Savaş ve benzeri tarzdaki, uzun zaman alıp insan kayıplarına yol açan bazı temel durumlar belli bir döneme kadar tarımsal üretimi etkilese de üretimdeki asıl ivmelenme noktası İngiltere’de gerçekleşen Sanayi Devrimi ile gerçekleşmiştir. Devrimin getirmiş olduğu makineleşme tarım sektörüne entegre edilerek insan ve hayvan gücünün yerini almış, daha az zaman içerisinde daha fazla alanda üretim yapılmaya başlanmıştır. Makineleşme ile birçok arazi tarım yapmak için uygun hale getirilmiştir.

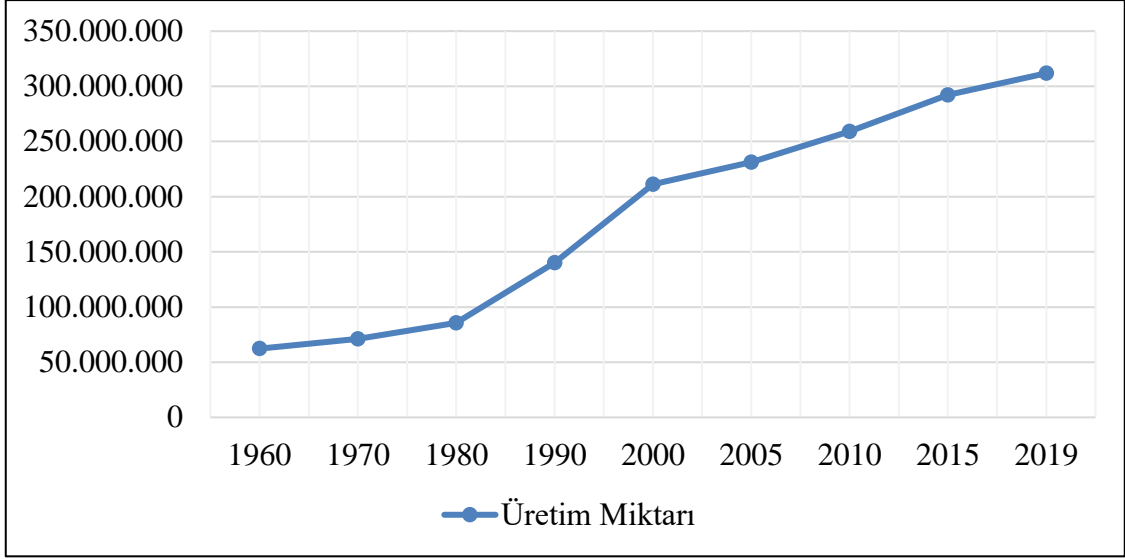
Rostow (1971), Sanayi Devrimi’nin ilk üç aşamasından birinin pamuk bitkisinin makine ile nasıl eğrileceğini öğrenmek olduğunu aktarmaktadır (Rostow, 1971: 260). Bu örnek Sanayi Devrimi ve tarım ikilisinin birbirine ne kadar bağlı olduğunu kanıtlar niteliktedir. Devrim ile sanayi alanının genişlemesi aynı zamanda bir hammadde ihtiyacı da doğurmuştur. Artan hammadde ihtiyacını karşılamak için tarımsal üretimde artışlar yaşanmıştır. 19. yüzyıl içerisinde dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta ise bu dönemler içerisinde birçok alanda yeniliklerin yaşanmış olmasıdır. Yeni ticaret yollarının keşfi, sömürgecilik, artan teknoloji, tıbbın ilerlemesi, bilimin yükselişe geçmesi ve dünya nüfusunun bu dönemlerde ivmelenme kazanması tarımsal üretimleri de tetiklemiştir.

Şekil 1: Yıllar Bazında Dünyada Tahıl Üretim Miktarları (ton).

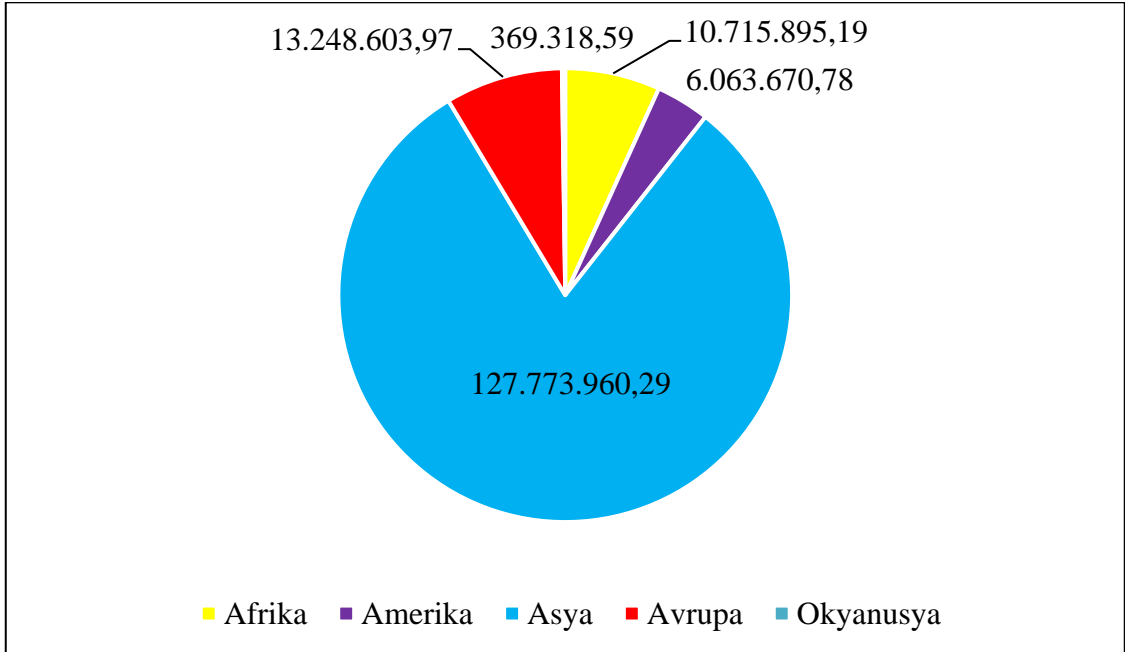
Kaynak: FAO, 2021. <http://www.fao.org/faostat/en/#compare>. E.T: 13.03.2021

Şekil 2: Yıllar Bazında Dünyada Taze Sebze Üretim Miktarları (ton).

Kaynak: FAO, 2021. <http://www.fao.org/faostat/en/#data/QC/visualize>. E.T: 05.04.2021

Şekil 3: Yıllar Bazında Dünyada Taze Sebze Üretiminde Kıtaların Payları (ton).

Kaynak: FAO, 2021. <http://www.fao.org/faostat/en/#data/QC/visualize>. E.T: 05.04.2021

Üretim yapılan araziler üzerinde belli bir döneme kadar yılda tek bir ürün yetiştirilmiştir. Toprakların dinlenmesi ve yeniden üretim yapılması için genellikle nadas uygulaması, yani toprağın bir süre boş bırakılması uzun yıllar uygulanan bir

yöntem olmuştur. Bu yöntem İngiliz çiftçiler olan V. C. Townshend ve T. W. Coke'un geliştirdikleri "ekim nöbeti" uygulaması ile son bulmuştur. Bu teknik sayesinde tarım alanlarında yeniden üretim için uzun zaman beklemek yerine yıl içerisinde ardışık biçimde farklı bitkilerin ekimi yapılarak, daha fazla üretim sağlanmıştır (Direk, 2012: 35).

Tarımsal üretimi artıran gelişmelerden bir diğeri ise suni gübrenin icadıdır. Önceleri tarım arazilerinin daha verimli olması ve toprağın kaybettiği organik maddeleri geri kazanması için hayvan gübresi kullanılmıştır. Fakat hayvan sayısının az oluşu sebebiyle organik gübrenin de az oluşu bu işlemi engellemiştir. 1840 yılında Alman kimyager J. v. Liebig, bitkilerin gelişiminde azot, fosfor ve potasyumun etkili olduğunu tespit ederek suni gübreyi üretmiştir (Doğan, Arslan, Berkman, 2015: 32). 1843 yılında bataklıkları kurutmaya, yer altında biriken suları bir başka noktaya aktarmaya ya da birikmiş suları araziden uzaklaştırmaya yarayan drenaj yöntemi keşfedilmiş ve tarım arazilerin drenajı sağlanmıştır (ankaratb.org.tr)

Hiç şüphesiz tarımsal üretimde en büyük sıçramayı yaratan etki traktörün icadıdır. Günümüzde traktörler birbirinden çok farklı güç ve şekillerde olup üreticilerin vazgeçilmez makinalarıdır. Traktörler toprak işlemeden ekime, hasattan yük çekmeye kadar birçok alanda kullanılmaktadır. Traktörlerin icat edilme hikayesi 1700 yıllarına kadar götürülebilir.

1870'li yıllara gelindiğinde çiftçiler buhar makinalarını tarımsal üretim için kullanmaya başlamışlardır. Daha sonraları içten yanmalı dizel motorun icadı ve onu takip eden süreçlerle beraber traktör günümüzdeki şekline 1920'li yıllarda kavuşmuş ve evrimleşmeye devam ederek günümüzde neredeyse şoförsüz hareket edebilecek hale gelmiştir (acikders.ankara.edu.tr). Tarım sektörünün gelişimi içerisinde onu sekteye uğratan en büyük olayların başında 1. ve 2. Dünya Savaşları gelmektedir. Bütün sektörleri derinden etkileyen savaşlar, tarım sektörünün de durgunlaşmasına yol açmıştır. Büyük insan ve hayvan kayıplarına sebep olan savaşlar sektörü ciddi oranlarda yaralamıştır.

2. Dünya Savaşı'nın ardından tüm dünyada bir üretim hamlesine girişilmiştir. Bu ivmelenme tarım sektörünü de etkilemiştir. Dünya ekonomisindeki büyüme çabaları ve artan talep karşısında tarım sektöründe de büyüme ve üretim artmıştır. Bu

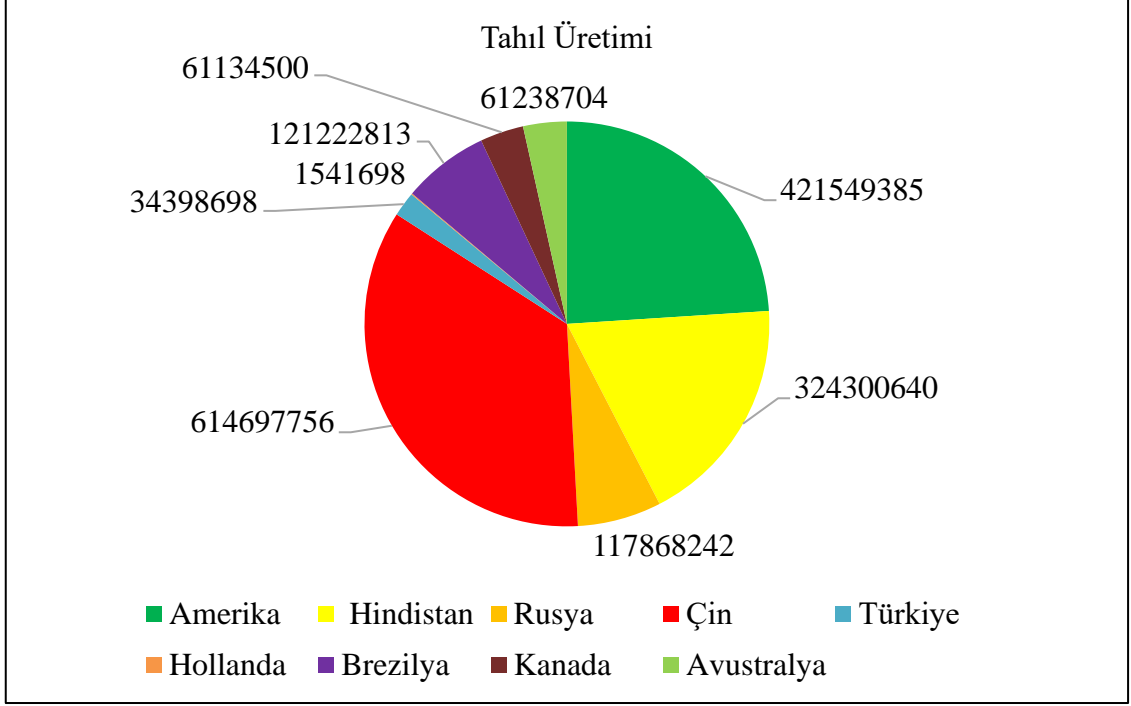
gelişen ekonomide 1970’li yıllarda yaşanan ekonomik bunalım ile yavaşlamalar meydana gelmiştir. Bu dönem ve sonralarında tarımsal ürün ihraç eden ülkeler yüksek gelir elde etmiştir (Tuna, 1988: 219). Bir ülkenin tarımsal üretim kapasitesi hiç kuşkusuz teknoloji ve bilimle paraleldir. Günümüze yaklaştıkça makineleşme, bilim ve teknoloji ortaklığında birçok ülke tarımsal üretim değerlerini artırmıştır. Üretim değerlerinin artışında sadece bilimsel ve teknolojik gelişmeler değil aynı zamanda bu sektörün başka sektörlerle hammadde sağlaması, ülkelerin kendi kendine yetme isteği, ekonomik değeri ve yarattığı istihdam alanı da önemli bir yer tutmaktadır.

Dünyada tarım denildiğinde akıllara ilk olarak ABD, Çin, Hindistan, Brezilya, Avustralya, Kanada, Rusya ve Hollanda gibi ülkeler gelmektedir. Bu ülkelerden ABD, Çin ve Rusya gibi ülkeler dünyada arazi bakımından en zengin ülkeler arasındadır. Hem teknoloji hem de makineleşme yönünden gelişmiş olan bu ülkeler tarımsal üretimlerde de ilk sıradadırlar.

Bunların arasında en dikkat çekici ülke Hollanda’dır. Arazi bakımından Konya ilinden daha küçük seviyelerde ekilebilir araziye sahip olan Hollanda, tarım konusunda en ileri seviyedeki ülkelerin başında gelmektedir. Hollanda’nın tarım konusundaki bu üstün başarısı tarım ve bilimi birleştirmesi, teknolojik akıllı tarım uygulamalarını benimsemesi ve tarım sektörünü sürekli gelişim içerisinde tutması sayesinde olmuştur (Özer, 2021: 70).

Hollanda’nın tarım arazilerinin sulanabilir olması ve bataklık arazileri kurularak buraları tarım arazisine çevirmesi de tarımsal başarısındaki önemli noktalardan biridir. Yine dünyada gıda sektöründe önde gelen 40 Ar-Ge firmasından 12 tanesinin ana merkezi Hollanda’dadır (Bulut, 2019: 7). Hollanda’nın payı tahıl üretiminde düşük gözükse de başta çiçek olmak üzere birçok hayvansal ürün ihracatında dünyada ilk beş arasında yer almaktadır.

Şekil 4: Örneği Verilen Ülkeler ve Türkiye’nin 2019 Yılı Tahıl Üretim Miktarları (ton).

Kaynak: FAO, 2021. <http://www.fao.org/faostat/en/#compare>. E.T: 13.03.2021

Ülkelerin tarımsal gelişmelerinde yer tutan bir diğer önemli etken ise intansif tarım uygulamalarıdır. İntansif tarım uygulaması birim alandan en yüksek verimi almaya odaklı, tarımsal üretimde sulama, ilaçlama, gübreleme, teknolojik adaptasyon ve mekanizasyon tekniklerinin yoğun olarak kullanıldığı bir üretim biçimidir. İntansif tarımda temel amaç en az girdiyle en yüksek çıktıyı elde etmektir. Günümüzde tarımsal üretim sektörü bilimin ve teknolojinin de yardımıyla maksimum verime odaklı şekillerde yapılmaktadır. Dünyanın birçok yerinde hala ilkel tarıma yakın uygulamalar görülse de teknolojik gelişimi yakalayabilen ve bunu üretime uyarlayan, ABD, Çin, Hollanda, Rusya, Brezilya ve Hindistan gibi ülkeler tarımsal üretimde dünyanın önde gelen ülkelerini oluşturmaktadırlar.

İntansif tarım teknikleri, dünyanın geçirmekte olduğu çevresel değişimler, gıda güvenliği, erozyon ve küresel ısınma gibi konular nedeniyle organik tarım ve sürdürülebilir tarım kavramlarını gündeme getirmiştir. Sürdürülebilir tarımda ana amaç doğal kaynakların olabildiğince uzun süreli kullanımı ve çevreye zarar vermeyen tekniklerin benimsenmesidir. Kimyasal maddeler, yapay gübreler, toprakların sürekli işlenmesi ve aşırı sulama gibi konular doğal çevreye ve ana kaynaklara zarar vermekte, aynı zamanda farklı doğa olaylarının oluşumunu da tetiklemektedir (Turhan, 2005: 13).

Bunun en bariz örneğini Aral Gölü sergilemektedir. SSCB döneminde pamuktaki verim ve rekolteyi artırmak için düzensiz, plansız ve bilinçsizce yapılan sulamalar, dünyanın en büyük dördüncü gölü olan Aral Gölü'nün kurummasına sebep olmuştur. Gölün kurumması ile yeşil alanların azalması, böcek ve haşerelerin çoğalması, bölgede yaşayan yaban hayatının azalıp yok olması, gölde yapılan balıkçılık faaliyetlerinin son bulması, çevrede iklimin değişmesi ve tatlı su göllerinin yok olmasına sebep olmuştur (bbc.com).

Günümüzde varlığını sürdüren tarımsal uygulamalar sadece dünyamızı ve çevreyi tehdit etmekle kalmayıp, üretilen ürünler yoluyla insan yaşamını ve gelecek nesilleri de tehdit etmektedir. Bu ve benzeri etkenlerden kurtulmak için sürdürülebilir tarım, doğallığını yitirmemiş uygulamaların tercih edilmesini, tarım arazilerin bilinçli şekilde işlenmesini, hatta erozyonu önlemek için toprağın işlenmeden direkt anız üzerine ekim yapılmasını, yoğun tarım uygulamalarının, yapay gübrelerin, tarımsal ilaçların, genetik oynamaların olmadığı tohumların, çevreyi ve insan yaşamını tehdit etmeyecek hale getirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Sürdürülebilir tarımın hayata geçişini temsil eden uygulamalar ise organik tarım teknikleri olarak bilinmektedir (Turhan, 2005: 13).

1.3.2. Dünyada Tarım Sektöründe Uygulanan Politikalar

Tarımsal üretim tüm ülkeler için gerçekleştirilmesi zorunlu bir işlemdir. Başta ülkelerin kendi nüfuslarını besleyebilmeleri için tarımsal üretim mecburidir. Tarım sektörü beslenme yanında ekonomik bir değere de sahip olduğundan dolayı göz ardı edilemez ve tüm ülkeler için ilk sırada gelen, korunup kollanması gereken bir sektördür. 2. Dünya Savaşı sonrasında toparlanmaya çalışan Avrupa ülkelerinde sanayinin de etkisiyle birlikte tarımsal politikalar önem kazanmıştır. Savaşın ardında bıraktığı yıkımlardan bir diğeri ise kıtlık ve geçimini tarımsal üretimden sağlayan kesimin yokluğa sürüklenmeye başlamasıdır. Bu doğrultularda birçok ülke tarımsal reform ve politika hareketlerine girişmiştir. Dünyada tarımsal politikaların ortaya konulmasında öncü kurumlar AB, DTÖ, İMF ve DB olmuştur. Ortaya konulan en önemli politikalardan biri Avrupa Birliği'nin hazırlamış olduğu ve üye ülkeleri kapsayan Ortak Tarım Politikası'dır (Bulut, 2019: 9).

1962 yılında ortaya konulan OTP ile Avrupa Birliği üyesi ülkeler arasındaki tarımsal politika farklılıklarının giderilmesi, gıda sektöründeki arz ve talebin dengede tutulması, tarım sektörü içerisindeki üretici ve çalışanların fiyat istikrarsızlıkları karşısında gelir düzeylerinin korunması ve piyasa ile uluslararası tarımsal politikalar arasındaki farklılıklar giderilmeye çalışılmıştır (Acar & Bulut, 2009: 8). OTP'nin sağlamış olduğu pazar desteğiyle birlikte Avrupa'da bazı ürünlerde üretim fazlalığı ortaya çıkmıştır. Bu üretim fazlalığının getirmiş olduğu sorunları ortadan kaldırmak ve üretim miktarını düşürmek için 1968 yılında Mansholt Planı devreye alınmıştır. Bu plan doğrultusunda piyasalardaki rekabeti dengeye kavuşturmak için sayısı az olan daha güçlü işletmelerin kurulması teşvik edilmiştir (Şerefoğlu & Atsan, 2010: 437).

Mansholt Planı doğrultusunda arz fazlası ürünlerin miktarını düşürmek adına yaklaşık beş milyon hektar arazi boş bırakılmıştır. Fakat daha sonraları bu uygulamanın faydalı olmadığı görülüp bazı ürünlerde, miktarı aşanlardan vergi alınması uygulamasına gidilmiştir. Bunu takip eden yıllar içinde Delors Planı uygulamaya konulmuştur (Acar & Bulut, 2009: 8). Bu planın içeriğini ise çiftçilik yapan üreticilerin erken emeklilik için teşvik edilmesi, çiftçilerin işletmelerindeki materyallerin çağdaştırılması, sosyal yardım uygulamaları, çiftçiliğe ve tarımsal üretime devam edecek üreticiler ve çiftçiliği bırakan kişiler için mesleki eğitimler verilmesi gibi uygulamalar oluşturmuştur (Şerefoğlu & Atsan, 2010: 437).

1980'li yıllara gelindiğinde dünyada küreselleşme, liberalleşme ve ticarete serbestleşme hareketleri hız kazanmıştır. Bu hareketlenmelerin sonucunda tarımsal üretim sektörüne de değinilmiştir. Tarım sektörü üzerindeki etkili politikalardan bir diğeri bu küreselleşme ve liberal hareketler sonucunda Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) ile olmuştur. GATT kapsamında yürütülüp yedi yıl süren ve 1995 yılında Uruguay Görüşmeleri sonucunda imzalanan DTÖ Tarım Anlaşması yapılmış ve tarımsal ürünlerin piyasalarda serbestçe dolaşabilmesi için zorlayıcı ve bağlayıcı şartlar getirilmiştir (Biber, 2011: 35-36).

GATT görüşmeleri sonrasında gerçekleşen bir diğeri önemli olay ise Dünya Ticaret Örgütü'nün kurulmasıdır. DTÖ, serbestleşen piyasalarda istikrarın sağlanması için dış ticaret üzerinde yeni kuralların uygulayıcısı olmuştur ve GATT'ın yerini almıştır. Tarım sektörü üzerindeki kuralların da uygulayıcısı konumundadır. DTÖ'nün tarım sektörü üzerindeki en büyük etkisi, korumacılık ve destekleme politikalarını

tarımsal üretimde rekabeti ortaya çıkardığı sebebiyle engel görmesinden gelmektedir (Korkmaz, 2015: 90).

Çetin geçen Uruguay Görüşmeleri sonucunda imzalanan Tarım Anlaşması'nın amacı tarımsal ürünlerin dış ticaretinin serbestleşmesinden ziyade, tarımsal ürün ticaretinin koruma altına alınması, serbest tarımsal ürün ticaretini engelleyen politikaların tespit edilmesi ve tarımsal alanda var olan korumacılığın azaltılmasıdır. Tarım Anlaşması ile ülkelere iç destekler, ihracat sübvansiyonları ve pazara giriş alanlarında yenilikler getirilmiştir (Ay & Yapar, 2005: 59). Pazara giriş için getirilen taahhütlerle birlikte anlaşmaya taraf ülkeler tarımsal üretim ürünlerini kapsar şekilde uygulanan ve anlaşmanın dışında yer alan tüm kotalar ve engellemeleri gümrük tarifesine çevirmeyi taahhüt etmişlerdir. İç destek şartı ile, tarımsal ürünlere uygulanan iç desteğin azaltılması hedeflenmiştir. İhracat sübvansiyonları taahhüdü ile de tarımsal ürünlerin ihracatını artırmak niyetiyle ihracat sübvansiyonlarının düşürülmesi amaçlanmıştır (Bulut, 2019: 10).

DTÖ Tarım Anlaşması ile uluslararası arenada getirilen kural ve uygulamaları daha ileri taşımak için 2000 yılında Doha'da Doha Kalkınma Raundu ile İleri Tarım Müzakereleri başlamıştır. Bu müzakereler sonucunda ülkeler gelişmiş ve gelişmekte olanlar olarak iki kategoriye ayrılmış, gelişme düzeylerine göre iç destek ve pazara girişte yapılacak indirim oranları belirlenmiş, sübvansiyonlara ise gelişmiş ülkelerin 2013, gelişmekte olanların 2016 yılında son verecekleri kararlaştırılmıştır, fakat bu anlaşma tamamen uygulamaya konulamamıştır (Fotourehchi & Şahinöz, 2016: 2026-2027).

İleri Tarım Müzakereleri tıpkı Uruguay'da olduğu gibi zorlayıcı geçmiştir. Doha görüşmeleri ile serbest ticaret alanında ne kadar ileri adımlar atılırsa atılsın gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş olan ülkelerin arasında bir denge mekanizması kurulamamıştır. Gelişmiş ülkelerin uygulamış oldukları politikalar, gelişmekte olan ülkelerin tarımsal üretim piyasasındaki ticaretini baltalamaktadır. Tarımsal üretim ve bunların ticareti, gelişmekte olan ülkelerin en temel kazanç materyallerini oluşturmaktadır. Böylesi bir ortamda da anlaşma sağlanması çok zor görülmektedir (Yılmaz, 2016: 47).

Tablo 2: Yıllar Bazında Bazı Ülkelerin Toplam Tarımsal Destekleri (milyon dolar).

ÜLKELER	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2019
ABD	31,192	38,186	44,084	57,207	69,612	77,787	89,410
AB (28 Ülke)	102,038	101,344	98,581	105,105	111,122	100,060	101,236
Avustralya	1301	1397	1253	1074	1017	995	1680
Brezilya	-3635	-77	-237	4 087	-283	5 294	4413
Çin	13,395	5785	9349	13,016	6327	23,181	19,6728
Güney Afrika	1459	925	1140	971	885	766	1064
Hindistan	-	-	-	-	-	9147	10,281
Japonya	69,821	55,603	49,764	50,812	56,912	69,389	41,755
Kanada	3875	3674	3443	3644	4163	5599	5125
Rusya	4860	5875	11,194	1762	-223	1211	9300
Türkiye	7604	8200	10,479	13,814	14,107	14,156	7223

Kaynak: OECD, 2021. <https://data.oecd.org/agrpolicy/agricultural-support.htm#indicator-chart>. E.T: 14.03.2021

Tablo 2’de, DTÖ üyesi ülkelerin yıllar bazında üreticilere sağladıkları toplam tarımsal destekler yer almaktadır. 1995 yılında yürürlüğe konulan Tarım Anlaşması kurallarına bakıldığında, gelişmiş olan ülkelerin kurallara uymadığı ve DTÖ’nün serbest ticarete engel kabul etmesine rağmen tarımsal desteklere devam ettikleri anlaşılmaktadır. Tarımsal desteklemeler içerisinde birinci sırayı ABD, ikinci sırayı ise Japonya almaktadır. Yine AB üyesi ülkelerin de anlaşmaya uymadıkları OECD’nin istatistikleri ışığında gözükmektedir.

Tarımsal politikalarda dünya çapında etkili diğer oluşum ve kurumlar ise BM çatısı altında yer alan Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu’dur. 2. Dünya Savaşı’nın ardında bıraktığı yıkımı düzeltmek için kurulan DB ve IMF aynı amaca hizmet etmektedirler. Temel görevleri gelişmekte olan ülkelere, politika önermelerinde bulunmak, reform ve proje uygulamaları önermek ve kotaları doğrultusunda bu ülkelere finansal destek sağlamaktır (imf.org).

Görevleri bunlar olan bu iki kurum zamanla ana hedefinden sapmış ve finansal açıdan dara düşen ülkelere desteği belirli şartlar karşısında vermeye başlamıştır. Bu politikalar iç siyasetten yönetim tekniklerine, özelleştirmelerden hukuka kadar birçok alana dayanmaktadır. Bu alanlardan bir diğeri ise tarımsal üretim alanıdır. Kredi karşılığı olarak ülkelere tarımsal politikalarını, kendi istek ve önerileri

doğrultularında yönlendirmelerini istemekte, bunları yasal bir alt yapıya kavuşturduktan sonra ülkelerin ihtiyacı olan finansal desteği sağlamaktadırlar.

Dünyada tarım sektöründe ve tarımsal politikalarda önde gelen bir diğer ülke ise Amerika Birleşik Devletleri'dir. Gerek siyasi arenada gerekse de ekonomik alanda çok güçlü olan ABD, tarımsal politikalarda da dünyada yönlendirici konumda olmuştur. 2. Dünya Savaşı sırasında stratejik hamleler yapan ve kıta olarak ulaşılması güç bir konumda olan ABD, bir noktaya kadar savaşın dışında durmuş ve dünyanın geri kalan kısmında kaos hâkimken ABD ekonomik düzeyini yüksek seviyelere çıkarmayı başarmıştır.

1940 ve 1945 yılları arasında ABD'nin ekonomik alanda yaptığı bazı değişimler ülkenin üretim kapasitesini ve fiziki mal üretimindeki kapasiteyi %50 oranında artırmıştır. Yine bu yıllar arasında ülkenin tarımsal üretimi %20 oranında artış gösterirken sanayi üretimi ise %90 dolaylarında gelişme göstermiştir. Bu gelişmeleri askeri alana da aktaran ABD, savaşın sonunda neredeyse tüm ülkelerin zayıfladığı bir ortamdan güçlü ve lider bir ülke olarak çıkmıştır (Boyras & Cantürk, 2014: 858).

Üretim devi olan ABD'de, tarımsal üretim alanındaki ilk adımlar 1. Dünya Savaşı sonrasında atılmıştır. 1929 yılında yaşanan ekonomik buhrandan bir yıl sonra 1930 yılında Tarım Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun ile tarımsal ürünlerde üretici gelirleri ve arz fazlalığının devlet tarafından kontrol edilmesi amaçlanmıştır. Kanun ile arz düşüşü yaşanması yerine kontrol edilebilir bir arz fazlası mal üretilmiştir (Gaytancıoğlu, 2009: 141). 1980'li yıllara gelindiğinde ekonomik alandaki serbestleşme ve tarımsal üretim mallarını dünya pazarına çıkarıp, korumacı politikaları kaldırma çabalarıyla ABD'nin de tarımsal politikaları zaman içinde evrimleşmiş ve 1990 yılında GATT ile yeni bir çerçeveye oturtulmuştur. ABD ve AB'nin uyguladığı yeni politikalar ile çiftçilerin kazandıkları gelirler düşürülmeye odaklanmışken tarımsal üretimin de devamlılığının sağlanabilmesi için doğrudan destekleme yoluna başvurulmuştur (Korkmaz, 2015: 16).

Dünyada tarımsal politika konusunda yönlendirici olan ABD ve AB ülkeleri, DB, IMF, DTÖ dışında farklı kurum ve kuruluşlar da bulunmaktadır. Bunlar; BM Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), Dünya Gıda Konseyi (WFC), Dünya Gıda Programı (WFP),

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNPD), Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu (IFAD) ve BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) olarak sıralanabilir (Gaytancıoğlu, 2009: 65-77).

Dünyada tarımsal politikalar, yukarıda bahsi geçen etkili devletler, kurum ve kuruluşlar dışında ulusal çapta yapılan uygulamalardan meydana gelmektedir. Tarım sektörünün stratejik önemi, onun devletler tarafından daha müdahaleci bir alana sürüklenmesine sebebiyet vermiştir. Ancak liberalleşme ve ticarete serbestleşme hamleleri tarım sektörünü de kendi içine çekmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda çeşitli uluslararası anlaşmalar yapılmış ve üye devletlerin kurallarına uyması gereken uluslararası örgütlenmeler oluşturulmuştur (Fotourehchi & Şahinöz, 2016: 2038).

2008 yılında yaşanan ekonomik kriz ve gıda fiyatlarının aşırı yükselmesi devletlerin tarım sektörü üzerinde tekrardan müdahaleci politikalar uygulamasını akıllara getirmiştir. Doha'da gerçekleştirilen İleri Tarım Müzakereleri ile DTÖ Tarım Anlaşması kapsamındaki yasaklamaları ileri bir noktaya taşıma isteği hem 2008 krizi hem de gelişmiş ülkelerin kurallara uymaması ve tarım sektörünün stratejik ve kritik bir öneme sahip olması nedeniyle uzlaşmayla sonuçlanamamıştır (Özalp & Ören, 2014: 37-38).

1.4. Türkiye’de Tarım Sektörünün Gelişimi ve Uygulanan Politikalar

1.4.1. Osmanlı Devleti’nde Tarım ve Toprak Sistemi

600 yılı aşkın bir süre varlığını devam ettirmiş olan Osmanlı Devleti, ekonomisinin büyük bir kısmını tarımsal üretimden ve üretim üzerinden alınan vergilerden sağlamıştır. Osmanlı dönemi hakkında çeşitli bilgiler içeren kaynaklara bakıldığında toplumun %80 ile %90 arasındaki bir kesiminin tarımsal üretim yaparak geçimini sağladığı görülmektedir (Yavuz, 2005: 3). Büyük bir toprak varlığına hükmeden ve içinde bulunduğu dönemde temel iktisadi argümanın tarımsal üretim olduğu bir zamanda Osmanlı Devleti, sahip olduğu topraklar üzerinde tarımsal üretimin devlet kontrolü altında devam etmesini sağlamıştır.

Osmanlı’da toprakların nihai sahibi devlettir. Bu topraklara miri arazi denilmektedir. Miri araziler padişahın mülkiyetinde olup köylüler bunun üzerinde birer kiracı statüsüne sahiptir. Miri araziler özel mülkiyetteki kullanım haklarından mahrumdur, yani alınıp satılamaz, terk edilemez yahut bir vakfa bağışlanamazlar

(Ceylan, 2011: 149). Fetihlerle ya da başka yollarla elde edilen bu miri topraklar dirlik adı verilen bir sistemle gelir seviyelerine göre farklı kademelere ayrılmışlardır. Kademelere ayrılan bu topraklar tımar sistemi ile kullanmak ve üretimi devam ettirmek adına savaşlarda yarar sağlayan kişilere dağıtılmış, dağıtımdan pay alan kişilere ise sipahi denilmiştir. Sipahiler de toprağı işlemek ve vergilerini kendileri toplamak üzere işletim hakkını köylülere devretmişlerdir (Özçelik, 2014: 46).

Gelir seviyelerine göre kategorilere ayrılan bu topraklara has, zeamet ve tımar denilmiştir. Has topraklar yıl içerisindeki getirisi 100.000 akçeden fazla olan arazilerdir. Bu araziler padişah hassı ayrı olmak üzere vezir ve sancak beyi gibi yüksek merteye sahibi kimselere verilmişlerdir. Zeamet statüsündeki topraklar yıl içerisindeki getirisi 20.000 akçe üzeri olup, babadan oğula geçen arazilerdir. Bu arazilerin mülkiyeti devlete aittir. Tımar ise yıl içerisindeki getirisi 3000-20.000 akçe arasında olan, kullanım için sipahilere tahsis edilen topraklardır (Ortaylı, 2016: 128-129).

Osmanlı toprak sistemi içerisinde yukarıdakilerden farklı statülere sahip topraklar da bulunmaktadır. Bunları mülk topraklar (tasarruf hakkı aynı kişide/özel şahısta olan), vakıf arazi (arazisi üzerinde kurulu olan vakfa ait olan), metruk arazi (toplum yararına bırakılan yerler) ve mevat arazi (tarım yapılamayan, yerleşkelere uzak) olarak sıralamak mümkündür (Aydoğdu, 2016: 12). Burada mülk topraklar kısmına değinmek gerekmektedir. Osmanlı'da daha önce de bahsedildiği üzere toprakların nihai sahibi devlet olsa da kayda değer miktarlarda mülk topraklara da rastlanılmaktadır.

Mülk toprak sahipliği ağırlıklı fetihler sırasında başarı gösteren kişilere, (özellikle Osmanlı'nın ilk zamanlarında "fetih edilen yer fethedenindir" anlayışıyla da gelişmiş olup) padişah tarafından bahşedilen ya da fetih olmaksızın bu araziye sahip olan, burayı kullanan kişilerden belli bir vergi alınması karşılığında mülkiyetin onların elinde bırakılması yolları ile gerçekleşmiştir. Bu topraklara "memluke" topraklar da denilmektedir. Bu statüdeki topraklara sahip kişiler arazileri diledikleri şekilde kullanma (işlemek, satmak gibi) yetkisine sahip olmuşlardır (Ceylan, 2011: 149-150).

17. yüzyıla gelindiğinde tımar sistemi bozulmaya başlamıştır. Bu bozulmanın altında yatan birçok farklı etken bulunmaktadır. Tımar sisteminin bozulması, iktisadi hayatının büyük bir kısmı tarımsal üretime bağlı olan Osmanlı'nın ekonomisinin

kötüleşmesine sebep olmuştur. Aynı zaman aralıklarında mülkiyeti devlete ait olan bu araziler gasp edilmiş, özel şahıslara ait olan, alınıp satılabilen arazilere de dönüşmüştür (Akdağ, 2018: 421). Tımar sisteminin bozulması aynı zamanda askeri sistemi de bozmuştur. Önceleri toprağını terk eden ya da savaşa katılmayan sipahilerin ellerinden bu araziler alınırken 16. yüzyılda savaşa katılmayanların ellerinden bu araziler alınmamış, sipahiler birbirlerinin arazilerine saldırıp gasp etmiş ve mevcut rejimde bozulmalar meydana gelmiştir (Ortaylı, 2016: 130).

Tımar sisteminin bozulmasıyla birlikte askeri ve ekonomik alandaki çöküntüye bir de bozulan askeri düzeni yeniden oluşturmak için paralı askeri sistemin getirilmesi de etki etmiştir. O dönemin ekonomisi üzerinde çok çeşitli etkenler mevcuttur, coğrafi keşifler ile yeni ticaret yollarının bulunması ve fetihlerin durması gibi etkenler de ekonomiyi daraltmıştır. Fakat askeri alanda oluşan boşluğu paralı askerle doldurmaya çalışmak imkansızca yakın bir çaba olmuştur (Akdağ, 2018: 426).

Osmanlı Devleti'nin uygulamış olduğu, varlığından 16. yüzyıla kadarki süreç içerisinde, Osmanlı'dan önceki devletlerin de kullandığı bu toprak düzeni, dengeli bir kontrol mekanizması kurulduğu takdirde muhteşem bir sistemdir. Bu sistem sayesinde hem fethedilen yeni toprakların yapılanması sağlanmış, hem iktisadi yapının temel yapı taşı olan tarımsal üretimin devamlılığı sürdürülmüş hem de tımar sistemi sayesinde Osmanlı ordusunun büyük bir kısmını oluşturan tımarlı sipahi askerleri ücretsiz şekillerde sağlanmıştır.

Tımar sistemini salt bir tarımsal ve askeri sistem olarak görmek doğru değildir. Bu sistem içerisinde tımar sahiplerine çok başka görevler de verilmiştir. Uzun yıllar topraklarını bu şekilde düzenleyip üretimin devamlılığını sağlayan Osmanlı Devleti, sistemin bozulmasıyla birlikte tarımsal üretim yeteneğini de yitirmeye başlamıştır. Toprak ve tarımsal üretim sistemindeki bir başka bozulma ise iltizam sistemi ile olmuştur.

Devletin yaşadığı mali bunalımlardan kurtulmak ve hazineye para getirebilmek için daha önceki zamanlarda uygulanan iltizam sistemi, özellikle 19. yüzyılda sıkça uygulanmaya başlanmıştır. İltizam usulünde, devlet sahip olduğu arazinin gelirlerini peşin olarak almak kaydıyla belli yıllar hatta ömür boyu olmak üzere o arazilerin

vergilerinin toplanmasını iltizama sahip olan mültezimlere devretmiştir (Batmaz, 1996: 38).

İltizam sahibi mültezimler, çoğu zaman sahip oldukları topraklara gitmek yerine vergi toplama haklarını başka kişilere yüksek bedeller karşılığında satmışlardır. Bu sistemle birlikte verdiği parayı geri kazanmak isteyen mültezimler, daha da ileriye giderek reayadan yüksek vergiler almışlar, ürettiğinden bir şey kazanamayan ve bunları mültezime vermek zorunda kalan köylüler topraklarını terk etmişlerdir (İnalçık & Seyitdanlıoğlu, 2006: 19). Bu gelişmeleri takip eden sürecin devamında bu mültezimler topraklarına yeni topraklar katarak, önce büyük çiftlik sahiplerine, sonralarında ise topladıkları vergilerle edindikleri serveti ücretli asker tutarak ve devletin içinde bulunduğu problemlerden yararlanarak özellikle Balkanlar ve Batı Anadolu taraflarında derebeylerine dönüşmüşlerdir (Batmaz, 1996: 40-41).

Osmanlı Devleti'nde tarımsal üretimin bir başka faktörü ise vergilerdir. Tarımsal ürünler üzerinden alınan ilk vergi aşar vergisidir. Aşar vergisi, üretilen ürün üzerinden belli bir oranda aynı olarak alınan vergidir. Haraç vergisi, gayrimüslim reayadan alınan arazi vergisidir. Zekât-i sevaim ya da ağnam vergisi olarak adlandırılan vergi deve, koyun, manda, keçi gibi etleri yenilen hayvanlar üzerinden alınan bir vergidir. Cizye vergisinin bir kolu olan harac-i arz, tarım ürünleri üzerinden alınan bir vergidir. Son olarak ise tekalif-i örfiye vergisinin bir alt dalı olan rüsum-u örfiye ise hayvan kesimi, otlak ve ağıl gibi alanlardan alınan vergilerdir (Yurtseven, 2012: 153-156). Yine fethedilen yerlerde tarımsal ürünlerin işlenmesi için kullanılan değirmenlerden resm-i arus ya da asiyab, domuz yetiştirilen yerlerden resm-i hınzır, şehirlere gelen hububatlardan kapan resmi, mum resmi gibi vergilerin alındığı bilinmektedir. Son olarak ise toprağını terk eden ve üç yıl üst üste ekmeyen kişilerden alınan cerime ve çift bozan vergisi de bulunmaktadır (Ortaylı, 2016: 126).

Osmanlı Devleti'nin ana iktisadi argümanı tarımsal üretim olmuştur. Sahip olunan topraklar ve fethedilen yerlerde hemen yapılanmaya gidilmiş, bu topraklar özelliklerine göre belli gruplara ayrılarak tımarlara bırakılmıştır. Tımar sistemi, Osmanlı'da tarımsal üretimin sürekli ve kesintisiz yapılmasını sağlayan bir sistem oluşturmuştur. En büyük üretim alanının tarım olduğu bir dönemde tarımsal üretim üzerinden alınan vergiler de ekonominin bir başka kanadını oluşturmaktadır. Buralarda kurulan sistem, o yerin köylüsünü koruyup kollarken, reaya ve tımar sahibinin

toprağını terk etmesi yasağı ise tarımsal üretimde sürekliliği sağlayan bir başka boyutu oluşturmaktadır.

Zaman içerisinde tımar sisteminin bozulması, toprakların devletin kontrolünden çıkarak farklı kesimlerin kontrolünün altına girmesi ve iltizam usulü ile mültezimlerin toprakları gasp ederek reayadan yüksek vergiler alması tarımsal üretimi büyük ölçüde baltamış ve sistemin bozulmasına sebep olmuştur. Burada değinilmesi gereken hususlardan biri, Osmanlı Devleti'nin tarımsal çöküşünün salt olarak tımar sisteminin bozulmasına bağlanamayacak olmasıdır. Çalışmanın niteliği gereği, tarımsal üretimdeki problemlere değinilmiştir. Fakat, bu tarımsal sistemin bozulduğu içerisinde nüfus artışı, coğrafi keşifler, Celali İsyanları, ülkenin teknolojik açıdan geri kalmışlığı, yaşanan iç ve dış problemler, fetihlerin durması, savaşlar, isyanlar ve oluşan otorite boşlukları da etkili olmuştur.

1.4.2. Cumhuriyet Döneminde Tarımsal Gelişmeler ve Uygulanan Tarım Politikaları

1.4.2.1. Genç Cumhuriyet ve Tek Parti Dönemi 1923-1950

Tarım sektörü, genç Cumhuriyet'in kalkınma ve yapılanma noktasında ilk adım attığı alanların başında gelmektedir. Osmanlı'dan devralınan tarım sistemi, çağının çok gerisinde kalmış, toprak sistemi bozulmalara uğramış, Avrupalı rakipleri ile arasındaki farklar giderek açılmış ve 1. Dünya Savaşı'ndan zayıf ve bitkin çıkmış bir sistemdir. Osmanlı Devleti'nin devamı olup, onun borç ve mirasına sahip çıkan genç Türkiye Cumhuriyeti hemen kalkınma çalışmalarına başlamıştır. O yılların köy ve kent nüfusuna bakıldığında topluluğun büyük bir kısmının köylerde yaşayıp çiftçilikle uğraştığı görülmektedir.

Tablo 3: 1927 ve 1950 Yılları Arasında Türkiye'nin İl, İlçe, Belde, Köy Nüfusu ve Nüfus Artış Hızı (milyon kişi).

Yıllar	Toplam Nüfus	Nüfus Artış Hızı	İl ve İlçe Nüfusları	Belde ve Köy Nüfusu
1927	13,648,270	-	3,305,879	10,342,391
1935	16,158,018	21,10	3,802,642	12,335,376
1940	17,820,950	17,03	4,346,249	13,474,701

1945	18,790,174	10,59	4,687,102	14,103,072
1950	20,947,188	21,73	5,244,337	15,702,851

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2009, s.8.

Genç Cumhuriyet'in en büyük atılımları sanayi alanında olsa da dönemin şartları, toplumun yaşayış biçimi ve tarımsal ürünlerin sanayiye hammadde girdisi sağlaması bu sektör üzerine dikkatleri toplamıştır. Ayrıca siyasi ve ekonomik tarih incelendiğinde bugünün büyük devletlerinin ilk ekonomik adımlarını tarımsal üretim alanında attıkları görülmektedir. Unutulmamalıdır ki tarımsal üretimle yerleşik yaşama geçen insan toplulukları bugünün devletlerinin ilk filizlenmeleridir.

Genç Cumhuriyet'in kalkınmasına yönelik kararlar 17 Şubat'ta başlayıp 4 Mart 1923'te sona eren İzmir İktisat Kongresi'nde alınmıştır. Kongre'de tartışılan 4 temel başlık bulunmaktadır. Bunlar; sanayi, işçi, tüccar ve tarım konularıdır. Cumhuriyet tarımının ilk adımları da bu kongrede atılmıştır (Koçtürk, 2008: 46). Tarımsal alanda girişilen ilk hamle 1923 yılında hazırlanan bir kanun ile canlı hayvan ticaretinde dışardan alım üzerindeki vergilerin kaldırılıp, dışarıdan alınan tarım makinaları için sübvansiyonlar uygulanmaya başlanmasıdır. Bunu takiben 1924 yılında Cumhuriyet'in ilk tarım bakanlığı Ziraat Vekaleti adıyla kurulmuştur (Özçelik, 2014: 94). Tarımsal alanda atılan en önemli adımlardan diğerleri 1925 yılında aşar vergisinin kaldırılması ve 1926 yılında Medeni Kanun'un kabulü ile miri toprak sisteminin kaldırılıp, toprakların mülkiyetinin çiftçilere geçmesidir (Yavuz, 2005: 46)

Köylü üreticileri caydırıcı nitelikte olan ve ürün üzerinden aynı şekilde alınan aşar vergisinin kaldırılması ve tarım alanında alınacak olan vergilerin paraya çevrilmesi üreticileri rahatlatmış bir uygulamadır. Aynı zamanda alınacak olan vergilerin paraya çevrilmesiyle birlikte içine kapalı bir iktisadi üretimi bulunan tarım sektörü gelir sağlama amacıyla pazar ekonomisine yönelmiştir. Aşar vergisinin kaldırılması ve yeni vergilerin paraya çevrilmesi üreticileri cezbedici ve tarımsal üretimi artırıcı nitelikler sergilemiştir (Topuz, 2007: 380-381). Fakat bu uygulamalardan Medeni Kanun ile toprakların mülkiyetinin köylülere verilmesi ilerleyen süreçlerde tarım arazilerinin miras yoluyla bölünmesi, küçük verimsiz işletmelerin ortaya çıkması, köylülerin topraklarını satmasıyla birlikte toprakların belli kesimlerin elinde toplanması gibi problemlere yol açmıştır (Yavuz, 2005: 46).

Bu dönem içerisindeki uygulamalar kalkınma içgüdüğü ile üretimden kurumsallaşmaya, alım satımdan vergilendirmeye, eğitimden teknolojik uyuma kadar birçok alanda girişimlerin gerçekleştirildiği yıllardır. Birçok alanda çeşitli kanunlar çıkarılmış, çiftçiler için ayrılan bütçeye daha fazla miktarlar eklenmiş, tarımın gelişimi için farklı şehirlerde orta düzeyde ziraat okulları, Ankara’da Yüksek Ziraat Enstitüsü kurulmuştur (Özçelik, 2014: 94-95). Tarım sektöründe kurumsallaşma adına 1935 yılında Tarım Kredi Kooperatifleri ve 1938 yılında Toprak Mahsulleri Ofisi kurulmuştur (Dernek, 2006: 4). Bu dönemin bir diğer önemli kurumu Ziraat Bankası’dır. Osmanlı’dan beri varlığını sürdüren bu kurum, genç Cumhuriyet döneminde çiftçinin en büyük yardımcısı olmuştur. 1924 yılında 444 sayılı Bütçe Kanunu ile, Ziraat Bankası, gerçek işi olan çiftçilikle ilgilenmek üzere, siyasi etkilerden arındırılıp anonim şirkete dönüştürülmüştür. Ziraat Bankası bu dönemler içerisinde çiftçilere çeşitli krediler verme, çeşitli makine, teçhizat, tarımsal ürünler ve ıslah edilmiş tohum sağlama gibi faaliyetler içinde bulunmuştur (ziraatbank.com.tr).

1929 yılında başlayan büyük buhran ve ardından gelen 2. Dünya Savaşı tüm dünyada ekonomik olarak zor geçen dönemlerdir. Buhran ve ardından gelen savaşın getirdiği yıkım tarım sektörünü de etkilemiştir. Ekonomik buhranın etkisiyle Türkiye’de buğday fiyatlarında düşüşler yaşanmıştır. Bu dönemde Türk çiftçisinin korunması adına Buğday Kanunu çıkarılmış, Ziraat Bankası’na buğday satın alma hakkı tanınmıştır (Yavuz, 2005: 46). Bu gelişmeleri takip eden süre zarfında, 1937 yılında bugün TİGEM olarak bilinen Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü’nün kökenini oluşturan Zirai Kombinerler ve 1938 yılında Devlet Zirai İşletmesi kurulmuştur. Tarımsal alanda verimi artırmak, Türk çiftçisine destek olmak, tarımsal üretimde makine ve gelişmiş tarım tekniklerinin kullanımı için 1944 yılında Zirai Donatım Kurumu kurulmuştur (Özçelik, 2014: 98-99).

2. Dünya Savaşı, tarımsal üretim sektörünü yıpratın önemli bir faktördür. Türkiye, her ne kadar bu savaşa girmemiş olsa da dünyadaki kaos ortamı, her an saldırıya uğrama ihtimali, savaş sebebiyle dünyada yaşanan kıtlık gibi olaylar tarım sektörü üzerinde ekstra önlemler alınmasını, bu dönemler arasında tarımda kullanılması gereken mevduatı güvencilele alakalı noktalara aktarmayı ve uygulanması planlanan politikaları geciktirmeyi mecburi kılmıştır.

Savaşın uzun yıllar sürmesi karşısında birçok ürün gamında düşüşler yaşanmış, karaborsa faaliyetleri baş göstermiş, tarımsal üretimin de düşmesiyle beraber devlet daha müdahaleci hareketler sergilemiştir. 1935 yılında adaletsiz toprak dağılımı ve çiftçiyi topraklandırma çalışmaları 2. Dünya Savaşı ve Atatürk'ün ölümü üzerine askıya alınmıştır. Savaşın sona erdiği yıl olan 1945'te Çiftçiyi Topraklandırma Yasası çıkarılmıştır. 1946-53 yılları, Türkiye'de tarımsal gelişmişliğin arttığı yıllardır. Bu yıllar arasında tarım sektörü %13,2 oranında büyüme kaydetmiştir (Dernek, 2006: 4).

Genel olarak genç Cumhuriyet'ten, Türkiye'de siyasi aktörlerin değiştiği ve çok partili yaşamın başladığı 1950 yıllarına kadar olan dönem bir kalkınma çabası ve reform hareketleriyle geçmiştir. Bu dönem, 1938 yılına kadar Atatürk ve arkadaşlarının memleketi kalkındırma ve Avrupa seviyesine çıkarma arzularıyla geçen, Osmanlı'nın ardından kalan verimsiz ve teknolojik bakımdan çağının bir hayli ötesinde kalmış olan tarım sektörünü kalkındırma ve yeni bir boyut kazandırma çabalarına şahittir.

Atatürk'ün ölümü ve sonrasında yaşanan 2. Dünya Savaşı, savaş ortamından kaynaklı olan korku, kıtlık, ekonomik çöküntü gibi sebeplerle tarım sektörü de dahil olmak üzere birçok alanda sıkı önlemlerin alındığı bir ortam oluşmuş, bu ortam tarımsal alanda yapılması planlanan politikaları bir müddet de olsa sekteye uğratmıştır. Bu dönemin son politikası dengesiz arazi dağılımını düzeltme ve çiftçiyi topraklandırma üzerine olmuştur. Bu dönemde uygulanmış olan birçok politikanın temel sebebini ise o dönemin iktisadi ortamı belirlemiştir. Nüfusunun büyük bir bölümü köylerde yaşayan ve çiftçilikle meşgul olan Türkiye'de, başta ekonomik kalkınma olmak üzere, dönemin Avrupa ülkeleri dengesine ulaşabilmek adına girişilen sanayi faaliyetlerine hammadde sağlaması sebebiyle tarım sektörü üzerine düşülmesi ve bu alanda ciddi reformist hareketlere girişilmesi anlaşılır bir durumdur.

Tablo 4: 1925 ve 1950 Yılları Arasında Seçilmiş Bazı Tahılların Ekim Alanı ve Üretim Miktarları (hektar/ton).

Yıllar	EA ve ÜM	Buğday	Arpa	Mısır
1925	EA	3,129,640	862,988	474,834
	ÜM	1,075,287	1,251,541	523,423
1930	EA	2,809,300	1,513,300	378,501

	ÜM	2,586,377	1,536,589	470,744
1935	EA	3,429,404	1,724,020	409,361
	ÜM	2,521,277	1,371,511	456,333
1940	EA	4,381,420	2,092,789	509,990
	ÜM	4,067,950	2,249,314	757,309
1945	EA	3,742,606	1,625,410	510,071
	ÜM	2,189,318	934,309	294,309
1950	EA	4,477,191	1,901,910	593,161
	ÜM	3,871,926	2,047,018	627,978

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2009, s.166.

Tablo 4'e bakıldığında beşer yıllık periyotlar arasında buğday ve mısırın 1925 ve 1935 yılları arasında ekim miktarının azaldığı, fakat buğday veriminin arttığı mısırdaki ise düşüş yaşandığı görülmektedir. 1935 ve 1940 yılları arasında arpa, buğday ve mısırın üretim alanı ve üretim miktarları giderek artmıştır. 1945 ve 50 yılları arasında önceki yıllara oranla tablodaki ürünlerin ekim alanı ve üretim miktarlarında düşüş gözükmemektedir. Sonraki dönemde ise tekrardan hem ekim alanında hem de verimde artış gözükmemektedir.

Tablo 5: 1925 ve 1950 Yılları Arasında Seçilmiş Bazı Bakliyat Ürünlerinin Ekim Alanı ve Üretim Miktarları (hektar/ton).

Yıllar	EA ve ÜM	Kuru Fasulye	Mercimek	Nohut
1925	EA	64,646	29,563	61,117
	ÜM	24,146	11,620	39,430
1930	EA	62,800	35,200	57,200
	ÜM	66,828	20,321	48,115
1935	EA	68,091	34,812	74,226
	ÜM	51,429	18,691	40,808
1940	EA	76,414	36,684	72,486
	ÜM	72,198	33,445	76,969
1945	EA	73,785	38,632	73,039
	ÜM	40,578	21,317	43,835
1950	EA	84,170	51,024	76,967

	ÜM	86,946	42,765	85,477
--	-----------	--------	--------	--------

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2009, s.168.

Tablo 5’te yer alan ürünlerin ekim alanları ve verimlerinde giderek artışlar yaşandığı görülmektedir. Bazı yıllar arasında düşüşler de görülmektedir. Özellikle 1935 yılında önceki dönemlere oranla yaşanan verimdeki düşüş dikkat çekicidir.

Tablo 6: 1925 ve 1950 Yılları Arasında Seçilmiş Bazı Sanayi Ürünlerinin Ekim Alanı ve Üretim Miktarları (hektar/ton).

Yıllar	EA ve ÜM	Pamuk	Şeker Pancarı	Tütün
1925	EA	173,951	3700	66,288
	ÜM	76,011	4484	56,294
1930	EA	275,385	8900	70,856
	ÜM	51,435	91,419	47,211
1935	EA	210,602	25,630	54,062
	ÜM	52,228	445,664	36,004
1940	EA	324,636	40,887	78,054
	ÜM	77,115	552,829	71,356
1945	EA	231,377	55,326	98,049
	ÜM	54,379	566,555	69,599
1950	EA	448,459	50,953	123,345
	ÜM	118,377	885,066	93,328

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2009, s.172.

Tablo 6’da sanayi sektörü için büyük önem arz eden bazı ürünlerin ekim alanları ve üretim miktarlarını görmekteyiz. Genç Cumhuriyet’in en önemli atılımlarından biri sanayi olduğu için bu alanda kullanılacak ürünlerin değerlerinde artışlar görmekteyiz. Burada pamuk bitkisi hem ekim hem de verim alanında artan ve azalan bir rekolteye sahipken şeker pancarı ve tütün üretiminde sürekli bir artış görülmektedir.

Tablo 7: 1947 ve 1950 Yılları Arasında Seçilmiş Bazı Yağlı Tohumlu Bitkilerin Ekim Alanı ve Üretim Miktarları (hektar/ton).

Yıllar	EA ve ÜM	Ayçiçeği	Yer Fıstığı	Soya	Susam
1947	EA	35,892	1773	41	64,467
	ÜM	32,396	2858	17	31,628
1948	EA	59,574	2365	1882	73,341
	ÜM	80,523	4248	1867	38,578
1949	EA	120,027	2597	1894	69,821
	ÜM	93,976	3881	1358	34,812
1950	EA	110,221	3040	2045	65,333
	ÜM	66,147	4255	1798	29,914

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2009, s.170.

Tablo 7’de ayçiçeği, yer fıstığı ve soya üretiminde giderek bir artış görülürken susam ekim alanı ve veriminde düşüşler görmekteyiz. Ayçiçeğinde 1950 yılında ekim ve üretim alanında düşüş yaşandığı da görülmektedir.

Tablo 8: 1936 ve 1950 Yılları Arasında Seçilmiş Bazı Meyvelerin Ağaç Sayısı ve Üretim Miktarları (bin adet/ton).

Yıllar	AS ve ÜM	Elma	Şeftali	Üzüm	Kayısı ve Zerdali	İncir
1936	AS	6015	867	344,998	4495	3620
	ÜM	100,695	6218	937,810	69,445	146,919
1940	AS	6540	974	387,209	5148	4529
	ÜM	81,781	8783	941,961	50,863	144,573
1945	AS	7274	1092	324,777	5931	4003
	ÜM	79,225	8154	1,461,227	36,343	69,793
1950	AS	6366	1142	561,119	5801	4469
	ÜM	125,407	9280	1,339,337	51,045	86,104

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2009, s.180-182.

Tablo 8’de elma ağacı sayısında ve veriminde 1940-45 yılları arasında azalmış bir eğilim sonrasında ise artış görülmektedir. Şeftali ve üzüm ağaç ve meyve sayısında ciddi artışlar görülürken kayısı, zerdali ve incir ağaç ve üretim miktarlarında önceki dönemlere oranla düşüşler görülmektedir. 1950 yılında yukarıda yer alan tüm meyve türlerinde artış söz konusudur.

Tablo 9: 1936 ve 1950 Yılları Arasında Sert Kabuklu Meyve Veren Ağaç Sayıları ve Üretim Miktarları (bin adet/ton).

Yıllar	AS ve ÜM	Antep Fıstığı	Ceviz	Fındık	Badem	Kestane
1936	AS	3749	2078	178,897	1560	654
	ÜM	8307	51,480	64,155	10,368	10,313
1940	AS	3316	2255	170,484	1903	857
	ÜM	7366	58,420	36,836	11,832	18,677
1945	AS	4692	2463	159,878	2043	824
	ÜM	3588	45,866	52,490	11,778	14,603
1950	AS	5493	2457	127,531	2230	1962
	ÜM	3219	48,852	26,057	9661	12,045

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2009, s.184-186.

Tablo 9’da yer alan sert kabuklu meyve türlerinden cevizde ilk zamanlar artış yaşanırken sonrasında azalış, diğer meyve türlerinde ağaç sayısı zaman zaman artmasına rağmen giderek azalan bir verim dikkat çekmektedir.

Tablo 10: 1936 ve 1950 Yılları Arasında Turunçgiller Türünde Meyve Veren Ağaç Sayıları ve Üretim Miktarları (bin adet/ton).

Yıllar	AS ve ÜM	Limon	Mandalina	Portakal	Turunç
1936	AS	88	168	540	47
	ÜM	2834	2073	21,413	2057
1940	AS	257	415	1551	275
	ÜM	4107	4436	33,770	2331
1945	AS	352	504	1761	216
	ÜM	6117	3664	19,687	670
1950	AS	524	540	3828	225
	ÜM	7713	2931	29,553	1171

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2009, s.188-190.

Tablo 10’da yer alan turunçgiller türündeki meyvelerden mandalina ve portakalda son yıllarda verim kaybı yaşanırken limon ve turunçta artış gözükmektedir. Yine 1950 yılında tüm ürün kategorilerinde artışlar görülmektedir.

Tablo 11: 1923 ve 1950 Yılları Arasında Ana İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Cari Fiyatlarla GSMH (milyon TL).

Yıllar	GSMH	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1923	953	377	126	450
1925	1526	730	145	651
1930	1581	719	176	686
1935	1310	462	233	616
1940	2403	926	446	1032
1945	5470	2095	878	2497
1950	9694	4044	1419	4232

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2009, s.644.

Tablo 12: 1923 ve 1950 Yılları Arasında Ana İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Sabit Fiyatlarla GSMH (milyon TL).

Yıllar	GSMH	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1923	2929	1264	309	1356
1925	3793	1697	338	1758
1930	5394	2525	539	2330
1935	6234	2421	981	2833
1940	8678	3891	1267	3520
1945	5960	2322	932	2707
1950	38506	15761	5054	17691

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2009, s.646.

Tablo 11 ve 12’ de 1923 ve 1950 yılları arasında tarım sektörünün GSMH içerisinde payının cari fiyatlarda 1930-35 yılları arasında düşüş olmasına rağmen giderek arttığı görülmektedir. Sabit fiyatlar kategorisinde bakıldığında ise 1935 ve 1945 yıllarında bir düşüklük, diğer yıllarda ise giderek artan bir ivme izlediği görülmektedir.

1.4.2.2. 1950 ve 1960 Yılları Arasında Tarımsal Gelişme ve Politikalar

1950'li yıllar Türkiye'de siyasi yaşamın değiştiği ve çok partili yaşama geçilen yıllardır. Türkiye'nin çok partili siyasi yaşama geçiş denemeleri aslında 1950'nin öncelerine dayanmaktadır. İlk girişimler Atatürk'ün de istemiyle 17 Kasım 1924 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve 12 Ağustos 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası ile olmuştur (Taşkiran, 1994: 256). Bu iki partinin de kurulması ve çok partili siyasi hayat denemeleri Atatürk'ün istemleri doğrultusunda olmuş ve yeni siyasi parti yapılanmalarını kuranlar Atatürk'ün yakın arkadaşları olmuşlardır. Daha sonraları bu partiler eşliğinde CHF'ye karşı muhalefetin artması, iç ve dış etkenler gibi sebeplerle bu partiler siyasi hayatlarına devam edememişlerdir.

İlerleyen süreçlerde 2. Dünya Savaşı'nın meydana gelmesi ve onun getirdiği etkenler sebebiyle Türkiye zor yıllar geçirmiştir. Savaşın sebep olduğu ekonomik dalgalanmalar sebebiyle Milli Koruma Kanunu çıkarılmış ve kanunun verdiği yetkiyle Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi alınması kararlaştırılmıştır (Tangülü, 2012: 390). Dönemin etkileri, ekonomik sebepler, dış etkiler ve ülkenin iç siyasetindeki olaylar çok partili yaşamı gerekli kılmıştır. Türk siyasal hayatını keskin bir şekilde etkileyen olay ise 7 Ocak 1946 yılında Demokrat Parti'nin kuruluşudur. Demokrat Parti'nin kurulduğu yıl aynı zamanda Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun kabul edildiği yıldır. Demokrat Parti'nin kuruluşunda önemli etkenlerden biri Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'dur. Başta Adnan Menderes olmak üzere bazı vekiller bu kanuna karşı çıkmışlardır. Karşı çıkma sebeplerinden biri Menderes ve diğer vekillerin büyük toprak ağaları olmalarıdır (Dernek, 2006: 4).

Tarımsal gelişmeleri incelediğimizde ise, Demokrat Parti'nin iktidarda kaldığı 1950 ve 1959 yılları arası dönem, plansız dönem adıyla bilinmektedir. Bu dönemin ilk yıllarında tarım sektöründe birçok gelişme yaşanmıştır. Tarım alanındaki gelişmelerin birçok sebebi bulunmaktadır. Bunların başında Marshall yardımları, traktör sayısındaki artışlar, tarım alanında verilen kredilerin artırılması, dönemin iklimsel şartlarının iyi olması ve dış yardımlar ve yardımların şartları gibi sebepler, tarımsal gelişme alanındaki öncü sebeplerdir (Dernek, 2006: 4). Dönemin siyasi ortamı ve 2. Dünya Savaşı sebebiyle getirilen Toprak Mahsulleri Vergisi, köylü üreticiyi etkileyen en büyük unsurlardan biri olmuştur. Dönemin şartları dolayısıyla verimli bir üretim gerçekleştiremeyen köylü üreticiler bu verginin altında ezilmeye başlamış, zamanla bu

olay CHP'ye karşı köylü üretici tarafından bir muhalefetin başlamasına da sebep olmuştur. Genel desteğini köylülerden alan Demokrat Parti bu muhalif durumu iyi kullanarak köylülerin desteğini arkasına almış ve iktidara gelmiştir. Demokrat Parti'nin politikaları, hem oy tabanının genel olarak köylülerden oluşması hem de dış yardımlardan daha fazla yararlanmak adına tarımsal üretim ve köylü lehine oluşturulmuştur.

Dönemin en büyük etkileyicilerinden biri Marshall yardımlarıdır. Marshall Planı, 2. Dünya Savaşı'ndan güçlü ve lider bir ülke olarak çıkan ABD'nin Avrupa ülkelerine çiftçilik için yardım yapılması üzerine kuruludur. 1947 yılında 16 devletin katılımıyla Paris'te toplanan bir konferans ile Avrupa Kalkınma Projesi'nin ilk hazırlığı başlamış, Avrupa Ekonomik İş Birliği adı altında çalışan bu konferans ilgili raporları hazırlayarak ABD'ye göndermiştir. Bu yardımdan yararlanan ülkelere birini de Türkiye oluşturmuştur (Sander, 2016: 259-260).

Ekonomik kalkınma hareketi içerisine giren DP, kalkınma için gerekli materyalleri dış desteklerde görmüştür. Dış desteklerin şartı ise sanayi sektöründen vazgeçilip tarımsal üretim alanına dönülmesi olmuştur. Bu şartlar karşılığında ABD'nin destek ve yönlendirmesiyle tarım alanında makineleşme hareketi hız kazanmış ve tarımsal üretim alanında büyük gelişmeler yaşanmıştır (Oktar & Varlı, 2010: 9). ABD'nin sağlamış olduğu bu destek Marshall yardımlarıdır. Bu yardımlar genel olarak tarımsal alet ve ekipmanları üzerine olmuştur. Bu destekleme ile ülkeye birçok traktör ve pulluk gönderilmiştir. Traktörlerin gelmesi ile daha çok arazi işlenebilir hale gelmiştir (Dernek, 2006: 4).

Tablo 13: 1950 ve 1960 Yılları Arasında Karasaban, Traktör ve Biçerdöver Sayıları.

Yıllar	Karasaban	Traktör	Biçerdöver
1952	1,981,550	31,415	3222
1954	2,030,996	37,743	4706
1956	1,916,612	43,727	6,025
1958	2,046,417	42,527	6592
1960	1,991,259	42,136	5554

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2009, s.192.

Tablo 14: 1950 ve 1960 Yılları Arasında Tahıllar ve Bazı Diğer Bitkisel Ürünlerin Üretim Alanı (bin hektar).

Yıllar	Toplam	Ekilen Alan	Nadas
1950	14,542	9868	4674
1952	17,361	11,775	5586
1954	19,616	13,208	6408
1956	22,453	14,556	7897
1958	22,765	14,764	8001
1960	23,264	15,305	7959

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2009, s.165.

Traktör ve makineleşmenin birçok getirisi olduğu gibi götürüsü de olmuştur. Traktörlerin gelişiyle beraber mera ve otlaklar tarıma açılmış, bu durum da nispeten hayvan sayısında bazı düşüslere sebep olmuştur. Aynı zamanda insan ve hayvan gücüne oranla, çok daha kısa sürede çok geniş alanları sürebilen bu makine tarımda insan gücünü ve insana olan ihtiyacı düşürmüştü, bu sektörde çalışan birçok insan köylerini terk edip şehirlere göç etmek zorunda kalmış, bu göç hareketi şehirlerde, örneğin gecekondulaşma ve çarpık kentleşme gibi yeni problemlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Bu dönemin bir diğer etkeni ise karayolları bağlantıları ve pazara ulaşımıdır. Tarımda makineleşme ve karayollarının hızlı biçimde yapılıp çoğalması köy ve kent arasındaki bağlantıyı daha etkin bir şekilde kurarak tarımsal ürünlerin pazara çıkışını kolaylaştırmıştır (Demirdöğen & Olhan, 2017: 3). Tarım alanındaki gelişme ve makineleşmenin bir diğer sebebi ise Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatifleri tarafından sağlanan uzun vadeli ve düşük faizli kredilerdir. Bu krediler sayesinde büyük toprak sahibi, varlıklı kişilerin yanı sıra küçük üreticiler de traktör ve makine sahibi olmuşlardır. Yine bu dönemler içerisinde ürün fiyatlarının da desteklenmesi, üretimde artışı sağlayan etkenlerden bir diğeridir (Sungur, 2016: 10).

1950 ve 1960 yılları tarımsal gelişmenin ve üretimin arttığı yıllardır. Demokrat Parti'nin kalkınma hamlesini tarım yönüne çevirmesi ve dönem içerisindeki dış yardımların büyük oranda tarım sektörüne aktarılması bu gelişme ve artışların ilk sebepleridir. Bu dönemde tarımsal üretimdeki artışın en büyük sebebi traktör ve

makineleşmedir. Marshall yardımları ile Türkiye'ye gelen traktörler daha fazla alanın işlenmesine ve üretimin artmasına sebep olmuştur. Makineleşmenin bir diğer artış sebebi ise Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatifleri'nin sağlamış olduğu uygun kredilerdir. Böylelikle küçük üreticiler de tarımsal makine ve ekipman sahibi olarak bu büyümeye katkı sağlamışlardır. Aynı dönemler içinde karayolları bağlantısının artması, köy ve kentler arasındaki ulaşımı kolaylaştırmış, tarımsal ürünler kapalı bir köy ekonomisi olmaktan çıkıp pazarla buluşmuş, bu buluşma üreticinin kazanç elde etmesini sağlamıştır. Yine bu dönem içerisinde uygulanan ürün fiyat desteklemeleri de bu alandaki gelişimin bir parçasıdır.

Bu yıllar arasında toprak dağıtımı konusu da dikkat çeken bir başka noktadır. Aslında Demokrat Parti'nin ortaya çıkış süreci içerisinde 1945 yılında yapılmaya çalışılan toprak reformu ne kadar dikkat çekse de ilgili yıllar arasında Demokrat Parti de toprak dağıtımını yapmıştır.

Bunun altında yatan iki temel sebep bulunmaktadır. Bunlardan ilki kalkınma hamlesinin tarımsal üretime yöneltilmesi ve makineleşmenin artmasıyla tarımsal üretimi arttırma çabaları iken diğer bir sebep ise yine makineleşmeye bağlı olarak yaşamını tarımsal üretimden kazanan köylülerin işsiz kalması ile şehirlere göç etmeye başlamasıdır. Bu noktada hem tarımsal üretimi arttırmak hem de köylerden kente göçü engelleme çabasıyla ortaklaşa biçimde Demokrat Parti hazine topraklarından kayda değer miktarlarda köylülere toprak dağıtımını gerçekleştirmiştir (Yılmaz, 2018: 368-369).

Bu dönem içerisinde değinilmesi gereken bir diğer husus ise tarımda makineleşme ve çeşitli sebeplerle bir göç olgusunun da başlamasıdır. Tarımsal üretimden geçimini sağlayan işçiler ve işçi ailelerine makineleşme ile artık gerek kalmamış, geçimini bu sektör üzerinden sağlayamayan aileler köylerden kentlere göç etmeye başlamış ve bu da beraberinde yeni problemleri meydana getirmiştir. Bu göç olgusu edebiyattan sinemaya kadar birçok alanda kendine yer edinmiştir. Örneğin 1964 yılında çekimleri tamamlanan, yönetmenliğini Halit Refiğ'in yaptığı "*Gurbet Kuşları*" isimli film, bu göç olgusunu ilk anlatan filmlerin başında gelmektedir (Uğur, 2016: 918).

Tablo 15: 1950 ve 1960 Yılları Arasında Yerleşim Birimlerine Göre Toplam Türkiye Nüfusu (milyon kişi).

Yıllar	Toplam Nüfus	İl ve İlçe Nüfusu	Belde ve Köy Nüfusu
1950	20,947,188	5,244,337	15,702,851
1955	24,064,763	6,927,343	17,137,420
1960	27,754,820	8,859,731	18,895,089

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2009, s.10.

Tablo 16: 1950 ve 1960 Yılları Arasında Seçilmiş Bazı Tahıl Ürünlerinin Ekim Alanı ve Üretim Miktarları (hektar/ton).

Yıllar	EA ve ÜM	Buğday	Arpa	Mısır
1950	EA	4,777,191	1,901,910	593,161
	ÜM	3,871,926	2,047,018	627,987
1952	EA	5,400,000	2,312,000	642,000
	ÜM	6,447,000	3,819,000	837,000
1954	EA	6,405,000	2,500,000	720,000
	ÜM	4,908,000	2,400,000	914,000
1956	EA	7,334,000	2,612,000	721,000
	ÜM	6,400,000	2,900,000	858,000
1958	EA	7,450,000	2,700,000	690,000
	ÜM	8,550,000	3,600,000	900,000
1960	EA	7,700,000	2,836,000	695,000
	ÜM	8,450,000	3,700,000	1,090,000

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2009, s.166-167.

Tablo 17’de yer alan ürünlerin hem ekim alanları hem de üretim miktarlarında ciddi artışlar görülmektedir. Burada ve buradan sonra yer alan tablolardaki artışların temel sebeplerinden bazıları tarımda makineleşme, kalkınma hamlesinin tarımsal üretime kaydırılması ve ilgili dönemlerdeki iklim şartlarının elverişli olmasıdır.

Tablo 17: 1950 ve 1960 Yılları Arasında Seçilmiş Bazı Bakliyat Ürünlerinin Ekim Alanı ve Üretim Miktarları (hektar/ton).

Yıllar	EA ve ÜM	Kuru Fasulye	Mercimek	Nohut
1950	EA	84,170	51,024	76,967
	ÜM	89,956	42,765	85,477
1952	EA	84,400	58,000	83,000
	ÜM	98,000	77,000	95,000
1954	EA	91,000	71,000	83,500
	ÜM	101,000	64,000	75,000
1956	EA	106,000	79,500	86,000
	ÜM	122,000	52,500	89,000
1958	EA	121,000	82,600	86,000
	ÜM	160,000	70,000	86,500
1960	EA	115,000	104,000	86,000
	ÜM	150,000	98,000	97,000

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2009, s.168-169.

Tablo 17’de yer alan kuru fasulye, mercimek ve nohudun ekim alanı ve üretim miktarlarında artışlar söz konusudur.

Tablo 18: 1950 ve 1960 Yılları Arasında Seçilmiş Bazı Sanayi Ürünlerinin Ekim Alanı ve Üretim Miktarları (hektar/ton).

Yıllar	EA ve ÜM	Pamuk	Şeker Pancarı	Tütün
1950	EA	448,459	50,953	123,345
	ÜM	118,377	855,066	93,328
1954	EA	581,750	71,244	156,000
	ÜM	142,000	1,200,000	102,000
1958	EA	631,000	140,069	156,965
	ÜM	180,000	2,337,619	115,326
1960	EA	621,000	202,917	189,587
	ÜM	175,500	4,384,647	139,343

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2009, s.172-173.

Tablo 18’de yer alan pamuk, şeker pancarı ve tütünde ekim alanı ve veriminde artışlar görülmektedir. Bunlar arasında şeker pancarı en yüksek değerlere sahiptir. Şeker pancarı hem gıda hem hayvancılık sektöründe kullanılmaktadır.

Tablo 19: 1950 ve 1960 Yılları Arasında Seçilmiş Bazı Yağlı Tohumların Ekim Alanı ve Üretim Miktarları (hektar/ton).

Yıllar	EA ve ÜM	Ayçiçeği	Yer Fıstığı	Soya	Susam
1950	EA	110,221	3040	2045	65,333
	ÜM	66,147	4255	1798	29,914
1952	EA	110,900	4940	2800	56,300
	ÜM	99,000	11,600	2900	29,000
1954	EA	139,200	5500	5000	78950
	ÜM	120,000	14,600	4180	48,000
1956	EA	168,000	7400	5900	81,500
	ÜM	102,000	17,200	5200	46,000
1958	EA	138,000	9400	6790	82,000
	ÜM	95,000	25,400	7700	48,000
1960	EA	137,000	8400	6480	73,000
	ÜM	123,000	16,000	6000	44,000

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2009, s.170-171.

Tablo 19’da yer alan ayçiçeği, yer fıstığı, soya ve susam ekim alanı ve üretim miktarlarında 1950-58 arası sürekli bir artış görülürken 1958-60 yılları arasında her iki kısımda da bir azalış görülmektedir.

Tablo 20: 1950 ve 1960 Yılları Arasında Seçilmiş Bazı Meyvelerin Ağaç Sayıları ve Üretim Miktarları (bin adet/ton).

Yıllar	AS ve ÜM	Elma	Şeftali	Üzüm	Kayısı ve Zerdali	İncir
1950	AS	6366	1142	561,119	5801	4469
	ÜM	125,407	9280	1,399,337	51,045	86,104
1952	AS	7818	1670	649,042	6647	5196
	ÜM	94,956	19,207	1,633,503	37,583	118,413
1954	AS	9173	2333	689,877	6987	5656
	ÜM	160,995	21,530	2,247,784	90,129	107,378
1956	AS	10,796	2876	728,115	7609	6208

	ÜM	195,910	30,234	2,605,777	71,242	121,176
1958	AS	11,803	3667	710,262	7600	6376
	ÜM	193,443	69,434	2,991,688	64,656	154,609
1960	AS	13,803	4464	757,120	8289	6459
	ÜM	207,900	57,660	2,775,200	42,400	145,000

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2009, s.180-182.

Tablo 20’de 1950-60 yılları arasında bahsi geçen meyvelerin ağaç ve üretim verimlerinde yıllar boyu sürekli bir artış yaşanırken 1960 yılına gelindiğinde verimde bir düşüş yaşandığı görülmektedir.

Tablo 21: 1950 ve 1960 Yılları Arasında Sert Kabuklu Meyve Veren Ağaç Sayısı ve Üretim Miktarları (bin adet/ton).

Yıllar	AS ve ÜM	Antep Fıstığı	Ceviz	Fındık	Badem	Kestane
1950	AS	5493	2457	127,531	2230	1962
	ÜM	3219	48,852	26,057	9661	12,045
1952	AS	5790	2864	142,280	2345	2044
	ÜM	5775	55,668	77,850	9008	14,483
1954	AS	6126	2916	145,329	2272	2048
	ÜM	10,545	75,062	123,141	14,093	17,557
1956	AS	6754	2967	151,288	2311	2113
	ÜM	18,017	79,333	151,001	12,418	31,354
1958	AS	7357	2930	157,898	2429	2349
	ÜM	10,475	78,260	132,183	16,091	39,523
1960	AS	8413	2854	161,005	2588	2378
	ÜM	11,900	70,200	58,470	15,500	28,750

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2009, s.184-186.

Tablo 21’de yer alan sert kabuklu meyve türlerinde ağaç sayılarının yıllar bazında artarken 1958 yılında bir önceki döneme göre Antep fıstığı, ceviz ve fındıkta verim düşüşü görülmektedir. Badem türünde bahsi geçen yıllar arasında artan bir ivme izlenirken kestanede son dönemde verim düşüşü görülmektedir.

Tablo 22: 1950 ve 1960 Yılları Arasında Turunçgiller Türünde Ağaç Sayıları ve Üretim Miktarları (bin adet/ton).

Yıllar	AS ve ÜM	Limon	Mandalina	Portakal	Greyfurt	Turunç
1950	AS	524	540	3828	-	225
	ÜM	7713	2931	29,553	-	1171
1952	AS	498	727	4126	28	410
	ÜM	20,112	8891	73,725	884	4310
1954	AS	572	791	4403	43	389
	ÜM	30,213	14,518	110,965	2508	2732
1956	AS	619	944	4556	51	295
	ÜM	34,357	21,479	114,982	2728	3027
1958	AS	801	1162	4942	51	321
	ÜM	70,203	27,552	179,604	2510	2632
1960	AS	856	1382	5494	62	394
	ÜM	71,513	28,783	179,314	2549	3897

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2009, s.188-190.

Tablo 22’de yer alan turunçgiller türündeki meyvelerin 1950-60 yılları arasında ağaç sayıları ve üretim verimlerinde artan bir rekolte izlenmektedir.

Tablo 23: 1950 ve 1960 Yılları Arasında Ana İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Cari ve Sabit Fiyatlarla GSMH (milyon TL).

Yıllar	CF ve SF	GSMH	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1950	CF	9694	4044	1419	4232
	SF	38,506	15,761	1785	17691
1952	CF	13,389	5967	1758	5637
	SF	48,621	20,666	5753	22,202
1954	CF	15,915	6119	2475	7320
	SF	52,480	19,335	7486	25,659
1956	CF	22,047	8654	3671	9722
	SF	58,428	22,296	9128	27,004
1958	CF	35,000	14,583	5883	14,534

	SF	65,884	25,909	10,671	29,264
1960	CF	46,664	17,668	8046	20,951
	SF	70,869	26,591	11,100	33,178

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2009, s.644-646.

1.4.2.3. 1960 ve 2000 Yılları Arasında Tarımsal Gelişme ve Politikalar

1960 yılı Türk siyasal hayatının zorlu geçtiği bir dönemdir. İktidarda olan Demokrat Parti askeri darbe sonucu iktidardan indirilmiş, Başbakan Adnan Menderes ve birçok siyasi isim idam edilmiştir. Askeriyenin iktidara el koyması Türkiye’de yeni bir dönem açmış, 1960 öncesi plansız dönemin yerini DPT’nin kurulmasıyla beraber beşer yıllık kalkınma planları olan dönemler almıştır. Bu kalkınma planlarına tarım sektörü de dahil edilmiş ve sonrasındaki tarımsal politikalar bu doğrultuda götürülmeye çalışılmıştır. İlk planlama dönemi 1963 ve 1967 yılları arasında kapsayan 1. Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemidir. Planlamalar doğrultusunda tarım sektörü üzerinde devletin müdahalesi yönlendirici ve destekleyici şekillerde olmuştur. Bu dönemden başlayarak ortaya konulan politikalardan bir diğeri fiyat desteğidir. Bu dönemler yine sanayileşme üzerine yoğunlaşan yıllar olarak bilinmektedir. Bunun bir gereği olarak, sanayi sektörüne hammadde sağlayan tarım sektöründe artış ve verim hedeflenmiştir (Eştürk & Ören, 2014: 195).

Tablo 24: 1960 ve 2000 Yılları Arasında Türkiye’nin Toplam, İl, İlçe, Belde ve Köy Nüfusu (milyon kişi).

Yıllar	Toplam Nüfus	İl ve İlçe Merkez Nüfusu	Belde ve Köy Nüfusu
1960	27,754,820	8,859,731	18,895,089
1970	35,605,176	13,691,101	21,914,075
1980	44,736,957	19,645,007	25,091,950
1990	56,473,035	33,326,351	23,146,684
2000	67,803,927	44,006,274	23,797,653

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2009, s.10.

Bu yıllar içerisinde toprak reformu yapılması tekrar gündeme gelmiş, hatta 1961 Anayasası’nda kendine yer edinmiştir. Toprak alanında reform uygulamaları her ne kadar tartışılrsa da hazırlanan taslakların hiçbiri yasalaşamamıştır. Bu dönemin

önemli bir diğer özelliği ise Avrupa Ortak Pazarı'na girebilmek için ilk başvurunun yapılmış olmasıdır (Dernek, 2006: 5). 1968 ve 1972 yıllarını kapsayan 2. Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemi tarımsal üretimin ve tarımsal desteklerin azaldığı ve daha az önemsendiği bir dönem olmuştur. Bu planlar, tarımsal üretim alanında daha çok bir dizi önlem içermektedir. 1973 ve 1977 yıllarını kapsayan planlarda ise daha önceki desteklemelerden kaynaklanan fiyat dalgalanmaları nedeniyle fon kurulması kararlaştırılmıştır. Yine bu yıllar arasında 1757 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Kanunu çıkarılmıştır (Yavuz, 2005: 47).

1973 yılında kabul edilen Toprak ve Tarım Reformu Kanunu, 1961 Anayasası'nın da vermiş olduğu kuvvetle geniş bir ölçekte kabul edilmiştir. Kanun ile belirli miktardaki arazilerin kamulaştırılıp toplulaştırılarak, az toprağı olan ve hiç toprağı olmayan çiftçilere dağıtılması kararlaştırılmıştır. Bu çalışmaları sürdürmek için Toprak ve Tarım Reformu Müsteşarlığı ve çalışmalarda yardımcı olması için Toprak Reformu Kooperatifleri kurulmuştur (Yiğit, 2019: 41-42). İlgili kanunun kabulünden üç yıl sonra Demokrat Parti, kanunda usulsüzlükler olduğunu belirterek iptali için AYM'ye başvurmuş, AYM de yine aynı yıl içerisinde kanunu şekil yönünden bozuk bularak iptaline karar vermiş, iptal kararının ise bir yıl sonra yürürlüğe gireceğini belirtmiştir. Bu süreye rağmen mecliste yeni bir kanun oluşturulmamış, bu sebeplerle toprak ve tarımsal üretim için yürütülen reform çalışmaları bu dönem için son bulmuştur (Özçağlar, 2010: 123).

1979 ve 1983 yıllarını kapsayan 4. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda tarımda planlanan hedeflere ulaşabilmek için daha düşük tabandaki, dar ve orta gelire sahip olan çiftçilerin destekleneceği, destekleme miktarlarının ürünlerin ekiminden ve hasadından önce açıklanacağı belirtilmiş, bunlar yanında tarımsal üretim alanında örgütlenmeler, eğitim, müdahale alımları ve ucuz girdi desteği sağlanacağı belirtilmiştir (Yavuz, 2005: 47).

Dördüncü planın devreye alındığı dönem hem dünya hem de Türkiye açısından kayda değer bir dönemdir. Dünyada küreselleşme ve neo-liberal akımlar hız kazanırken Türkiye ekonomisi ve iç siyaseti zorlu süreçlerden geçmiş, bu karışıklıkların ardından 1980 yılında askeri darbe gerçekleşmiştir. Bu dönem içerisinde tarım politikaları üzerinde etkileyici olan birçok özellik bulunmaktadır. Küreselleşme

ile birlikte dünya pazarına ve serbest piyasa ekonomisine entegre olmak isteyen Türkiye, bu yönde bazı girişimlerde bulunmuştur.

Bu girişimlerin birçoğunda yönlendirici kurumlar AB, DB, DTÖ, IMF ve OECD olmuştur. 4. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda da bu sürece giriş için yapılacak olanlar belirlenmiştir. Belirlenen hedefler temel olarak sanayi ve hizmet sektörü ile kamusal yatırımlara ayrılmıştır. Daha önce tarım üzerine olan birçok kalkınma hamlesi, yerini diğer sektörler bırakmış, hedeflenen planların gerçekleşmesi için 24 Ocak Kararları alınmıştır (Öztürk & Nas & İçöz, 2008: 16).

24 Ocak 1980 kararlarının alınmasında 1970'li yıllarda baş gösteren petrol krizleri, ekonomik darboğaz ve Kıbrıs Barış Harekâtı etkili olmuştur. Uzun zamandır süregelen krizler ve hükümet değişiklikleri sonrası yapılan askeri darbeye birlikte krizden çıkmak için bir dizi karar alınmıştır. Bu kararlardan tarım sektörü de etkilenmiş, yeni düzenleme ile birlikte tarımsal üretimde sağlanan desteklerin, sübvansiyonların ve taban fiyat miktarlarının azaltılması planlanmıştır. Yine bu dönem içerisinde Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu oluşturulmuştur (Durak & Karadağ, 2017: 109).

Bu yapılan değişikliklerle birlikte Türk çiftçisi ve tarımsal üretim zorlu bir sürece girmiştir. Yine bu dönem, çiftçiler için önemli bir değer oluşturan KİT'lerin özelleştirildiği dönemdir (Kandemir, 2011: 105). Tarımsal alandaki politikaları ciddi oranda etkileyen 24 Ocak kararları ile küreselleşen ve liberal akımların kendini iyiden iyiye hissettirdiği dünyaya eklemlenme ihtiyacı duyan Türkiye, yine içeride geçirdiği bazı bunalımlardan dolayı tarımsal alanda yapılan girişim ve politikaların birçoğundan vazgeçerek ihracatçı konumdan ithalatçı konuma geçmiş, tarımın iç ekonomideki rolü ciddi bir gerileşme ile karşılaşmış ve eski etkisini kazanabilmesi neredeyse yirmi yıl almıştır (Demirdöğen & Olhan, 2017: 7).

5. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın uygulamaya koyulduğu 1984 ve 1989 yılları içerisinde toprak reformu yeniden gündeme gelmiştir. Bu alanda atılan en ciddi adımlardan biri 1984 yılında kabul edilen Sulama Alanlarında Arazi Düzenlemesine Dair Tarım Reformu Kanunu'dur. Bu kanun ile amaçlanan şey, parçalanmış ya da parçalanmakta olan arazilerin toplulaştırılması ve parçalanmalarının engellenmesidir. Kanun ile birlikte toprakların mülkiyeti, miras yoluyla devri, el değiştirmesi ve

toprakların hukuki statüsü gibi konular belirlenmiş ve sadece sulamaya uygun alanlarda uygulanmıştır (Ekinci & Sayılı, 2010: 126-127). Altıncı, yedinci ve sekizinci beş yıllık kalkınma planlarında da öncekilerdeki gibi hedefler koyulmuş ve uygulanmaya çalışılmıştır. Bunlardan yedinci ve sekizinci planlarda Avrupa Birliği'ne uyum süreci ve DTÖ'nün getirdiği yükümlülükler doğrultusunda politikalar ve ilkeler belirlenmiştir (Yavuz, 2005: 48).

1990'lı yıllar Türk tarım sektörünün en yoğun değişime uğradığı yıllardır. Sektörü en çok etkileyen olaylardan biri 5 Nisan 1994 tarihli Ekonomik Önlemler Uygulama Planı'dır. Bu plan doğrultusunda birçok kamu iktisadi teşekkülünün özelleştirilmesi, sübvansiyon ve girdi ödemelerinin azaltılıp sınırlandırılması, destek alımlarının belli bir ürün gamına indirilmesi, Merkez Bankası tarafından finanse edilen bazı kooperatifler ve tarımsal üretime dayalı KİT'lerin finanse edilmesine izin verilmemesi ve bazı kredi ayrıcalıklarından yararlanmalarının kaldırılması tarım sektörünü baltalamıştır (Demirdöğen & Olhan, 2017: 7). Türk tarım sektörü üzerinde etki eden bir diğer faktör DTÖ Tarım Anlaşması olmuştur. Türkiye bu anlaşmaya imza atarak tarım sektörü üzerinde küresel anlamda belirlenen kurallara uymak zorunda kalmıştır. Her ne kadar Türkiye GOÜ kategorisinde yer alsada uluslararası çapta belirlenen kurallar tarım sektörü üzerinde negatif etki yaratmıştır (Susam & Bakkal, 2008: 337).

Bu dönemlerin bir diğer etkeni ise AB'ye uyum sürecidir. AB'ye girmek isteyen Türkiye'nin, birlik ile uyumlu hale getirmesi gereken sektörlerden, belki de en zorlusu tarım sektörü olmuştur. AB ile Türkiye'nin tarımsal yapılarının birbirinden çok farklı yapıda oluşu, tarım sektörü üzerinde uygulanan politikalarda etkili olmuştur. AB'ye katılmak isteyen Türkiye, tarım politikalarını ve sektörün yapısını AB ile uyumlu hale getirmek zorundadır (Benek, 2007: 192). 1970'li yıllardan başlayarak 1980'li yıllar boyunca dünyada süregelen ekonomik problemler ve Türkiye'nin iç problemleri, aynı zamanda küreselleşme ve neo-liberal akımlar eşliğinde genişleyen serbest ticaret ve ekonomi alanı, tarım sektörünü ciddi oranlarda etkilemiştir. Liberal ekonomi doğrultularında süregelen bu yıllarda devlet, tarım sektörü üzerinden çekilip bu alanı özel sektör girişimlerine bırakmış, özel sektör ise bu alan üzerinde yeterince hâkim olamamış ve tarım alanındaki gerileme seyri devam etmiştir. Yine bu dönemde

tarım sektörünü yakından ilgilendiren ve üretim üzerinde yönlendirici etkisi bulunan KİT'lerin kapatılması aşağı düşüşü hızlandırmıştır (Dernek, 2006: 6).

Uzun zamandır süregelen krizler, ekonomik problemler, iç siyasetteki karışıklıklar ve sıklıkla yaşanan hükümet değişiklikleri Türkiye'yi ekonomik yönden zayıflatmış ve IMF'nin kapısını çalmak zorunda bırakmıştır. Daha önce değinildiği üzere, IMF ve DB gibi örgütlenmeler asıl amaçlarından sapmış, tabiri yerindeyse kendilerine başvuran ülkelerin iç siyasetini yönlendirici hareketlerde bulunmuşlardır. IMF'nin uyguladığı taktiklerden bir diğeri ise istenilen yardım miktarını tek seferde vermek yerine, öne sürdüğü şartların gerçekleştirilmesi ile yardımı parça parça vermesi, yani ileri sürdüğü bir şart yerine getirilmeden destek vermemesidir. Ekonomik bunalıma giren ülkeler ise mecburen bu şartları yerine getirmek zorunda kalmışlardır. Bunlardan biri de Türkiye'dir.

Aralık 1999'da Türkiye, IMF'den borç istemek için bir niyet mektubu sunmuş, mektubun bir kısmı tarım sektörü üzerinde yapılması planlanan politikalara ayrılmıştır. Bu mektupta sunulup, tarım sektörü üzerinde uygulanması planlanan değişiklikler daha çok ekonomik kökenli olmasından ve sektörün problemlerinden çok kopuk olduğundan dolayı tarım sektörünü kötü etkilemiştir (Şahinöz, 2000: 287). IMF yönlendirmesi ile tarım sektörü üzerinde yapılması istenilen değişiklikler şu şekilde sıralanabilir (Sayın & Yelboğa & Taşcıoğlu, 2002: 349);

Fiyatlar alanında;

- Alım fiyatları enflasyona göre belirlenmeli,
- Buğday fiyatları borsaya uyumlu hale getirilmeli,
- TMO'nun satış fiyatları maliyeti karşılamalı.

Destekleme alımları alanında;

- Şekerpancarı için üretim kotası belirlenmeli,
- Tütünde destekleme alımlarına son verilmeli,
- TMO stoklarını azaltmalı.

Özelleştirme alanında;

- Devletin tarımsal üretim ve pazarlama alanında etkisi azaltılmalı,

- TSK tesisleri, TŞFAŞ, TEKEL, ÇAYKUR ve TCZB özelleştirilmeli.

Mali destekler ve sınırlama alanlarında;

- Gübre, ilaç ve kredi sübvansiyonlarına son verilmeli,
- Et ve süt üretimindeki teşvik primlerine son verilmeli,
- Yağlı tohumlar ve diğerleri için sınırlı prim verilmeli,
- Fonlar kaldırılmalı,
- TSK mali yardımına son verilmeli,
- TKK ucuz krediye son vermeli.

IMF'ye sunulan mektupta ve IMF'nin yönlendirmesiyle tarım sektörü üzerinde yukarıda sayılan politikaların uygulanmasının temeli ekonomik olarak gözükmemektedir. Bu noktadan sonra alınan kararlar ve mektupta uzlaşılan maddelerin uygulanması tarım sektörü üzerinde çok yıpratıcı bir etki yaratmıştır. 1960 ve 1980 yılları arasında tarımsal üretim ve tarım sektörü üzerinde uygulanan politikalar temel olarak bu şekillerde oluşmuştur. Daha önceki dönemlere nazaran bu yıllar arasında dış kuruluşların ve küreselleşme hareketlerinin belirlenen politikalar üzerinde etki oranı bir hayli yüksektir.

Tablo 25: 1960 ve 2000 Yılları Arasında Seçilmiş Bazı Tahılların Ekim Alanı ve Üretim Miktarları (hektar/ton).

Yıllar	EA ve ÜM	Buğday	Arpa	Mısır
1960	EA	7,700,000	2,836,000	695,000
	ÜM	8,450,000	3,700,000	1,090,000
1970	EA	8,600,000	2,590,000	648,000
	ÜM	10,000,000	3,250,000	1,040,000
1980	EA	9,020,000	2,800,000	583,000
	ÜM	16,500,000	5,300,000	1,240,000
1990	EA	9,450,000	3,350,000	515,000
	ÜM	20,000,000	7,300,000	2,100,000
2000	EA	9,400,000	3,629,000	555,000
	ÜM	21,000,000	8,000,000	2,300,000

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2009, s.166-167.

Tablo 25’de yer alan buğday, arpa ve mısır türündeki bitkilerden buğday ve arpanın ekim alanı ve verim değerleri artarken mısırın ekim alanının azalmasına rağmen elde edilen verimin giderek arttığı görülmektedir.

Tablo 26: 1960 ve 2000 Yılları Arasında Seçilmiş Bazı Bakliyat Ürünlerinin Ekim Alanı ve Üretim Miktarı (hektar/ton).

Yıllar	EA ve ÜM	Kuru Fasulye	Mercimek	Nohut
1960	EA	115,000	104,000	86,500
	ÜM	150,000	98,000	97,000
1970	EA	99,000	108,000	100,000
	ÜM	138,000	92,000	109,000
1980	EA	114,000	191,000	240,000
	ÜM	165,000	195,000	275,000
1990	EA	171,000	906,000	890,000
	ÜM	210,000	846,000	860,000
2000	EA	176,000	472,000	636,000
	ÜM	230,000	353,000	548,000

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2009, s.168-169.

Tablo 26’da yer alan bakliyat ürünlerinden kuru fasulyenin 1970 yılında ekim alanı ve üretim miktarının azaldığını görürken sonraki yıllarda fasulye dahil mercimek ve nohudun özellikle 1990 yılına gelindiğinde ekim alanı ve veriminde ciddi bir yükseliş görülmektedir. 2000 yılına gelindiğinde mercimek ve nohudun ekim alanı ve veriminde düşüş görülmektedir.

Tablo 27: 1960 ve 2000 Yılları Arasında Seçilmiş Bazı Yağlı Tohumların Ekim Alanı ve Üretim Miktarı (hektar/ton).

Yıllar	EA ve ÜM	Ayçiçeği	Yer Fıstığı	Soya	Susam
1960	EA	137,000	8,400	6,480	73,000
	ÜM	123,000	16,000	6,000	44,000
1970	EA	360,000	15,000	11,100	62,000
	ÜM	375,000	37,000	12,000	36,000
1980	EA	575,000	19,000	3,000	45,000

	ÜM	750,000	41,000	2,300	26,000
1990	EA	716,000	24,000	74,000	85,000
	ÜM	860,000	63,000	162,000	39,000
2000	EA	542,000	28,300	15,000	50,900
	ÜM	800,000	78,000	44,500	23,800

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2009, s.170-171.

Tablo 27’de yer alan yağlı tohumlu bitkilerden ayçiçeği ekim alanı ve veriminde 2000 yılı hariç bir artış görülmektedir. Yer fıstığının 1990-2000 yılları arasında önceki yıllara göre ekim alanının azalmasına rağmen verimde sürekli bir artış görülmektedir. Soya fasulyesinde 1980 ve 2000 yıllarında ekim alanı veriminde düşüş görülmektedir. Susam üretiminde ise 1980 yılı hariç ekim alanı ve verimde sürekli bir azalış seyretmektedir.

Tablo 28: 1960 ve 2000 Yılları Arasında Seçilmiş Bazı Sanayi Ürünlerinin Ekim Alanı ve Üretim Miktarı (hektar/ton).

Yıllar	EA ve ÜM	Pamuk	Şeker Pancarı	Tütün
1960	EA	621,000	202,917	189,587
	ÜM	175,500	4,384,647	139,343
1970	EA	527,635	123,838	330,712
	ÜM	400,000	4,253,631	149,861
1980	EA	671,700	269,358	229,932
	ÜM	500,000	6,766,017	233,959
1990	EA	641,253	379,853	320,236
	ÜM	654,600	13,985,741	296,008
2000	EA	654,177	410,023	236,569
	ÜM	879,940	18,821,033	200,280

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2009, s.174-175.

Tablo 28’de yer alan bitkilerden pamuk ekim alanında dalgalanmalar görülürken verimde sürekli bir artış görülmektedir. Şeker pancarında 1970 yılı hariç olmak üzere ekim alanı ve üretimde sürekli bir artış, tütünde ise önce artış ardından düşüş görülmektedir.

Tablo 29: 1968 ve 2000 Yılları Arasında Seçilmiş Bazı Sebzelerin Üretim Miktarları (ton).

Yıllar	Domates	Salatalık	Taze Fasulye	Kuru Soğan
1968	1,346,906	333,999	148,637	525,000
1970	1,810,000	400,000	250,000	680,000
1980	3,550,000	500,000	300,000	960,000
1990	6,000,000	1,000,000	430,000	1,550,000
2000	8,890,000	1,825,000	514,000	2,200,000

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2009, s.178-179.

Tablo 29’da yer alan sebzelerin ekim alanı ve üretim miktarlarında sürekli bir artış görülmektedir.

Tablo 30: 1960 ve 2000 Yılları Arasında Seçilmiş Bazı Meyvelerin Ağaç Sayısı ve Üretim Miktarları (bin adet/ton).

Yıllar	AS ve ÜM	Elma	Şeftali	Üzüm	Kayısı ve Zerdali	İncir
1960	AS	13,803	4464	757,120	8289	6459
	ÜM	207,900	57,660	2,775,200	42,900	145,000
1970	AS	19,061	5589	845,000	8083	6113
	ÜM	748,000	112,000	3,850,000	95,000	214,000
1980	AS	27,850	7850	820,000	8815	5900
	ÜM	1,430,000	240,000	3,600,000	160,000	205,000
1990	AS	31,500	10,524	580,000	9919	9654
	ÜM	1,900,000	350,000	3,500,000	300,000	300,000
2000	AS	32,300	12,260	535,000	12,740	8950
	ÜM	2,400,000	430,000	3,600,000	579,000	240,000

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2009, s.179-183.

Tablo 30’da yer alan meyve türlerinin tamamında yıllar boyu ağaç sayısı ve veriminde artış görülürken 2000 yılına gelindiğinde incir meyvesinin ağaç sayısı ve veriminde düşüş görülmektedir.

Tablo 31: 1960 ve 2000 Yılları Arasında Sert Kabuklu Meyve Veren Ağaç Sayısı ve Üretim Miktarları (bin adet/ton).

Yıllar	AS ve ÜM	Antep Fıstığı	Ceviz	Fındık	Badem	Kestane
1960	AS	8413	2854	161,005	2588	2378
	ÜM	11,900	70,200	58,470	15,500	28,750
1970	AS	10,937	2864	184,237	2828	1969
	ÜM	14,200	103,000	255,000	20,000	48,000
1980	AS	16,150	3230	247,000	3850	1620
	ÜM	7500	122,000	250,000	32,000	58,500
1990	AS	20,385	3248	264,650	4040	1907
	ÜM	14,000	115,000	375,000	46,000	80,000
2000	AS	25,445	3550	282,970	3600	1765
	ÜM	75,000	116,000	470,000	47,000	50,000

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2009, s.184-187.

Tablo 31’de yer alan sert kabuklu meyvelerden Antep fıstığı ve fındıkta 1980, cevizde 1990, kestanede ise 2000 yıllarında bir verim düşüşü görülmektedir. Diğer yıllara bakıldığında tüm meyve türlerinde ağaç sayısı ve verimlerde artış görülmektedir.

Tablo 32: 1960 ve 2000 Yılları Arasında Turunçgiller Türünde Ağaç Sayıları ve Üretim Miktarları (bin adet/ton).

Yıllar	AS ve ÜM	Limon	Mandalina	Portakal	Greyfurt	Turunç
1960	AS	856	1382	5494	62	394
	ÜM	71,513	28,783	179,314	2549	3897
1970	AS	1436	2438	7418	82	463
	ÜM	126,000	68,000	445,000	7000	9700
1980	AS	3230	3720	8654	170	305
	ÜM	283,000	167,000	679,000	17,000	12,000
1990	AS	4490	6858	9816	278	110
	ÜM	357,000	345,000	735,000	33,000	4000

2000	AS	5335	8370	11,680	873	75
	ÜM	460,000	560,000	1,070,000	130,000	2200

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2009, s.188-191.

Tablo 32’de yer alan meyve türlerinin ağaç sayısı ve üretim değerlerinde yıllar boyu artış görülürken 1990 ve 2000 yıllarında turunç meyvesinin ağaç sayısı ve veriminde değer düşüklüğü görülmektedir.

Tablo 33: 1960 ve 2000 Yılları Arasında Tarımsal Alet ve Makine Sayısı (bin adet).

Yıllar	Karasaban	Traktör	Bıçerdöver
1960	1,991,259	42,136	5554
1970	1,994,722	105,865	8568
1980	953,292	436,369	13,667
1990	500,834	692,454	11,741
2000	152,744	941,835	12,578

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2009, s.192.

Tablo 34: 1960 ve 2000 Yılları Arası Ana İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Cari ve Sabit Fiyatlarda Tarım Sektörünün GSMH İçindeki Payı (milyon TL).

Yıllar	CF ve SF	GSMH	Tarımın Payı	% Değeri
1960	CF	46,664	17,668	8,5
	SF	70,869	26,591	2,3
1970	CF	207,815	76,278	7,1
	SF	34,468,624	10,595,792	2,8
1980	CF	5,303,010	1,350,135	75,9
	SF	50,869,915	12,287,951	1,3
1990	CF	397,177,547	66,725,079	79,3
	SF	84,591,717	13,746,287	7,0
2000	CF	125,596,128,755	17,002,973,501	50,5
	SF	119,144,472	15,641,800	3,8

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2009, s.644-647.

1.4.2.4. 2000 Sonrası Tarım Sektörü ve Uygulanan Politikalar

2000'li yıllar ile birlikte Türk tarım sektörü yeniden bir yapılanma içerisine girmiştir. Bu dönem içerisinde yine DTÖ, AB, DB ve IMF tarım sektörü üzerinde oluşturulan politikalarda etkili ve yönlendirici kurumlar olmuşlardır. Tarım politikalarının oluşturulmasında yukarıda bahsi geçen dış kuruluşların etkisi olduğu kadar iç dinamikler de etkili olmuştur. Tarım sektörüne sağlanan desteklerin bütçe üzerinde oluşturduğu yük, ülkenin ekonomik sıkıntılar yaşaması, sıklıkla yaşanan hükümet değişiklikleri ve dış borçlar bunun başlıca nedenleri arasındadır. Ekonominin günden güne bozulması ve borçların artması sonucunda Türkiye mecburen IMF'den kredi istemek zorunda kalmıştır. Daha önce de değinildiği üzere 1999 yılında IMF'ye bir niyet mektubu sunulmuş, istenilen kredi karşılığında uygulanması planlanan politikalardan bahsedilmiştir. Kredi karşılığında düzenleneceği belirtilen sektörlerden biri de tarım sektörü olmuştur.

Finansman desteği DB tarafından sunulan kredi ve IMF'nin de yönlendirmeleri doğrultusunda 2001 ve 2008 yılları arasında tarım sektörü üzerinde Tarım Reformu Uygulama Projesi (ARIP & TRUP) yürütülmüş, proje ile daha üretken, küresel ve bölgesel alanda rakipleri ile daha iyi rekabet edebilecek bir tarım sektörü kurulması hedeflenirken, sektörün bütçe üzerinde yarattığı yükten de kurtulmaya çalışılmıştır (Yüceer & Tan & Semerci, 2020: 37-38). ARIP ile birlikte tarım sektörü üzerinde uygulanan üç işlem bulunmaktadır. Bunlar; daha çok büyük çaplı ve yüksek üretim hadlerine sahip üretici ve işletmelerin işine yarayan kredi verilmesi, fiyat desteklerinin kaldırılması, doğrudan destek sistemi ve devlet bünyesinde bulunan tarımsal üretimdeki KİT'lerin özelleştirilmesidir (Yavuz, 2005: 49). Doğrudan destek sisteminde, devlet piyasadaki fiyatlardan ve üretilen ürünlerin miktarından bağımsız bir şekilde üreticilere destek ödemeleri yapmıştır (Şahinöz, 2000: 293). Diğer destekleme sistemlerinin kaldırılıp yerine sadece DGD uygulanması, zamanla onu neredeyse tarım sektörü içerisinde uygulanan tek destekleme aracı haline getirmiş, 2001 yılında %7,6'lık bir paya sahipken 2003 yılında oranı %81,4'e yükselmiştir. Devam eden süreçte 2009 yılına kadar uygulamada kalan DGD ile beraber tekrardan girdi ve kredi gibi destekler uygulamaya geri konulmuş, 2009 yılında DGD oranı %21,7'ye inmiştir (Olhan, 2012: 146).

ARIP'ın bir diğerk adınıını TSKB'nin döneme göre yeniden uyarlanması ve KİT'lerin özelleştirilmesi izlemiştir. TSKB, dönemin ve ARIP'ın şartlarına uygun olarak yeniden yapılandırılmış, birliğe sağlanan destekler son bulurken üretim ve faaliyetleri sınırlandırılmıştır. Bunu takip eden süreçte ÇAYKUR, TEKEL, TZDK, İGSAŞ ve TŞFAŞ özelleştirilme süreci içine alınmıştır (Eştürk & Ören, 2014: 196). 2005 yılında tekrar revize edilen ARIP'a, şeker pancarı, tütün ve fındık gibi üretim fazlalığı bulunan ürünlerin yerine üretim açığı olan ürünlerin yetiştirilmesi için, ARIP'ın alt projelerinden biri olan Alternatif Ürün Desteğı (AÜP) eklenmiş ve bu alanda destek verilmesi kararlaştırılmıştır (Demirdöğen & Olhan, 2017: 7). Temelde üç işlevi olan reform projesinin diğerk alt işlevlerini ise Çiftçi Kayıt Sistemi (ÇKS), Çevresel Amaçlı Tarım Alanlarının Korunması (ÇATAK), Köy Bazlı Katılımcı Yatırım Programı (KBKYP) ve Çiftçi Örgütlerinin Güçlendirilmesi (IRFO) projeleri oluşturmuştur (Tan & Kumuk & Savran & Everest, 2010: 937).

2005 yılında tıpkı dünyadaki farklı ülkelerde örneklerinin de bulunduğu gibi Türkiye'de de tarımsal alandaki risklere karşı üreticilere bir destek mekanizması oluşturması ve oluşabilecek kayıplara yönelik güvenliklerinin sağlanması için bir sigorta sistemi oluşturulmuş, TARSİM adı verilen bu sistemin devreye alınması için 2005 yılında 5363 sayılı Tarım Sigortaları Kanunu çıkarılmıştır (tarsim.gov.tr). Yine bu alanda 2090 sayılı Tabii Afetlerden Zarar Gören Çiftçilere Yapılacak Yardımlar Hakkında Kanun ve 4081 sayılı Çiftçi Mallarının Korunması Hakkında Kanun üzerlerinde yapılan revizyonlarla ve birçok alanda yasal yollarla politikalar yürütülmüştür (tarimorman.gov.tr).

İlgili dönem içerisinde tarım sektörü üzerinde etkili gelişimlerden diğerkleri 2006 ve 2010 yılları arasını kapsayan Tarım Strateji Belgesi ve hemen ardından gelip aynı yıl içerisinde yasalaşan Tarım Kanunu olmuştur. Strateji belgesi ve ilgili kanun ile tarımsal politikalar, tarımsal üretimde amaçlar ve desteklemeler gibi diğerk enstrümanların neler olduğu ve bunların nasıl uygulanıp yürütüleceğine dair yasal çerçeve oluşturulmuştur (Tokatoğlu & Selen & Leba, 2018: 160). Bu strateji belgesi ile tarım sektörünün iç dinamiklere uygun olmasının dışında uluslararası arenada verilen taahhütler ve gelişmeler de dikkate alınarak sektörün çevresi ile uyumlu biçimde, kaynakları etkin ve etkili kullanan, sürdürülebilir ve çevreci, rekabet gücü yüksek bir sektör olması amaçlanmıştır (Hatunoğlu & Eldeniz, 2012: 43).

Tarım Stratejik Belgesi'nde belirlenen stratejik amaçları şu şekilde sıralamak mümkündür (yesilirmak.org.tr);

- Gıda güvenliğini ve güvencesini dikkate alarak sürdürülebilir ve kaliteli üretim gerçekleştirmek,
- Teknolojik gelişmeleri dikkate alarak bunların üretim aşamasına kazandırılması ile maliyetlerin düşürülüp üreticilerin gelirlerinin yükseltilmesi ve tarım sektörünü rekabet gücü yüksek bir sektör haline getirmek,
- Tarım ve sanayi sektörünü birbirine entegre şekilde ilerletirken tüketicilerin isteğine cevap vermek, altyapıyı güçlendirerek üreticilerin pazara çıkışını kolaylaştırmak ve işleme sanayisi için kaliteli hammadde sağlanması,
- Kırsal katılım ve kalkınma odaklı projeler hazırlayarak üreticilerin sorumluluk ve katılımlarını sağlamak ve üreticilere finansman sunmak,
- Devletin üretim alanındaki rolünü en aza indirmek, çiftçilerin bilinçlenmesi ve örgütlenmesini sağlamak üzere bağımsız ve özerk tarımsal üretici birliklerinin kurulması.

Söz konusu belgede yer alan amaç ve hedeflerin gerçekleşebilmesi için 18 Nisan 2006 tarihinde 5448 sayılı Tarım Kanunu kabul edilmiş ve yasalaşmıştır. 24 maddeden oluşan Tarım Kanunu'nda tarım politikalarının amaçları, ilkeleri, öncelikleri temel olmak üzere yetkiler, çiftçi eğitim ve danışmanlık hizmetleri, biyolojik çeşitlilik, genetik kaynakların korunması ve biyolojik güvenliğin sağlanması, ürün konseyleri, üretici örgütleri, sözleşmeli üretim, üretim havzaları, kırsal kalkınma, Tarımsal Destekleme ve Yönetim Kurulu ve görevleri, tarımsal desteklerin amacı ve ilkeleri, tarımsal destekleme araçları ve desteklemelerin uygulanma esasları, finansmanı, salgın ve bulaşıcı hastalıklardan korunma, haksız ödemelerin geri alınması ve hak mahrumiyeti konuları yer almaktadır.

Tarım sektörü içerisinde üreticileri ilgilendiren ve bu alan üzerinde oluşturulan politikaları belirleyen süreçlerden diğerleri sırasıyla Şeker, Organik Tarım, Tarım Sigortaları, Tohumculuk ve Biyogüvenlik yasalarının çıkarılmış olmasıdır. Yine bir diğer önemli adımları ise tarımsal üretime verilen destek, sübvansiyon gibi araçların

nitelik değişikliğine uğraması, çeşitlenmesi ve AB ile olan uyum süreci ile 9. Kalkınma Planı'nda kendine yer bulan UKKS ve KKP oluşturmaktadır. Kırsal kalkınma modelleri daha çok tarım sektörü ile sanayi sektörünü birbirine uyumlu hale getirmek için yürütülmüştür (Yüceer & Tan & Semerci, 2020: 38).

ARIP ile birlikte getirilen DGD ödemelerinin 2009 yılına kadar devam ettiği daha önce belirtilmişti. DGD'nin kaldırılması ile beraber fark ödemeleri sistemi onun yerini almış ve ana destek enstrümanını oluşturmuştur. Bu destek sisteminde üreticilere DGD'den farklı olarak alan bazında değil, belirli bir orana kadar ürettiği ürün miktarında destek verilmiştir. Tarımsal üretim alanında bir diğer politika aracını mazot ve gübre destekleri oluşturmuştur (Demirdöğen & Olhan, 2017: 7-8). Bahsi geçen fark ödemeleri 2010 yılında yürürlüğe giren Tarım Havzaları Üretim ve Destekleme Modeli kapsamında belirlenen 30 bölge üzerinden Çiftçi Kayıt Sistemi'ne kayıtlı olmak koşuluyla yapılmıştır (Semerci, 2019: 184). THÜDM uygulanmasının sebebi, yetiştirilen ürünlerin ekolojisine uygun şekillerde, üretimlerin bütünleştirilerek ihtisas sağlanması, envanter hazırlanması, üreticilerin örgütlenilip desteklenmesidir (Evcim & Ertuğrul, 2017: 22).

2000 sonrası tarım alanında uygulanmış politikalarda etkili olan bir diğer etken AB uyum süreci ile birlikte AB'ye katılım öncesi, belirli alanları AB ile aynı standartlara getirmek için sağlanan IPA ve IPARD programlarıdır. Mali destek içeren bu programlardan 2007 ve 2013 yılları arasında uygulanan IPARD-I, tarım alanında sürdürülebilirlik ve AB Ortak Tarım Projesi'ne uygun şekilde aday ülkelerin tarım sektörü üzerindeki uygulamalarını konu almaktadır. Bu program kapsamında 2007'de Türkiye'de Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) kurulmuştur. IPARD-II dönemi ise 2014 ve 2020 yılları arasında kapsamıştır (Aslan & Demirhan & Ertaş, 2016: 244-245). TKDK tarafından IPARD-II kapsamında 10. Başvuru Çağrı İlanı Ocak 2021 tarihinde yayımlanmıştır. 9 sektörü kapsayan bu destekleme çağrısı için 125.000.000 Euro bütçe belirlenmiştir (tkdk.gov.tr).

Türkiye'de uygulamaya konulan son politikalardan birini Milli Tarım Projesi oluşturmaktadır. 2016 yılında açıklanan bu proje kapsamında Türkiye'deki bütün ilçelerin tek bir havza olarak kabul edilip, üretim planlamasına gidilerek, bölgelerde hangi ürünlere destek uygulanacağı belirtilmiştir. (Özkan & Kadağan, 2019: 516).

Tablo 35: 2000 ve 2020 Yılları Arasında Türkiye'nin Toplam İl, İlçe, Belde ve Köy Nüfusu (milyon kişi).

Yıllar	Toplam Nüfus	İl ve İlçe	Belde ve Köyler
2000	67,803,927	44,006,274	23,797,653
2007	70,586,256	56,747,859	20,838,397
2010	73,722,988	56,222,356	17,500,632
2015	78,741,053	72,523,134	6,217,919
2020	83,614,362	77,736,041	5,878,321

Kaynak: TÜİK, 2021.

Tablo 36: 2000 ve 2020 Yılları Arası Bazı Tahıl Ürünlerinin Ekim Alanları ve Üretim Miktarları (hektar/ton).

Yıllar	EA ve ÜM	Buğday	Arpa	Mısır
2000	EA	9,400,000	3,629,000	555,000
	ÜM	21,000,000	8,000,000	2,300,000
2005	EA	9,250,000	3,650,000	600,000
	ÜM	21,500,000	9,500,000	4,200,000
2010	EA	8,103,000	3,040,000	594,000
	ÜM	19,674,000	7,250,000	4,310,000
2015	EA	7,866,887	2,783,583	688,170
	ÜM	22,600,000	8,000,000	6,400,000
2019	EA	6,846,327	2,869,072	638,829
	ÜM	19,000,000	7,600,000	6,000,000
2020	ÜM	20,500,000	8,300,000	6,500,000

Kaynak: TÜİK, 2021.

Tablo 36'ya bakıldığında 2000 sonrası dönemde buğday ekim alanı ve verimde 2005 yılına kadar artış ve sonrasında düşüş seyredilmektedir. Arpada 2010 yılında ekim alanı ve verimde düşüş görülürken sonrasında artış, mısırdaki ise dalgalanmalı bir ekim alanı izlenirken verimde sürekli bir artış görülmektedir.

Tablo 37: 2000 ve 2020 Yılları Arasında Seçilmiş Bazı Bakliyat Ürünlerinin Ekim Alanı ve Üretim Miktarları (hektar/ton).

Yıllar	EA ve ÜM	Kuru Fasulye	Kırmızı Mercimek	Nohut
2000	EA	176,000	390,000	636,000
	ÜM	230,000	280,000	548,000
2005	EA	141,200	386,700	557,800
	ÜM	210,000	520,000	600,000
2010	EA	103,000	211,600	455,690
	ÜM	212,758	422,000	530,634
2015	EA	93,584	207,469	359,304
	ÜM	235,000	340,000	460,000
2019	EA	88,939	242,776	520,595
	ÜM	225,000	310,000	630,000
2020	ÜM	279,000	328,418	630,000

Kaynak: TÜİK, 2021.

Tablo 37’de yer alan ürünlerin tamamında 2010 yılına kadar düşüşler izlenirken 2015 yılıyla birlikte ekim azalmasına rağmen verimde artışlar izlenmektedir.

Tablo 38: 2000 ve 2020 Arasında Seçilmiş Bazı Yağlı Tohumların Ekim Alanı ve Üretim Miktarları (dekar/ton).

Yıllar	EA ve ÜM	Soya	Yer Fıstığı	Ayçiçeği	Susam	Aspir	Kolza
2000	EA	150,000	283,000	5,420,000	509,000	300	820
	ÜM	44,500	78,000	800,000	23,800	18	187
2005	EA	86,000	258,500	5,660,000	424,500	1730	7000
	ÜM	29,000	85,000	975,000	26,000	215	1200
2010	EA	234,727	274,500	6,414,000	318,242	135,000	312,496
	ÜM	86,540	97,310	1,320,000	23,460	26,000	106,450
2015	EA	367,323	377,729	6,853,174	280,887	431,071	350,817
	ÜM	161,000	147,537	1,680,700	18,530	70,000	120,000
2020	EA	351,343	547,747	7,288,528	256,663	151,150	349,891
	ÜM	155,225	215,927	2,067,004	18,648	21,325	121,542

Kaynak: TÜİK, 2021.

Tablo 38’de yer alan ürünlerden soya ve yer fıstığında 2005 yılına kadar azalış sonrasında artış, susamda sürekli bir azalış, ayçiçeği, aspir ve kolzada ise sürekli bir artış görülmektedir.

Tablo 39: 2000 ve 2020 Yılları Arasında Seçilmiş Bazı Sanayi Ürünlerinin Ekim Alanı ve Üretim Miktarları (dekar/ton).

Yıllar	EA ve ÜM	Tütün	Şeker Pancarı	Pamuk	Keten (Lif)	Kenevir (Lif)
2000	EA	2,365,690	4,100,230	6,541,770	3200	8830
	ÜM	200,280	18,821,033	2,260,921	7	1244
2005	EA	1,853,420	3,358,120	5,468,800	1760	650
	ÜM	135,247	15,181,247	2,240,000	6	55
2010	EA	813,335	3,291,669	4,806,500	100	221
	ÜM	53,018	17,942,112	2,150,000	3	10
2015	EA	919,691	2,774,873	4,340,134	15	10
	ÜM	67,990	16,022,783	2,050,000	0,6	1
2020	EA	749,589	3,381,078	3,592,200	113	101
	ÜM	76,540	23,025,783	1,773,646	4	9

Kaynak: TÜİK, 2021.

Tablo 39’da yer alan ürünlerden tütünde 2015 yılı hariç ekim alanı ve verimde sürekli bir azalış, pamuk, lif için ekilen keten ve kenevirde sürekli bir azalış görülmektedir. Şeker pancarına bakıldığında ise dalgalanmalı bir ekim alanı ve rekolte seyrettiği görülmektedir.

Tablo 40: 2000 ve 2020 Yılları Arasında Seçilmiş Bazı Sebzelerin Üretim Miktarları (ton).

Yıllar	Domates	Salatalık	Sivri Biber	Bezelye	Taze Fasulye
2000	8,890,000	1,825,000	1,090,000	48,000	514,000
2005	10,050,000	1,745,000	744,000	122,000	555,000
2010	10,052,000	1,739,000	816,000	90,191	587,000
2015	12,615,000	1,822,636	919,604	112,000	640,000
2020	13,204,015	1,886,000	838,000	108,000	547,000

Kaynak: TÜİK, 2021.

Tablo 40'a baktığımızda ilgili sebzelerin üretim miktarlarının yıllar bazında giderek arttıkları görülmektedir.

Tablo 41: 2000 ve 2020 Yılları Arasında Seçilmiş Bazı Meyvelerin Ağaç Sayıları ve Üretim Miktarları (bin adet/ton).

Yıllar	AS ve ÜM	Elma	Armut	Şeftali	Erik	Kayısı	Kiraz
2000	AS	32,300	10,760	12,260	7360	10,730	7450
	ÜM	2,400,000	380,000	430,000	195,000	530,000	230,000
2005	AS	36,294	10,400	13,900	7600	12,000	9385
	ÜM	2,570,000	360,000	510,000	220,000	860,000	280,000
2010	AS	41,423	10,028	14,364	7816	13,770	14,740
	ÜM	2,600,000	380,003	539,403	240,806	450,000	417,905
2015	AS	52,272	10,873	16,338	8889	15,403	20,616
	ÜM	2,569,759	463,623	642,727	279,761	680,000	535,600
2020	AS	66,476	11,770	17,802	8822	17,650	21,805
	ÜM	4,300,486	545,569	892,048	329,056	833,398	724,944

Kaynak: TÜİK, 2021. Not: Ağaç sayıları sadece meyve veren ağaçları içermektedir.

Tablo 41'e bakıldığında 2000 yılından itibaren tabloda yer meyvelerin ağaç sayıları ve elde edilen verimde artışlar izlenmektedir. Kayısı üretiminde 2010-15 yılları arasında bir düşüklük yaşanmıştır.

Tablo 42: 2000 ve 2020 Yılları Arasında Seçilmiş Bazı Sert Kabuklu Meyvelerin Ağaç Sayıları ve Üretim Miktarları (bin adet/ton).

Yıllar	AS ve ÜM	Badem	Fındık	Ceviz	Kestane	Antep Fıstığı
2000	AS	3600	289,970	3550	1765	25,445
	ÜM	47,000	470,000	116,000	50,000	75,000
2005	AS	3400	321,500	4535	1890	28,000
	ÜM	45,000	530,000	150,000	50,000	60,000
2010	AS	3683	356,762	5441	1920	29,617
	ÜM	55,398	600,000	178,142	59,171	128,000

2015	AS	5864	358,148	7596	2008	40,597
	ÜM	80,000	646,000	190,000	63,750	144,000
2020	AS	10,380	386,194	14,488	2307	54,548
	ÜM	159,187	665,000	286,706	76,045	296,376

Kaynak: TÜİK, 2021. Not: Ağaç sayısı fındık için ocak sayısını ifade etmektedir ve ağaç sayıları meyve veren ağaçları içermektedir.

Tablo 42'ye bakıldığında sert kabuklu meyvelerin ağaç sayıları ve veriminde artışlar olduğu görülmektedir. Bunlar arasından badem ve Antep fıstığında 2000 ve 2005 yılları arasında bir miktar düşüş görülmektedir.

Tablo 43: 2000 ve 2020 Yılları Arasında Turunçgiller Türünde Meyve Veren Ağaç Sayıları ve Üretim Miktarları (bin adet/ton).

Yıllar	AS ve ÜM	Portakal	Mandalina	Limon	Greyfurt
2000	AS	11,680	8370	5335	873
	ÜM	1,070,000	560,000	460,000	130,000
2005	AS	12,071	9230	6000	985
	ÜM	1,445,000	715,000	600,000	150,000
2010	AS	13,418	9488	6276	1146
	ÜM	1,710,500	858,699	787,063	213,768
2015	AS	14,055	11,786	7030	1435
	ÜM	1,816,798	1,156,365	750,550	250,025
2020	AS	12,306	15,926	11,139	1184
	ÜM	1,333,975	1,585,629	1,118,517	238,012

Kaynak: TÜİK, 2021. Not: Ağaç sayıları sadece meyve veren ağaçları içermektedir.

Tablo 43'de yer alan meyvelerden greyfurt üretiminde 2020 yılında bir düşüş görürken diğer meyve türlerinde giderek artan bir verim görülmektedir.

Tablo 44: 2001 ve 2020 Yılları Arasında Tarım Alanları (bin hektar).

Yıllar	Toplam Tarım Alanı	Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünlerin Alanı		Sebze Bahçeleri Alanı	Süs Bitkileri Alanı	Meyveler, İçecek ve Baharat Bitkileri	Çayır ve Mera Arazisi
		EA	Nadas				

						Alanı	
2001	40,967	17,917	4914	909	-	2610	14,617
2005	41,223	18,005	4876	894	-	2831	14,617
2010	39,011	16,333	4249	802	-	3011	14,617
2015	38,551	15,723	4114	808	5	3284	14,617
2020	37,753	15,615	3173	779	5	3564	14,617

Kaynak: TÜİK, 2021.

Tablo 45: 2001 ve 2019 Yılları Arasında Traktör ve Biçerdöver Sayıları (adet).

Yıllar	Traktör Sayısı	Biçerdöver Sayısı
2001	948,416	12,053
2005	1,022,365	11,811
2010	1,096,683	13,799
2015	1,260,358	15,998
2019	1,354,912	17,190

Kaynak: TÜİK, 2021.

Tablo 46: 2000 ve 2019 Yılları Arasında Tarım, Ormanlık ve Balıkçılığın Gayrisafi Yurt İçi Hasıladaki Değeri, Payı ve Değişim Oranı (bin TL).

Yıllar	Değer (Bin TL)	Pay	Değişim oranı
2000	17,205,761	10,0	53,2
2005	62,349,598	9,2	14,7
2010	104,703,635	9,0	28,9
2015	161,471,476	6,9	19,8
2019	277,494,885	6,4	27,8

Kaynak: TÜİK, 2021.

1.4.2.5 Günümüz Tarım Politikaları ve Tarımsal Desteklemeler

Tarım sektörünün, tüm ülkeler için en başta gıda ihtiyacını karşılayan sektör olması ve diğer sektörlerle hammadde sağlamasından dolayı çok önemli ve kritik bir alan olduğu daha önce dile getirilmiştir. Bu nedenlerden dolayı, tarım sektörü, üzerine çok daha fazla düşülmesi gereken bir alandır. Türkiye’de de tarım sektörü devletin öncelikli ilgi alanında yer almaktadır. 2019 ve 2023 yıllarını kapsayan 11. Kalkınma

Planı’nda tarım sektörünün amacı ve uygulanacak politikalar belirlenmiştir. Plana göre tarım sektöründe amaç; ülke insanların gıda gereksinimlerini karşılayabilen, uluslararası arenada rakipleri ile rekabet edebilecek, sürdürülebilir, çevreye saygılı, ekonomik olarak gelişmiş, arz ve talep dengesini gözeten, örgütlü, verim oranları yüksek, teknolojiye dayalı, alt yapı sorunları çözülmüş bir tarım sektörü kurmaktır (11. Kalkınma Planı 2019-2023, 2019: 87).

Tarım sektörü için belirlenen politikaların “temel başlıkları” ise 11. Kalkınma Planı’nda şöyle sıralanmıştır (11. Kalkınma Planı 2019-2023, 2019: 88-92);

“Makro ve mikro düzeyde doğru ve güvenilir veri temin edilerek, tohumdan sofraya uzanan tüm zincir tam olarak kayıt altına alınacak, yıllık izleme ve değerlendirme çalışmaları kurumsal hale getirilecek, tarımsal bilgi sistemleri tamamlanarak etkin kullanımı sağlanacaktır. Tarımsal desteklerin etkinliği artırılacaktır. Tarım arazilerinin korunması, etkin kullanımı ve yönetimi sağlanacaktır. Sulama alanlarının genişletilmesi amacıyla yatırımlar önceliklendirilerek sürdürülecek, suyun kalite ve miktar olarak korunması ve etkin kullanımına yönelik çalışmalara devam edilecektir. Bitkisel üretim artırılacaktır. Gıda güvenilirliğini teminen denetimler etkinleştirilecek, bitki ve hayvan hastalık ve zararlıları ile mücadele hizmetleri geliştirilecektir. Gıda güvenliğini teminen etkin stok yönetimi, arz zincirinde kayıpların azaltılması, israfın önlenmesi, piyasaların düzenlenmesine yönelik kural ve kapasitelerin geliştirilmesi sağlanacaktır. Tarımsal üretimde yerel hayvan ırkı ve tohum alanında biyolojik çeşitliliğimiz korunacak ve sürdürülebilir hale getirilmesi sağlanacaktır. Tarım ürünlerinin pazarlanmasında dağıtım zincirindeki araçların sayısının azaltılması, tüketicinin makul fiyatlardan ürüne erişimi, üretici ile tüketici arasında doğrudan bağlantı kurulması yönünde kooperatiflerin ve üretici birliklerinin sistemde etkin olarak yer alması sağlanacaktır. Yerel ve bölgesel düzeyde üretimi yapılan tarımsal ürünleri hak ettiği katma değere eristirecek mekanizmalar oluşturulacaktır. Sürdürülebilir orman yönetimiyle ormanların ekonomiye katkısı artırılacaktır. Tarımsal araştırma faaliyetlerinde kamu, üniversite, özel sektör ve sanayi kesimi arasındaki koordinasyon ve iş birliği geliştirilerek tarımsal Ar-Ge çalışmalarının etkinliği ve niteliği artırılacaktır. Tarımda üreticilerin gelirini korumaya yönelik faaliyetler desteklenecektir. Tarımsal eğitim ve yayım faaliyetlerinin etkinliği artırılacak ve yaygınlaştırılacaktır.”

Yukarıda bahsi geçen politikalar direkt olarak tarım sektörü için oluşturulmuş temel politikalarlardır. Bunun yanında tarım sektörüne etki etmesi beklenen bir diğer husus ise kırsal kalkınma politikalarıdır. Kırsal kalkınma politikaları içinde tarım sektörünü etkileyeceği düşünülenler 11. Kalkınma Planı’nda şöyle sıralanmaktadır (11. Kalkınma Planı 2019-2023: 167-168);

“IPARD ve KKYDP Programları kapsamında kırsal tarım, kırsal ekonomik altyapı yatırımları ile çiftlik faaliyetlerinin geliştirilmesi, kırsal turizm, el sanatları ve kırsalda bilişim uygulamalarına yönelik destekler sürdürülecektir. Kırsal toplumun beşerî sermayesinin geliştirilmesi için aile işletmelerine yönelik çiftçi eğitimi ve tarım danışmanlığı konularındaki faaliyetler güçlendirilecek, kadın ve genç girişimciler başta olmak üzere yetişkin nüfusun yaygın eğitim kurslarına erişimi sağlanacak, mesleki eğitim programları katma değeri yüksek yerel ürünler esas alınarak programlanacaktır. Kırsal alanda yaşayan kadın ve genç çiftçiler tarımsal eğitim-yayım faaliyetleri, kırsal destek projeleri ve tarımdaki iş sağlığı ve güvenliği eğitimlerinde öncelikli olarak desteklenecektir. Köylerde yoksullukla mücadeleye yönelik faaliyetlerde engelli, yoksul ve

yaşlı fertlerin yaşadığı haneler ile mevsimlik gezici tarım işçiliği yapan hanelere öncelik verilecektir. Köylerdeki üretim ve yaşam biçimleri ile tabiat ve kültür varlıklarının korunmasını teminen; köylere özgü geleneksel zanaat ve el sanatları, agro-turizm, coğrafi işaretli ürünler, süs bitkileri, bağcılık, arıcılık, balıkçılık, kümes hayvancılığı, alternatif tarım ürünleri yetiştiriciliği, tarım ve gıda ürünlerindeki geleneksel üretim ve saklama bilgisini gelecek kuşaklara taşıyacak girişimler ve iş birlikleri gibi alanların desteklenmesine devam edilecektir.”

11. Kalkınma Planı'na göre 2019 ve 2023 yılları arasında uygulanması beklenen politikalar bu şekildedir. Politikalar incelendiğinde, 3 ana başlık altında toplandıkları görülmektedir. Bunlar; hizmet politikaları, destekleme politikaları ve kırsal kalkınma politikalarıdır. Türkiye’de tarımsal üretim üzerindeki politikaları yürütmekle görevli kurum T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı’dır. Tarım ve Orman Bakanlığı’nın 2019 ve 2023 yıllarını kapsayan stratejik planı incelendiğinde tarımsal (bitkisel) üretim alanında 5 adet amaç belirlendiği görülmektedir.

Bu amaçlar sırasıyla; istikrarlı bir gıda üretimi sağlamak için tarımsal üretim alanındaki kaliteyi, verimi artırmak ve kırsal alanın refah düzeyini yükseltmek, sektör ve üretim için güven ortamı sağlayıp sağlık ve refaha yönelik önlemler almak, su ve toprak kaynaklarının sürdürülebilirliğini sağlamak, erozyon, çölleşme ve iklim değişmelerine yönelik önlemler almak ve mücadele etmek ve biyoçeşitliliği korumaktır (tarimorman.gov.tr).

Tarımsal desteklere bakıldığında ise temelde 3 başlığa ayrıldıkları görülmektedir. Bunlar; alan bazlı destekler, biyolojik ve biyogenetik mücadele desteği ve diğer tarımsal amaçlı desteklerdir. Bu desteklemelerin alt başlıkları ise şunlardan oluşmaktadır (tarimorman.gov.tr);

Alan Bazlı Destekler;

- Bitkisel Üretim Yapan Küçük Aile İşletmesi Desteği
- Fındık Alan Bazlı Gelir ve Alternatif Ürün Desteği
- İyi Tarım Uygulamaları Desteği
- Mazot, Gübre ve Toprak Analizi Desteği
- Organik Tarım Desteği
- Toprak Analizi Desteği

Biyolojik ve Biyogenetik Mücadele Desteği;

- Biyoteknik Mücadele Desteği

- Biyolojik Mücadele Desteği

Diğer Tarımsal Amaçlı Destekler;

- ÇATAK Desteği
- Geleneksel Zeytin Bahçelerinin Rehabilitasyonu Desteği
- Sertifikalı Fidan Üretimi Desteği
- Sertifikalı Fidan/Fide ve Standart Fidan Kullanım Desteği
- Tarımsal Yayım ve Danışmanlık Desteği
- Yurt İçi Sertifikalı Tohum Kullanım Desteği
- Yurt İçi Sertifikalı Tohum Üretim Desteği
- Fark Ödemesi Destekleri

Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından tarımsal üretime sağlanan destekler 3 temel başlığa ayrılmış olup, toplamda 16 adettir. Bunlar dışında Tarım ve Orman Bakanlığı'nın toprak koruma ve arazi değerlendirme, risk değerlendirme, eğitim ve yayım, AB ve dış ilişkiler, tarım teknolojileri ve mekanizasyon, projeler ve kredilendirme, pazarlama, kırsal kalkınma, gıda ve yem, coğrafi bilgi sistemi, bitki sağlığı ve arazi toplulaştırma alanlarında yürüttüğü hizmet, faaliyet, proje ve desteklemeler bulunmaktadır (tarimorman.gov.tr).

1.5. Tarım Sektörü ve Ekonomi İlişkisi

Günümüzde tarım sektörü insan yaşamı için temel gıda gereksinimlerini üretme alanından daha çok bir ekonomik faaliyet alanı gibi gözükmektedir. Üretimden ve insan besini olmak üzere ayrılan kısımdan geri kalanlar bir ticari faaliyet başlatmıştır. Tarih sahnesi içerisinde bu tarz örneklere sıklıkla rastlamak mümkündür. Günümüzde de tarım sektörü ekonomik yaşam içerisinde sağladığı gelir ve iş gücü alanında yarattığı istihdam potansiyeli açısından kayda değer bir öneme sahiptir. Tarım sektörü aynı zamanda birçok farklı iş kolunu da ortaya çıkarmıştır ve halen birçok sektörün hammaddesini sağlamaktadır. Günümüzde, temeli tarımsal üretime dayalı birçok istihdam alanı ve iş kolu bulunmaktadır. Bunlara; gıda ve içecek, sağlık, tekstil, deri, tütün, kâğıt ve ürünleri, ağaç ve mantar ürünleri örnek olarak gösterilebilir (Demirbaş, 2005: 76).

Bugün dünyada üretim, sanayi, teknoloji ve askeri alanlarda önde olan ABD, Rusya, Japonya, Fransa, Almanya, Hollanda gibi ülkeler tarım sektörü üzerinden elde ettikleri serveti diğer alanlara aktararak gelişmişlik düzeylerini artırmışlardır. Gelişim süreci içerisinde sanayi sektörü çok büyük pay sahibi olsa da ilk girilen alan genellikle tarım sektörü olmaktadır. Burada kazanılanı diğer alanlara aktararak tarım ve sanayi ortaklığında gelişim hızına ivme kazandırılmakta, ekonomi gelişip ülkeler zenginleştikçe diğer alanlara yatırım yapılmaktadır (Doğan & Arslan & Berkman, 2015: 34).

Tarım sektörü ekonomik olarak birçok alanda etken bir konumdadır. Gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye için tarım; ulusal gelir, ihracat, istihdam, sanayi için hammadde sağlama, sanayi ürünleri talebi ve gıda ürünleri imalatı gibi birçok alanla ülkenin gelişimine destek sağlamaktadır (Doğan, 2009: 366). Bu bilgiler doğrultusunda tarım sektörünün ekonomi üzerinde olan katkısı ulusal gelir, istihdam, dış ticaret ve üretim alanlarında bölümlenebilir.

1.5.1. Tarım Sektörünün Hasıla ve İstihdam Üzerindeki Payı

Gayrisafi milli hasıla kavramı olarak, bir ülkenin vatandaşlarının yıl içerisinde üretmiş olduğu nihai ürün, mal ve hizmetlerin, o günün şartlarındaki piyasa fiyatlarına oranlanarak değerinin hesaplanması işlemidir. GSMH'ye yurt dışında yaşayan vatandaşların ürettikleri de eklenirken, GSYİH hasılaya ülke içerisinde yer alan yabancı vatandaşların ürettikleri de eklenmektedir (Yıldırım & Karaman & Taşdemir, 2016: 53). Tarım sektöründe üretilen mal ve hizmetler de GSMH içerisinde kendine önemli bir pay edinmektedir. Özellikle genç Cumhuriyet döneminde GSMH içerisinde tarım sektörü uzun zamanlar çok önemli bir paya sahip olmuştur.

Türkiye'de tarım sektörünün hasıla ve diğer alanlar üzerindeki payları başta TÜİK ve T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı olmak üzere çeşitli kurumlarca yayınlanmaktadır. Tarım sektörünün yıllar bazında hasıla üzerindeki etkisi Tablo 47'de verilmiştir.

Tablo 47: 1998 ve 2020 Yılları Arasında Üretim Yöntemine Göre Ana İktisadi Faaliyet Kollarında A10 Düzeyinde Cari Fiyatlarla Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık Faaliyetlerinin GSYİH İçindeki Değeri (bin TL).

Yıllar	GSYİH İçerisindeki Değer			
	1. Çeyrek	2. Çeyrek	3. Çeyrek	4. Çeyrek
1998	854,689	1,601,978	4,103,891	2,396,785
2000	1,743,318	3,081,411	7,806,554	4,574,479
2005	6,510,027	11,649,864	28,742,840	15,446,867
2010	10,832,995	17,988,052	47,335,691	28,546,897
2015	15,064,556	28,849,287	78,238,504	39,319,128
2020	29,505,462	53,985,455	163,859,062	85,991,261

Kaynak: TÜİK, 2021.

Tablo 47 incelendiğinde tarım sektörünün GSYİH içerisindeki değerinin 1998 yılından günümüze değin nispeten az da olsa artarak geldiği görülmektedir. Tablo içerisinde durgun geçen yıllar da görülmektedir. Durgun geçen dönemler daha önce değinildiği üzere, özellikle IMF ve DB yönlendirmesinin etkin olduğu 1999 ve 2009 yılları arasında görülmektedir. Bu tarihler içerisinde özellikle 2003 ve 2007 yılları arası, dört çeyrekte de birbirine çok yakın değerler içermektedir. Yine 2013 yılının ilk ve son çeyreği bir önceki yılın değerlerinden daha düşüktür. Dikkat çeken bir diğer nokta ise 2017 yılından itibaren özellikle üçüncü çeyrek döneminden günümüze kadar tarım sektörünün GSYİH üzerindeki payının artarak ilerlemiş olmasıdır.

Tablo 48: 1998 ve 2020 Yılları Arasında Üretim Yöntemine Göre Ana İktisadi Faaliyet Kollarında A10 Düzeyinde Cari Fiyatlarla Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık Faaliyetlerinin GSYİH İçindeki Payı (bin TL).

Yıllar	GSYİH İçerisindeki Pay			
	1. Çeyrek	2. Çeyrek	3. Çeyrek	4. Çeyrek
1998	6,4	9,7	19,8	11,3
2000	5,2	7,6	16,2	9,3
2005	4,6	7,1	15,4	8,2
2010	4,5	6,4	14,8	8,8
2015	3,0	5,1	12,3	6,1
2020	2,7	5,2	11,6	5,6

Kaynak: TÜİK, 2021.

Tablo 48 incelendiğinde tarım sektörünün GSYİH içerisindeki payının günden güne ve dalgalanmalı olarak azalan bir seyir izlediği görülmektedir. 1998 yılında sektörün GSYİH içerisindeki son çeyrekte payı 11,3 iken bu değer 2020 yılında 5,6 seviyelerine kadar gerilemiştir. Tabloya bakıldığında bu düşüş seyrinin 2001 yılında durağanlaştığı ve 2004 yılından itibaren hız kazandığı (ki bu dönem tarımda birçok reformun gerçekleştirildiği, ARIP’in devreye alındığı ve sektör üzerinde yönlendirici olan birçok KİT’in özelleştirildiği dönemlere de tekabül etmektedir) görülmektedir.

Tarımın ekonomik alandaki diğer katkısı istihdam üzerindedir. Tarım sektörünün, makineleşme ile birlikte nispeten insan gücüne olan ihtiyacı azalsa da yine de kayda değer oranlarda istihdam alanı sağlamaktadır. Üretimden sofraya kadar olan süreçte mevsimlik ve sürekli olarak bir insan gücüne ihtiyaç duyulmaktadır. Tablo 49’da tarımın istihdam alanındaki payı yıllar bazında verilmiştir.

Tablo 49: 2005 ve 2020 Yılları Arasında Tarım Sektörünün İstihdam İçerisindeki Dağılımı ve İstihdamdaki % Payı (+15 yaş/bin kişi).

Yıllar	Sektörler Toplamı	Tarım (İstihdam)	Tarım (% Pay)
2005	19,633	5,014	25,5
2010	21,858	5,084	23,3
2015	26,621	5,483	20,6
2020	26,812	4,716	17,6

Kaynak: TÜİK, 2021 (NACE Rev.2).

Tablo 49 incelendiğinde tarım sektörünün istihdam içerisindeki payı 2005 yılında %25,5 iken bu değer 2020 yılında %17,6’ya kadar gerilemiştir. Yine tabloda görüleceği üzere 2007 ve 2008 yılları durağan bir yapıya sahipken 2011 yılından itibaren sektörün istihdam payı düşüşe geçmiştir. İstihdam üzerindeki düşüşün birçok etkeni bulunmaktadır. Bu düşüşü salt tarım sektörünün zayıflaması olarak görmek doğru bir yaklaşım oluşturmamaktadır. Hızla gelişen teknoloji, farklı alanlarda açılan iş ortamları, göç, makineleşme ile birlikte insan gücüne olan talebin azalması bu düşüşün temel sebepleri arasındadır. Teknolojik gelişim ve makineleşmenin ilerlemesi ile birlikte bu rakamların daha da aşağılara ineceği düşünülmektedir.

Tablo 50: 2019 ve 2020 Yılları Arasında Sektörler Arası İstihdam Dağılımı ve Oranları (bin kişi/%).

Türkiye (+15 yaş)	2019		2020	
	İstihdam		İstihdam	
	(Bin Kişi)	Oran (%)	(Bin Kişi)	Oran (%)
Toplam	28,080	100	26,812	100
Tarım	5097	18,2	4716	17,6
Sanayi	5561	19,8	5497	20,5
İnşaat	1550	5,5	1538	5,7
Hizmetler	15,872	56,5	15,060	56,2

Kaynak: Tarım ve Orman Bakanlığı,
<https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/Belgeler/Veriler/IstihdamIsgucu.pdf>. E.T:
04.04.2021

Tablo 50’de istihdam alanındaki durum çok daha net gözükmemektedir. Hesaplamalara göre tarım sektöründeki çalışan sayısı 2020 yılında, 2019 yılına oranla 1.868.000 kişi azalmıştır. 2020 yılında tarım sektöründe çalışan kişi sayısı 26.812.000 kişi olmuştur (tarimorman.gov.tr).

1.5.2. Tarım Sektörünün İmalat Sanayisi ve Sanayi Malları Üretimi Üzerindeki Etkisi

Tarım sektörü üzerinde üretilen birçok ürün işlemlili ve işlemsiz şekilde tüketiciye ulaşmaktadır. Bu ürünler başta yurt içi olmak üzere, yurt dışına da ihraç edilerek ekonomi içerisinde sürekli bir döngü yaratmaktadır. Paranın ve ürünün dolaşımı, birçok sektörü harekete geçirmekte ve farklı iş sektörlerini de doğurmaktadır. Ürünlerin herhangi bir işlem görmeksizin direkt olarak üreticiden tüketiciye ulaştığı durumlar da bulunmaktadır. Üretici bu noktada üretmiş olduğu birçok ürünü gerek bir pazar aracılığıyla gerek üretim yaptığı sahadan gerekse de kendisi tüketicilere ulaştırarak ekonomik bir faaliyet içerisinde bulunmaktadır.

Bu açıklamaları bir örnek ile betimlemek gerekirse; bir çiftçi ürettiği buğdayı direkt olarak tüketiciye, değirmenlere, büyükbaş, küçükbaş ve kanatlı hayvan çiftliklerine satabilmektedir. Bunu herhangi bir aracıya gerek duymaksızın kendisi yapabileceği gibi aracı kişi ve kurumlar vasıtasıyla da yapabilmektedir. Bir üreticinin

ürettiği buğday ham haliyle satılabileceği gibi un, ekmek, nişasta gibi mamullere dönüştürülerek de satılabilir. Bu durumda da ortaya imalat sanayisi çıkmaktadır. Birçok ham tarımsal ürün imalat sanayilerinde işlenip farklı ürünlere dönüştürülerek tüketici ile buluşturulmakta ve yurt dışına ihraç edilmektedir. Bu aşama ortaya yeni istihdam alanları ve farklı iş kolları çıkararak ekonomik bir değer yaratmaktadır.

Tarım sektörünün bir diğer etkisi ise sanayi malları talebi üzerinde olmaktadır. Günümüzde tarım sektörünün makineden kimyasal ürünlere, petrolden elektriğe, teknolojiyen bilişime kadar birçok farklı alanda ihtiyaçları bulunmaktadır. Tarımsal üretim için gerekli olan alet, ekipman, bilişim, yazılım, teknoloji, enerji gibi malzemeler sanayi sektöründe üretilmekte, tarım alanındaki bu talep sanayide katma bir değer yaratmaktadır. Dünyada ve ülkemizde birçok firma ve şirket tamamıyla tarım sektörü üzerine ve onların taleplerine göre üretim yapmaktadır. Tarım sektörünün bu alandan talepleri tıpkı diğer alanlarda olduğu gibi ekonomik bir döngüye, çeşitli iş kollarına ve istihdama olanak sağlamaktadır.

1.5.3. Tarım Sektörünün Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi

Ülkelerin ekonomilerinde dış ticaret kalemi önemli bir yer tutmaktadır. Bir ülkede üretilen ürünler yurt dışına satılarak ülkede döviz birikintisi oluşturulmakta, bununla da başta ihtiyaç duyulan alanlardaki ürünler satın alınmakta ve yeni yatırım ortamları oluşturulmaktadır. Tarım sektörü içerisinde üretilen ürünler ve sektörün ihtiyaç duyduğu maddeler dış ticaret üzerinde önemli bir etki oluşturmaktadır. Tarım sektörü özellikle GOÜ'ler için kalkınma ve büyümede önemli bir paya sahiptir. 1980'li yıllarda baş gösteren liberalleşme ve serbest ticaret hareketleri ve DTÖ Tarım Anlaşması ile birlikte Türkiye, tarım ürünleri alanında kendine yeterliliği kaybetmeye ve tarımsal hammadde alanında açıklar vermeye başlamıştır (Çetin, 2020: 161).

Türk tarımının dış ticaret üzerindeki payına etki eden bir diğer nokta ise AB sürecidir. AB'ye katılmak isteyen Türkiye, 1996 tarihinde Gümrük Birliği'ne dahil edilmiş, bu olay Türk tarımı ve sektörünün dış ticaret üzerindeki payı için yeni kapılar aralarken, AB ve Türk tarımı arasındaki gelişim farklılıklarından dolayı olay negatif bir unsura dönüşmüş, Türkiye, AB'nin tarımsal ürünleri için açık bir pazar haline dönüşmeye başlamıştır (Terin & Keskin & Terin, 2012: 138-139).

Tablo 51: Uluslararası Sanayi Standart Sınıflamasına Göre 2013 ve 2020 Yılları Arasında Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık Faaliyetlerinin İhracat Üzerindeki Hacmi (milyon dolar).

Yıllar	Sektörlerin Toplam İhracat Hacmi	Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık Faaliyetlerinin İhracat Hacmi
2013	161,480,915	5,339,324
2014	166,504,862	5,712,144
2015	150,982,114	5,293,786
2016	149,246,999	5,686,894
2017	164,494,619	5,579,339
2018	177,168,756	5,846,649
2019	180,832,722	5,586,545
2020	169,657,940	5,957,373

Kaynak: TÜİK, 2021 (ISIC Rev.4).

Tablo 52: Uluslararası Sanayi Standart Sınıflamasına Göre 2013 ve 2020 Yılları Arasında Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık Faaliyetlerinin İthalat Üzerindeki Hacmi (milyon dolar).

Yıllar	Sektörlerin Toplam İthalat Hacmi	Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık Faaliyetlerinin İthalat Hacmi
2013	260,822,803	7,792,640
2014	251,142,429	8,948,393
2015	213,619,211	7,501,500
2016	202,189,242	7,345,239
2017	238,715,128	9,374,405
2018	231,152,483	9,498,144
2019	210,345,203	9,835,392
2020	219,514,373	9,834,425

Kaynak: TÜİK 2021 (ISIC Rev.4).

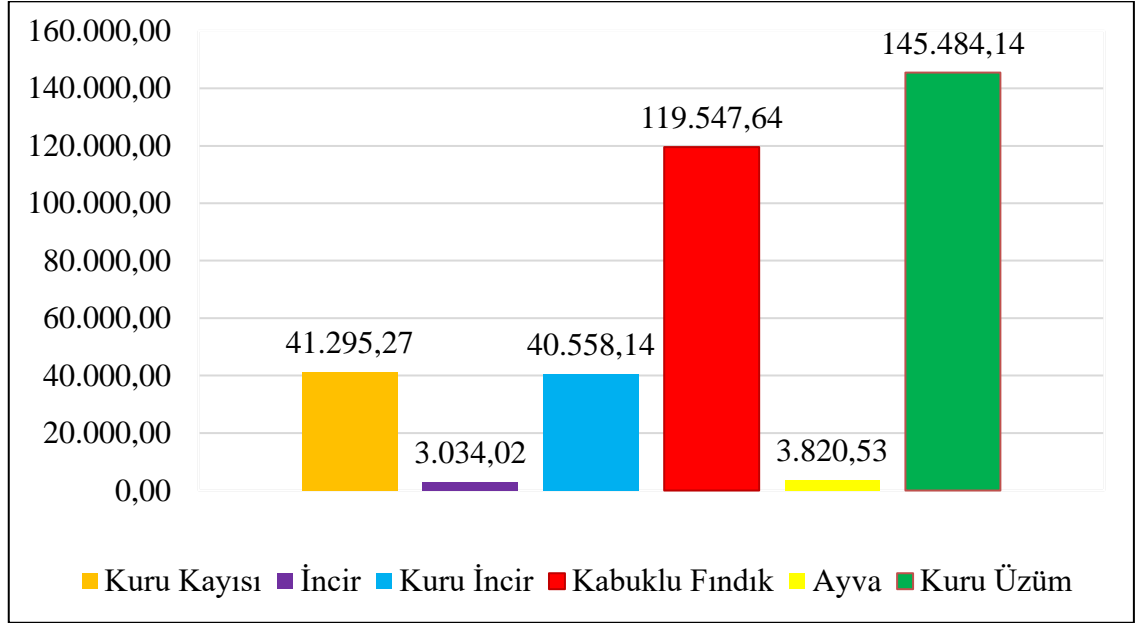
Tablo 51 incelendiğinde ihracat kalemlerinin genelinde 2013-2014 arası artış, 2014-2016 arasında düşüş, 2017-2019 arası tekrar artış ve 2020 yılında tekrar düşüş yaşandığı görülmektedir. Sektörler arasında tarımın hacminin ise genel olarak inişli çıkışlı bir yol izlediği görülmektedir. Tarım sektörünün dış ticaret içerisindeki ihracat hacmi diğer sektörlerle oranla çok düşük seviyelerde seyretmektedir. Tablo 52'ye bakıldığında ise ihracata oranla ithalat kalemlerinin daha yüksek miktarlarda olduğu görülmektedir. İhracat kaleminden farklı olarak ithalatta yıllar bazında inişli çıkışlı olmak kaydıyla birbirine yakın değerler bulunmaktadır.

İthalat kalemi içerisinde asıl dikkat çekici nokta tarım sektörünün ihracat değerlerine oranla giderek artan bir hacminin bulunmasıdır. İhracatta yıllardır birbirine çok yakın bir hacim seyrederken, ithalatta özellikle son yıllarda artan bir durum söz konusudur. Tablo 52'den, çok büyük bir tarım potansiyeline sahip olan Türkiye'nin tarımsal ürün ithal ettiği anlaşılmaktadır. Bu durum Türk tarımına ve çiftçisine olumsuz yansıdığı gibi dış ticaret oranlarını da etkilemekte ve ticaret açıklarına sebebiyet vermektedir. Burada birçok etken söz konusudur. Özellikle OTP, uluslararası anlaşmalar, tarım sektörünün yaşadığı problemler, girdi maliyetlerinin yüksek seviyelerde seyretmesi, rakip ülkelere oranla Türk tarımının yetersizliği ve ulusal alandaki ürünlerin daha uygun fiyatlara denk gelmesi başlıca sebepler arasındadır.

Tarımsal alandaki potansiyeli yeterince kullanamamak hem tarım sektörüne hem de ekonomik alana ciddi oranlarda zarar vermekte, sektör içerisinde üreticiler tarımı terk ederken ekonomik olarak da kayıplar yaşanmaktadır. Örneğin, neredeyse her bölgesinde buğday yetişen Türkiye 2019 yılında 10,004,830 ton buğday ithal ederek dünyadaki buğday ithalatçısı ülkeler arasında 3. olmuştur. Türkiye'nin dünyada bitkisel ürün ithalatında ilk 5 içerisinde olduğu ürünleri kabuklu badem, buğday kepeği, pamuk tiftiği, germ mısır, mercimek, mısır yağı, ayçiçeği yağı, çeltik, susam tohumu, ayçiçeği çekirdeği ve kabuklu ceviz oluşturmaktadır (fao.org).

Bitkisel ürün kökenli ihracatta Türkiye'nin ilk 5 içerisinde olduğu ürünler ise kuru kayısı, kiraz, nohut, pamuk linteri, incir, kuru incir, buğday unu, greyfurt, kabuklu fındık, limon ve misket limonu, mercimek, sızma zeytin yağı, korunmuş zeytin, haşhaş tohumu, ayva, kuru üzüm ve mandalina oluşturmaktadır (fao.org).

Şekil 5: Türkiye'nin 1961 ve 2019 Yılları Arasında Dünyada Birinci Olduğu İhraç Ürünlerinin Ortalamaları (ton).

Kaynak: Yazar tarafından FAO verileri kullanılarak hazırlanmıştır.
<http://www.fao.org/faostat/en/#data/TP/visualize>. E.T: 06.04.2021

1.6. Tarım Sektörünün Sorunları ve Çözüm Önerileri

Tarım sektörü içerisinde üreticiler birçok sorunla karşılaşmaktadır. Sektörü etkileyen sorunların içerisinde başlıca olanlar devlet politikaları, uluslararası kuruluşlar ve anlaşmalar, serbestleşen ticaret ile birlikte uluslar arası pazarda Türk tarım sektörünün yetersiz kalarak Türkiye'nin belirli ürün gamlarında gelişmiş ülkelerin bir pazarı haline gelmesi, girdi maliyetlerinin yüksek oluşu, maliyetlere oranla tarımsal ürün piyasasındaki fiyatların düşük seyirde olması, tarımsal eğitim ve faaliyetlerin yetersizliği, kırsal alandaki kalkınma ve sosyal yaşantının yetersizliklerinden dolayı yaşanan göç, arazilerin parçalanması, sulanabilir toprakların azlığı, çiftçilerin yeterince örgütlenememesi, tarım sektörüne yön veren KİT'lerin özelleştirilmesi ve tarım sektörüne sunulan bazı temel hammaddeler üzerinde olan tekelleşme ve kartel sistemleri, bu sektörü etkileyen başlıca problemlerdendir.

Uzun süredir uygulanan ve zaman içerisinde sık değişerek etkinlik sağlayamayan, genellikle ekonomik düşüncelerle oluşturulan yanlış tarımsal politikalar zaman içerisinde bu sektörü derinden etkilemiştir. Tarım sektörü üzerinde yitirilen bazı değer ve kabiliyetleri tekrar kazanmak zor bir aşamadır. Her ne kadar son zamanlarda

destekleyici politikalar yürütülmeye çalışılsa da sektör hala dünyadaki rakiplerine oranla geri kalmış bir durum sergilemektedir. Tarım sektörü sadece ekonomik içerikler barındıran bir sektör değildir. Aynı zamanda toplumun ihtiyaç duyduğu gıdayı ve birçok sanayi kolunun istediği hammaddeleri üreten bu sektör üzerinde uygulanan politikalarda çok titiz olunması gerekmektedir. Tarımsal üretim süreci uzun zamana yayılan eylemlerden meydana gelmektedir. Bu sebeple, bu sektör üzerine kurgulanan politikaların daha geniş zaman dilimlerine yayılması ve temelinde küçük üreticiyi koruyup kollaması gerekmektedir. Küçük üretici, üretim sürecinden çekildikçe bu alan büyük sermayedarların eline geçmekte ve kritik bir sektör olan tarım üzerinde tekelleşmeler yaşanmaktadır.

İkinci sıradaki etken uluslararası kuruluşlar ve anlaşmalardır. Kuruluşların ve anlaşmaların etkisiyle birlikte tarım sektörü üzerinde çok büyük değişimler yaşanmış, özellikle 1999 yılında IMF ile yapılan kredi anlaşması tarım sektörü üzerinde derin yaralar bırakmıştır. DTÖ Tarım Anlaşması ile belirlenen standartlara uymak zorunda kalan Türkiye, her ne kadar GOÜ kategorisinde bulunsa da tarım sektörü için uygulanan birçok destekten vazgeçilmiş ve sektör tabiri yerindeyse bir müddet kendi kaderine terk edilmiştir. Diğer bir etken ise AB ile yapılan Gümrük Birliği Anlaşması'dır. Bu anlaşma ile Türkiye, tarımsal ürünlerini yeni bir pazara çıkarmış olsa da durum zamanla aleyhe dönerek, tarımsal üretim sistemleri daha gelişmiş olan Avrupa ülkelerinin bir pazarı halini almaya başlamıştır. Türkiye'yi, tarımsal sistemleri gelişmiş ülkelerin bir pazarı konumuna sokan etkenlerden bir diğeri de serbestleşen küresel ticarettir. Bu noktada yapılması gereken tarımsal anlaşmalara yeni bir boyut kazandırmak adına daha baskıcı olmak, üretici ve bu alanda faaliyet göstermek isteyen yatırımcılara daha fazla destek sağlamak, ham ürün ihracatı yerine değeri daha yüksek olan işlenmiş tarımsal ürün ihracatı yapmak, tüketicileri yerli ürünlere teşvik etmek, ithal ürünlere belirli bir kota ve fiyat farkı uygulamak, AB'den sağlanan kırsal kalkınma desteklerini tarımsal üretimde daha az gelişmiş olan bölgelere, hatta direkt olarak ilçelere ayırmak, yeni ticaret alanları kazanmak adına ülkelerle ikili ilişkileri geliştirmek ve en önemlisi tarımsal üretimde kendine yeterliliği temel hedef almak çözüm önerileri olarak sunulabilir.

Tarım sektörü içerisinde tüm üreticilerin belki de en büyük problemi tarımsal girdilerin yüksekliğidir. Başta mazot, gübre, elektrik, tarımsal alet ve ekipmanların

yüksek fiyat değerlerine sahip olması üreticiler için en büyük girdi kalemlerini oluşturmaktadır. Özellikle son zamanlarda giderek artan mazot fiyatları ve gübre sanayisinde fiyat artışı ve tekelleşmeler çiftçileri maddi açıdan çok büyük bir dara sokmaktadır. Bunlar karşısında üretilen ürünlerin düşük fiyat aralıklarında seyretnesi özellikle küçük üreticileri üretimden soğutmakta ve sektörden çıkmalarına sebep olmaktadır. Mazot fiyatları, başta traktör olmak üzere tarımsal makine ve ekipmanların yüksek fiyatlarda olması birçok arazinin boş kalması ve üretim kayıpları olarak geri dönmektedir. Gübre fiyatlarının çok yüksek değerlerde seyretnesi ise tarımsal üretimde düşük rekoltelere sebep vermektedir. Bu noktada yapılması gerekenler mazot, gübre, traktör ve tarımsal ekipman alımında ÖTV oranlarını kaldırmaktan geçmektedir. Bu alanlarda uygulanan ÖTV'ler üreticilere sübvansiyon olarak verilmelidir. Türkiye enerji ihtiyacı bakımından dışa bağımlı bir ülkedir. Bu sebeplerle tarım sektöründe yenilenebilir enerji kaynaklarından yararlanılması teşvik edilmelidir. Bugün dünyada ilk örneklerini görmeye başladığımız elektrikli traktörler çok geç kalınmadan Türk çiftçisiyle buluşturulmalı ve tarım sistemine entegre edilmelidir. Diğer sağlanabilecek bir uygulama ise ikinci el traktör kredisi sağlanmasıdır. Bugün birçok etkene bağılı olarak fiyatları normal değerinin neredeyse 3 4 katı üzerinde olan sıfır traktörler birçok çiftçinin ulaşamayacağı fiyatlara çıkmakta, bu da sektörü çağının çok gerisindeki traktör ve makinelerle üretim yapmaya mecbur kılmaktadır. Gübre sektöründe yaşanan yüksek fiyat artışları ekonomik göstergelere bağılı gözüксе de burada asıl etkileyici olan sebeplerden biri bu sektör üzerinde tekelleşme ve kartel yapılarıdır. En azından bu gibi noktalarda piyasayı düzenleme amacıyla devletin sektöre müdahil olması gerekmektedir. İlk bakışta ÖTV kaldırılması, daha fazla destek sunulması ve devletin sektörün içerisine girmesi büyük bir harcama kalemi oluşturacakmış gibi gözüксе de emin olunmalıdır ki ÖTV sıfırlanması ya da bu değerın sübvansiyon olarak geri dönmesi, devletin sektör içerisine müdahil olması kısa sürede üreticinin elindeki paranın dolaşıma girmesi ve üretim artışı olarak kendisini amorti edecek ve uygulamalar devam ettiği müddetçe nihai üretim sınırına doğru gidilecektir.

Tarım sektörü üzerinde negatif etki yaratan durumlardan bir diğeri kırsal alanların gelişmişlik seviyeleridir. Türkiye'de birçok kurum, kuruluş, kaliteli sağılık, altyapı, eğitim, sanayi, iş kolu, sosyal yaşantı tarzındaki hizmetler büyük şehirlere yoğunlaşmış durumdadır. Bu da kırsal alan ile büyük şehirler arasında devasa farklılıklara yol açmakta, kırsal alanda yaşayıp, tarımsal üretimin büyük bir kısmını

sırtlayan genç kesim ve küçük üreticileri daha iyi yaşam standartlarına sahip olmak için tarımı bırakarak büyük şehirlere göç etmeye zorlamaktadır (Özkaral & Çalışkan, 2020: 40). Kırsal alandan şehirlere yaşanan göç, tarımsal üretimde büyük kayıplara yol açıp, üreticiyi tüketici konumuna geçirdiği gibi şehirlerde de çeşitli sorunlara ve problemlere sebep olmaktadır. Bu noktada yapılması gereken tek şey büyük şehirler ve kırsal alanlardaki gelişmişlik farklarının en aza indirilmesi, sanayi tesislerini kırsal alana kaydırmak, başta sağlık ve eğitim hizmetleri olmak üzere halkın temel ihtiyaç duyduğu hizmetleri kırsala kaydırmaktan ve kalitelerini artırmaktan geçmektedir.

Sektör üzerindeki diğer önemli iki etken ise eğitim ve örgütlenme üzerinedir. Tarımsal eğitim, öğretim ve teknik destek faaliyetlerinin daha da çok artırılması gerekmektedir. Özellikle tarımsal üretimin yapıldığı bölgelerdeki tüm orta ve lise düzeyindeki okullarda tarım derslerinin müfredata zorunlu ya da seçmeli olarak eklenmesi, mevcut çiftçilerin eğitim ve öğretimi için genel toplantılar ve dersler yapılması, uygulamalı eğitimler verilmesi, yeni ürün, makine, teknoloji yelpazelerinin çiftçilere tanıtılması gerekmektedir. Tarımsal üretim süreci içerisine kadın üreticilerin daha fazla katılımlarının sağlanması da diğer bir etkili unsur olarak görülmektedir. Küçük üreticilerin büyük bir çoğunluğu hala kendi tüketeceği kadar bir üretimle meşgul olmakta, klasik usullerle üretim yapmaktadır. Bu alışkanlığın üreticiler üzerinden sökülerek piyasaya yönelik üretim yapmaları teşvik edilmelidir. Diğer bir etken ise örgütlenmelerdir. Özellikle yurt dışındaki üreticiler büyük firma ve sermayedarlar karşısında üretici birlikleri oluşturarak hem fiyat istikrarı sağlamakta hem de kendi içlerinde kalkınarak bilinç ve etki düzeyi yüksek bireyler halini almaktadırlar (Paksoy & Bulut, 2020: 253). Özellikle devletlerin tarımsal üretim alanından çekildiği ve sektör üzerinde serbest liberal ticaret politikalarının etkin olduğu bu dönemde üreticilerin örgütlenmesi büyük bir zorunluluktur. Örgütlenen üreticiler bu örgütler sayesinde büyük ayrıcalıklar ve güç sağlamaktadırlar. Devlet bu noktada etkin bir rol alarak çiftçileri kendi örgüt ve birliklerini kurma yolunda teşvik etmelidir. Bunu çeşitli yollarla, örneğin teşviklerden yararlanabilmek için kooperatif üyesi olma şartı koyarak sağlayabilir. Yeterli düzeyde çiftçi örgütlenmesi kurulması ve çiftçilerin bilinçlenmesi ile ilerleyen süreçlerde, üreticilerin kendi aralarındaki birlik ve beraberlikle devlet desteğine ihtiyaç duymaksızın üretim yapmalarının yolu açılabilir. Burada değinilmesi gereken bir diğer konu ise tarımsal üretim sektörü üzerinde büyük bir etkisi olan ve yönlendirici etki yaratan KİT'lerin özelleştirilmesidir. Özelleştirme

yapmak yerine bu kurumları birer kooperatife çevirip gerekli yasal düzenlemeleri ve yönetim tekniklerini geliştirdikten sonra üreticilerin eline bırakmak, ilgili alanlar üzerinde hem üreticileri koruyacak hem de tekelleşmelerin önüne geçecektir.

Tarım sektörünü etkileyen bir diğer nokta ise parçalanmış arazi yapısıdır. Miras hukuku, borçlanmalar, yapılaşma ve çeşitli sebepler yoluyla parçalanan tarım arazileri hem işletmelerin küçülmesine hem de tarımsal üretimde düşüşlere sebep olmaktadır. Parçalanan araziler çoğu zaman atıl durumlarda kalmakta, çoğu zaman yanlış uygulamalar sebebiyle tarımsal üretim yeteneklerini kaybetmektedirler. Bu arazilerin parçalanması üreticiyi başta tarımsal üretim yönünden kayba uğrattırırken diğer yönden aldığı destek ve teşvikleri de düşürmektedir (Doğan & Arslan & Berkman, 2015: 39). Bu sebeplerden dolayı geniş kapsamlı ve katı bir arazi düzeni oluşturulmalı, tarımsal arazilerin parçalanmasının mutlak surette önüne geçilmelidir. Bu düzenleme hem milli bir servet olan tarım topraklarını hem de üreticileri koruyacaktır. Diğer problemlerden biri ise sulama olanaklarının kısıtlılığı ve mevcut sistemlerin yetersiz oluşudur. Su kaynaklarının etkin kullanımı ve küresel ısınma dünyanın yaşadığı en büyük problemlerden biridir. Küresel ısınmaya bağlı iklim değişiklikleri, kuraklık ve çölleşme ülkelerin tarımsal yapısını da tehdit etmektedir. Jeolojik yapısından kaynaklı olarak Türkiye’de su kaynaklarında bir azalma, erozyon, çölleşme ve toprak kaymaları gözükmemektedir (Özkaral & Çalışkan, 2020: 292). Böyle bir ortamda büyük bir su kaynağına ihtiyaç duyan tarım sektörü için iyi bir planlama yapılması gerekli görülmektedir. Sulama yapılırken mevcut sistemlerin eski olması, kaliteli ve verimli bir organizasyon kurulamaması, aşırı su kullanımı, su kirliliği ve sulama sistemlerinin açık kanallarda seyretmesi temel problemler arasındadır. Bu sebeplerle sulama alanında daha bilinçli olan, kapalı sistem, damlama sistemi, atık suların kullanılması, drenaj birikintisi su kullanımı gibi yeni nesil sistemlerin kullanılması önemlidir (Çakmak & Yıldırım & Aküzüm, 2008: 215).

İKİNCİ BÖLÜM

HAYVANCILIK SEKTÖRÜNÜN TARİHÇESİ, DÜNYADAKİ VE TÜRKİYE'DEKİ GELİŞİMİ VE EKONOMİK DEĞERİ

2.1. Hayvancılık Sektörünün Tanım ve Kapsamı

Hayvancılık sektörü literatürde tarım sektörünün bir alt dalıdır. Tarım sektörünün alt dalı olmasına rağmen kendine içkin özellikler de barındırmaktadır. Tarım ve hayvancılık tabiri yerindeyse “*bir elmanın iki yarısı*” gibidir. Özellikle Sanayi Devrimi’nden sonra teknoloji, mekanizasyon, üretim teknikleri ve ulaşımın da gelişimiyle beraber birbirine çok yakın olan bu iki sektör birbirinden bağımsız şekillerde de ilerlemeye başlamıştır. Tarım ve hayvancılık birbirini besleyen iki sektördür. Hayvansal besinleri bitkisel ürünler oluştururken, hayvanlardan elde edilen dışkı bitkisel üretim sürecinde gübre olarak kullanılmaktadır. Hayvansal üretim; temel olarak evcil hayvanlardan elde edilen ürünleri kapsamaktadır (TDK, 2021).

Daha geniş bir anlamda hayvansal üretim birçok hayvan türünü içerisinde barındırarak, başta gıda ürünleri sağlamak için bilim ve teknolojiye yararlanarak, farklı üretim koşulları altında, çeşitli şekillerde gıda ve sanayi ürünü elde etmek ayrıca bazı noktalarda güçlerinden yararlanmak üzere çeşitli hayvanların yetiştirilmesidir. Hayvansal üretim klasik usullerde yapılabileceği gibi tamamıyla modern şekillerde de yapılabilir. Hayvansal üretim kendi içerisinde farklı alanlara ayrılmaktadır. Bunlar; arıcılık, büyükbaş hayvan yetiştiriciliği, küçükbaş hayvan yetiştiriciliği, ipek böceği yetiştiriciliği, kanatlı hayvan yetiştiriciliği, su ürünleri yetiştiriciliği ve kürk hayvanı yetiştiriciliği olarak sıralanabilir (tarimorman.gov.tr).

Büyükbaş hayvan yetiştiriciliği; inek, manda, deve, at, eşek gibi hayvanların küçükbaş hayvan yetiştiriciliği; koyun ve keçi gibi hayvanların kanatlı hayvan yetiştiriciliği; bıldırcın, tavuk, ördek, hindi, kaz, deve kuşu gibi hayvanların, kürk hayvanı yetiştiriciliği; Angora tavşanı ve Çinçilla gibi hayvanların yetiştirilmesini ifade etmektedir. Buna ek olarak domuz yetiştiriciliği de büyük bir üretim alanını kaplamaktadır (tarimorman.gov.tr). Arıcılık ve ipekböceği yetiştiriciliği, mamullerinden yararlanmak için bu böceklerin yetiştirilmesini ifade etmektedir. Su

ürünleri yetiştiriciliği ise başta balık olmak üzere çeşitli su ürünlerinin yetiştirilmesi ve üretilmesi süreçlerini ifade etmektedir.

Hayvancılık ya da hayvansal üretim sektörü gıda üretimi için önemli bir sektördür. Aynı zamanda sanayi kolları için de büyük bir hammadde kaynağı üretmektedir. Üretilen gıda ve sanayi ürünlerinin yanı sıra ekonomik olarak büyük bir değere sahiptir. Hayvansal üretim sektörü birçok iş kolunu ortaya çıkardığı gibi ekonomik bir değer ve istihdam alanı da sağlamaktadır. Aynı zamanda hayvancılık sektörünün ihtiyacı olan ürünleri üretmek imalat sanayisi için önemli bir değere sahiptir.

2.2. Hayvancılık Sektörünün Dünyada Gelişimi ve Uygulanan Politikalar

Tarihi araştırma ve bulgulara göre hayvancılığın başlaması bitkisel üretimin başlaması ile eş zamanlara denk gelmektedir. İlk tarımsal uygulamaların başladığı Mezopotamya bölgesinde yapılan araştırmalarda Fırat ve Dicle nehirleri arasında ahır hayvanları kalıntılarına rastlanılmıştır (ankaratb.org.tr). Irak'ın Jarmo kentinde, tarihi M.Ö. 6750 yıllarına dayanan keçi kolları bulunduğu bilinmektedir (Baskıcı, 1998: 74). Bu kalıntılar dolayısıyla, bölgede hayvancılık yapıldığı da anlaşılmaktadır. Göçebe yaşantıyı yavaş yavaş terk ederek tarımsal üretime başlayan insanlar bitkiler yanında bazı hayvan türlerini de evcilleştirmişler ve bunların üretimini yapmışlardır.

Hayvanlar besin ihtiyacı yanında aynı zamanda güçlerinden ve yeteneklerinden de yararlanan canlılardır. Tarla sürmek, araba çekmek, yük taşımak, bir yerden bir yere seyahat etmek gibi işlerde sığır, katır, eşek ve at gibi hayvanlardan, avcılık ve korunmada ise köpeklerden insanlar uzun zaman boyunca yararlanmışlardır (arkeofili.com). Bu evcil hayvanlar arasında özellikle boğanın evcilleştirilmesi ve bu hayvanın tarla sürümünde kullanılması zamandan tasarruf, daha fazla bitkisel üretim ve verim artışı sağlamıştır. Boğanın evcilleşmesi kültürel olarak da bir farklılık ortaya çıkarmış, bu hayvana tapılmaya başlanmıştır (Enver & Esgici, 2015: 34).

Yapılan kazı çalışmalarında birçok bölgedeki tarihi kalıntılarda boğa figürleri ve kalıntıları bulunmuştur. Çatalhöyük'te yapılan kazılarda bu hayvan için yapılmış figürlere ve yapılara monte edilen boynuzlarına rastlanılmıştır (Enver & Esgici, 2015: 34). Sığırlardan önce birçok hayvan evcilleştirilmiş ve bunlardan yararlanılmıştır. Evcilleştirilen ilk hayvanın köpek olduğu düşünülmektedir. Ardından bu sırayı,

insanlarla birlikte göç etmeye uygun olan keçi ve koyun gibi hayvanlar izlemiştir. Bitkisel üretimin ve dolayısıyla yavaş yavaş yerleşik yaşamın da başlamasıyla birlikte sığırlar evcilleştirilmiştir. Yerleşik yaşamla birlikte bu sıralamayı at, eşek ve deve gibi yük ve binek hayvanları takip etmiştir (Baskıcı, 1998: 84).

Hayvanlar insan yaşamında çok önemli bir yer ve değere sahiptirler. İnsan besini olmanın yanında birer araç, yardımcı bir kuvvet ve paranın olmadığı dönemlerde bir değiş tokuş nesnesi olarak kullanılmışlardır. İlk zamanlarda gıda ihtiyacını karşılamak için avlanan bu canlılar zamanla evcilleştirilerek sosyal ve ekonomik yaşamın bir parçası haline gelmişlerdir (Temel, 2015: 2). Hayvanların evcilleştirilmesi içerisinde özellikle at çok önemli bir yere sahiptir. At, tıpkı Sanayi Devrimi'nin kendi döneminde yarattığı etki gibi evcilleştirildiği dönem içerisinde çok büyük bir etki yaratmıştır. Atın evcilleştirilmesi mesafeleri daha kısa sürelerde ulaşılabilir seviyelere indirmiş, insanlar arası etkileşimi artırmış, savaşlarda ve haberleşmelerde kullanımı büyük bir devrime sebep olmuştur (Baskıcı, 1998: 89).

Hayvancılığın diğer bir etki alanı sosyal etkileşim ve bitkisel üretim üzerine olmuştur. Sadece hayvansal üretim yapan konar göçer insanlar, hayvanlarını besleyebilecekleri yeni araziler bulmak için sürekli bir göç içerisinde olmuşlardır. Bu durum, konar göçer insanlarla, diğer insan toplulukları arasında bir etkileşim, ticaret ve kültür kaynaşması gibi durumların oluşmasını sağlamıştır (Kızıldemir & Öztürk & Sarıışık, 2014: 191). Bitkisel üretim üzerindeki etki ise hayvan dışkılarının gübre olarak tarım arazilerinde kullanılması ile olmuştur. Toprakların ihtiyaç duyduğu maddeleri içeren hayvan dışkısı, ilk zamanlardan bugünlere kadar gelerek hala tarım arazilerinde organik gübre olarak kullanılmaktadır (Direk, 2012: 35). Hayvan gübresinin bitkisel üretim alanında verim artışı sağlarken organik olması ise sürdürülebilir tarım açısından önemlidir.

İlerleyen dönemlerde hayvancılık sektörü bitkisel üretim sektörüyle beraber giderek gelişmiştir. Bazı kaliteli bitki türlerinin hayvan besini olarak kullanılmaya başlanması, hayvan türlerinde yapılan iyileştirme çalışmaları, veterinerlik bilgisinin artması, geliştirilen ilaç ve aşılarla beraber hem hayvan sayısında hem de ürünlerinde artışlar yaşanmıştır. Özellikle 1850'li yıllardan itibaren "*ekim nöbeti*" için şalgam yetiştirilmesi ve bu bitkinin yem olarak kullanılması hayvancılık sektöründe büyük gelişim ve üretim artışlarına sebep olmuştur (ankaratb.org.tr).

Sanayi Devrimi'ne gelene kadar tarım ve hayvancılık insanların temel geçim kaynağı olmuştur. Devrim ile birlikte gelişen uzmanlaşma ve dönemin bilimsel gelişmişliği ile birlikte hayvan türlerinde ıslah çalışmaları yapılmış, daha verimli ve kaliteli ırklar elde edilmiştir. Makineleşmenin tarımsal üretimde yarattığı fazlalık ve bilimsel tekniklerin de uygulanması ile birlikte hayvancılık sektöründe verim artışları sağlanmıştır (Özçelik, 2014: 66).

Günümüzde hayvancılık ve hayvansal üretim, başta bilim ve teknoloji ile uyumlu şekilde, özellikle ABD ve AB ülkelerinde intansif şekillerde yapılmaktadır. Hayvanlar belirli bir alan içerisinde tutularak kısa süre içerisinde yüksek verime kavuşturulmakta, üretim sürecinde çeşitli yemler, ilaçlar, suni tohumlama, sürekli veteriner kontrolü gibi uygulamalar ile süreç ilerletilmekte ve takip edilmektedir (Durmuş, 2010: 96).

İntansif hayvancılık ile yüksek et ve süt verimi sağlansa da problemler de ortaya çıkmaktadır. Küçük ve kapalı alanlarda, neredeyse güneş yüzü görmeyen bu hayvanlarda çeşitli hastalıklar, suni yemlerden dolayı farklı problemler, dışkılarının sera gazı etkisi yaratması, doğal ortamdan ayrılan hayvanların kimyasal değerlerinde değişiklikler olması gibi etkiler, yoğun hayvancılığın olumsuz yanlarıdır. Günümüzde bu tarz hayvancılığın yerine, organik hayvancılık sistemi bir seçenek olarak sunulmaktadır (Hanoğlu, 2013: 28).

Dünyadaki hayvancılık politikalarına bakıldığında ise, bu alanın bitkisel üretim üzerinde uygulanan politikalar içerisinde entegre edildiği ve nispeten daha az ilgi gördüğü dile getirilebilir. ABD'de hayvancılık sektörü içerisinde en yoğun desteği süt ürünleri almaktadır. Bu desteklemeler üretici birlikleri ve üreticilerin direkt olarak kendilerine yapılan ödemelerden oluşmaktadır. Diğer bir politika türü ise dışa karşı korumacılıktır. Belli bir hayvan ve hayvansal ürün gamında çeşitli destekler ve girdi ödemeleri bulunmaktadır (Ören & Bahadır, 2005: 2). ABD ve AB ülkelerinde dikkat çeken bir diğer nokta ise bu tarz üretim süreçlerinin daha çok büyük çaplı işletmeler tarafından yapılmasıdır (Gümüş & Çınar, 2016: 178).

Gelişmiş Avrupa ülkelerinde hayvansal üretim sürecindeki ivmelenme 2. Dünya Savaşı sonrası başlamıştır. Savaşın geride bıraktığı yıkımı giderebilmek adına tarım ve sanayi alanında yoğun bir girişim başlamış ve sonuçları da alınmıştır. AB'de

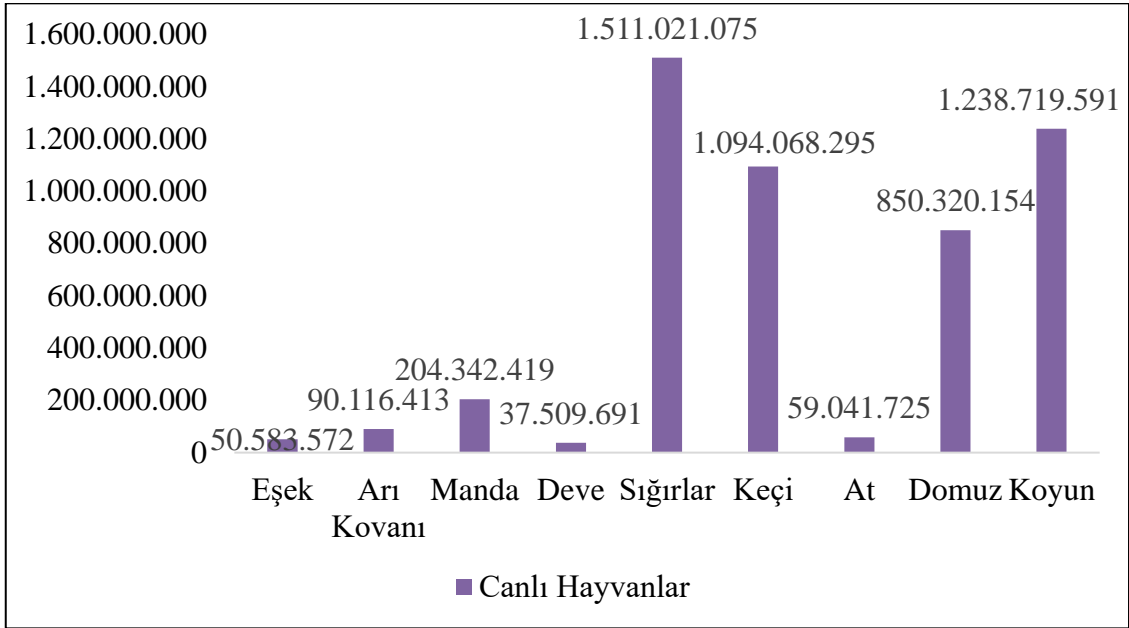
hayvancılık politikaları OTP ile belirlenmiştir. İlk zamanlarda yürütülen, AB üyesi ülkelerin tarımsal standartlarının eşitlenmesi politikası başarıya ulaşmış, fakat bir müddet sonra fazla üretim çeşitli problemlere sebep olmuştur. Bu üretim fazlalığını betimlemek için “*sütten göller, tereyağından dağlar*” benzetmesi dahi kullanılmıştır. Bu üretim fazlalığını durdurmak için Mansholt Planı devreye alınmıştır (Şerefoğlu & Atsan, 2010: 437). Bu durumdan dolayı politikalar güncellenerek, arzı kontrol etmek adına sektöre yapılan desteklemeler tek bir ödeme planına indirilmiştir. Hayvancılık için burada beliren politika ve destekler genel olarak “hayvan refahı” ile ilgilidir (Yılmaz & Köknaroğlu, 2007: 2). AB’de uygulanan politikalar genel olarak ürünlerin kalitesi, iç fiyatların düşürülmesi, gıda güvenliği ve arz fazlası veren ürünlerin kısıtlanmasına yöneliktir (Ören & Bahadır, 2005: 2).

Hayvansal üretim süreçlerinde uygulanan politikalar üzerinde belirleyici olan diğer faktörler uluslararası anlaşmalardır. AB’nin uygulamış olduğu OTP, birçok ülkenin taraf olduğu DTÖ Tarım Anlaşması ve uluslararası çapta imzalanan ticaret anlaşmaları, hayvancılık sektörü üzerindeki üretim ve gelişim süreçlerinde etkili olmaktadır. Hayvansal üretim tipleri ve üretim miktarları dünyanın bölgelerinde ve ülkelerde birbirinden çok farklı özellikler sergilemektedir.

Önceleri hayvan beslemek için geniş otlak arazilere ihtiyaç duyan insanlar artık günümüzde teknoloji, intansif tarım ve ulaşımdaki gelişmelerle birlikte buna pek fazla ihtiyaç duymamaktadır. Dünyanın gelişmiş ülkelerinde üreticiler, intansif hayvancılık yaparak küçük bir alanda ve kısa sürede en üst düzey üretimi elde etmeye çalışmaktadırlar. Gelişmekte olan ülkelerde hala mera hayvancılığı yaygındır. Gelişmemiş ülkelerde ise hayvancılığın ilkel şekillerde devam ettiği söylenebilir. Hayvansal üretim alanında politikalar ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre farklılıklar sergilemektedir (ankaratb.org.tr).

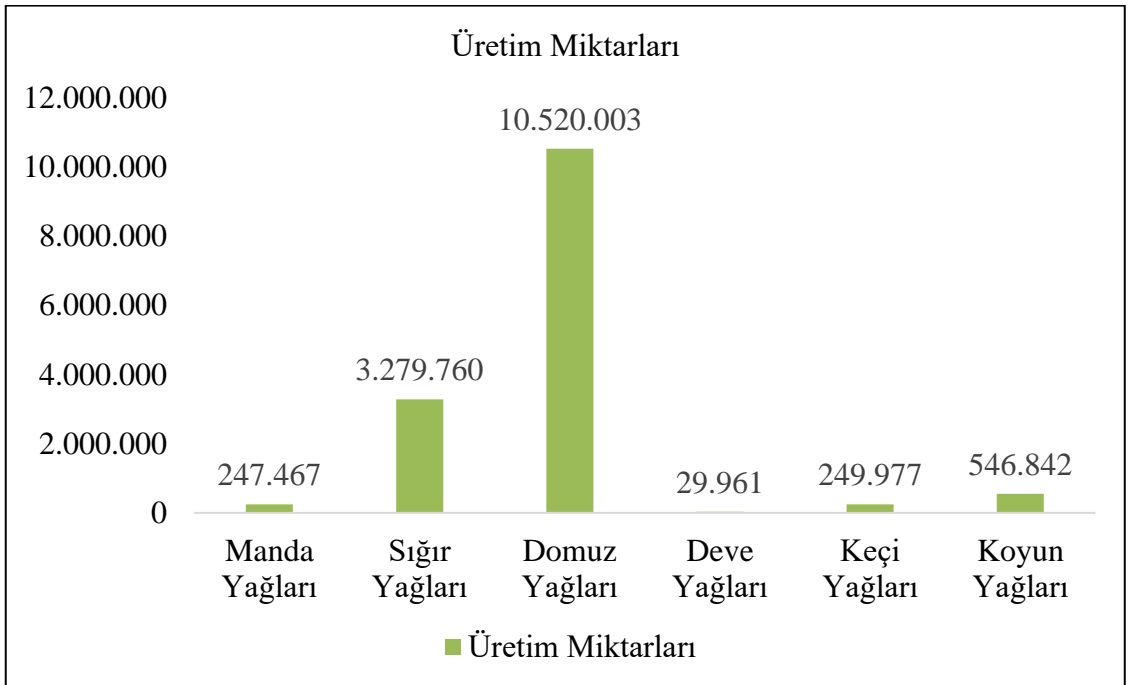
Günümüzde hayvan üretiminde dünyada önde gelen ülkeleri Çin, Sudan, Meksika, İran, Hindistan, Rusya, ABD, Brezilya ve Pakistan gibi ülkeler oluşturmaktadır. FAO verileri baz alınarak 2019 yılındaki seçilmiş bazı hayvanların miktarları ve bazı hayvansal ürünlerin üretim değerleri aşağıdaki şekillerde istatistiki olarak verilmiştir.

Şekil 6: 2019 Yılında Seçilmiş Bazı Türlerde Canlı Hayvan Sayıları ve Arı Kovanı Miktarı (baş/kovan adeti).

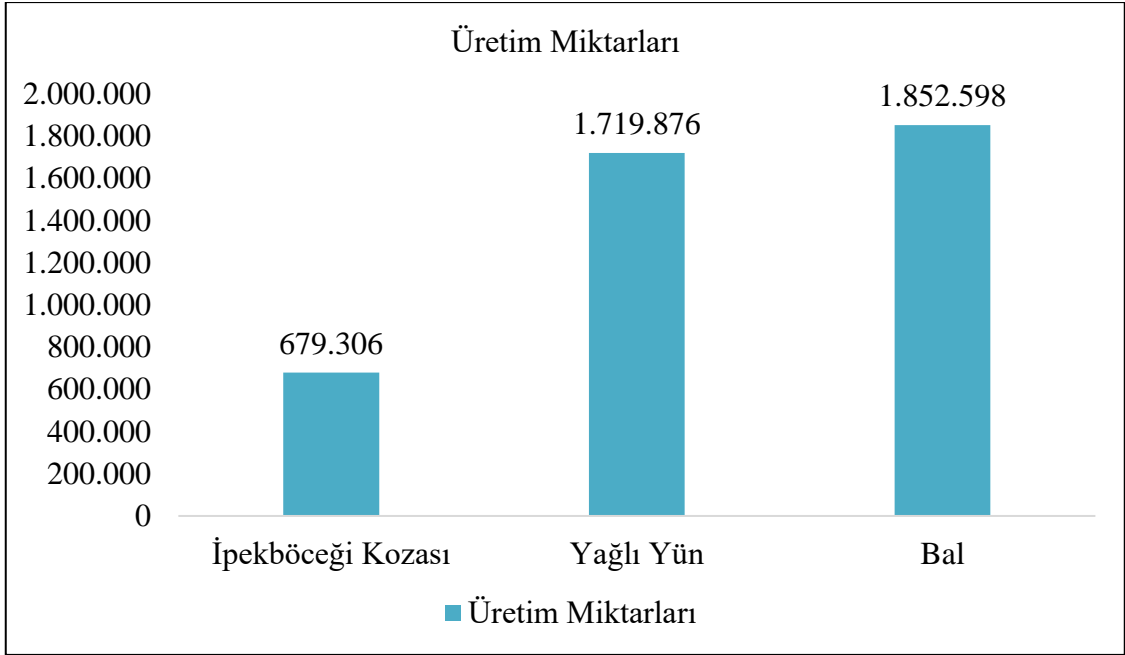
Kaynak: FAO verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.
<http://www.fao.org/faostat/en/#data/QA>. E.T: 24.04.2021

Şekil 7: 2019 Yılında Dünyada Hayvansal Kaynaklı Yağ Üretim Miktarları (ton).

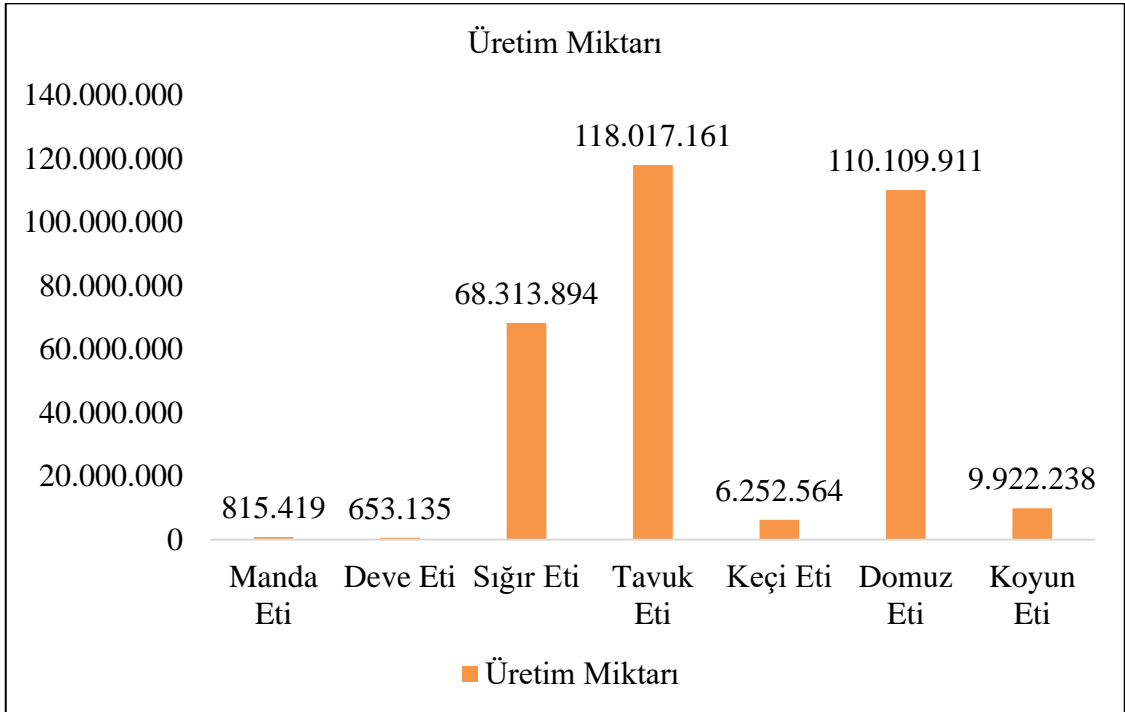
Kaynak: FAO verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.
<http://www.fao.org/faostat/en/#data/QA>. E.T: 24.04.2021

Şekil 8: 2019 Yılında Dünyada Bazı Hayvansal Ürünlerin Üretim Miktarları (ton).

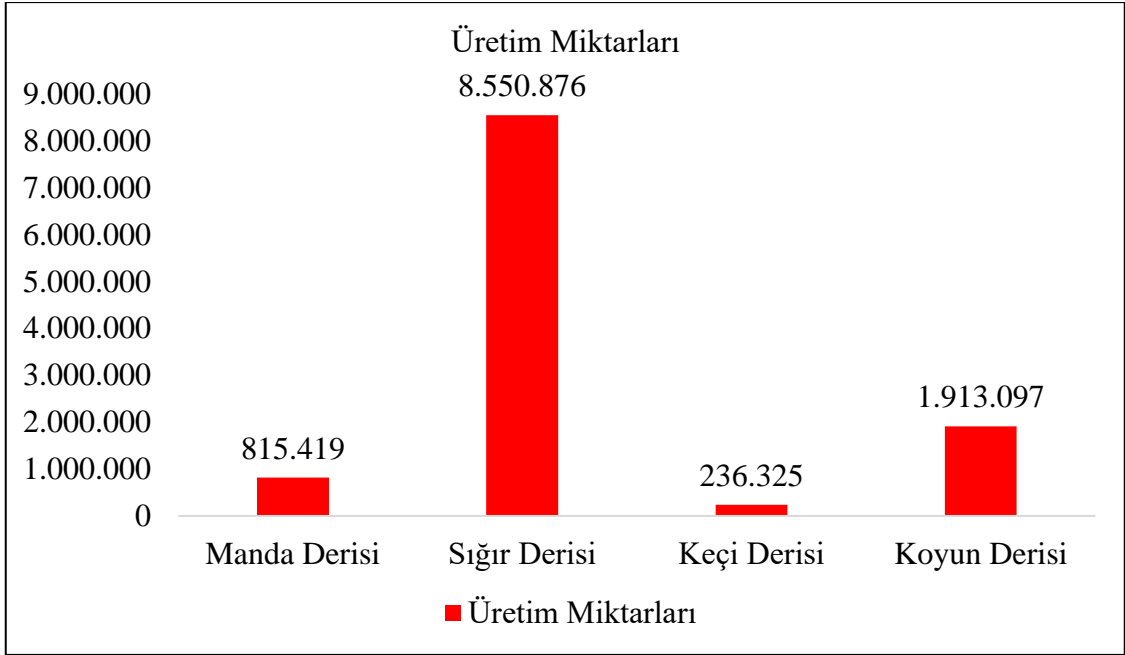
Kaynak: FAO verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.
<http://www.fao.org/faostat/en/#data/QA>. E.T: 24.04.2021

Şekil 9: 2019 Yılında Dünyada Hayvan Türlerine Göre Et Üretim Miktarları (ton).

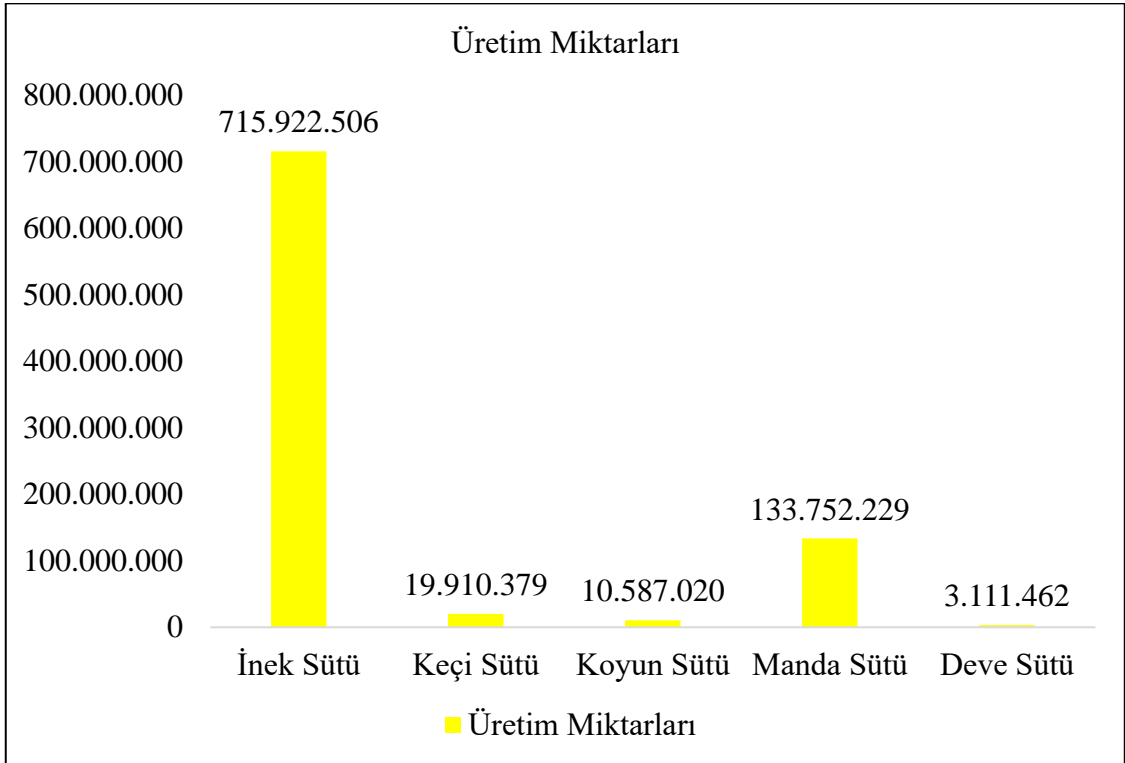
Kaynak: FAO verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.
<http://www.fao.org/faostat/en/#data/QA>. E.T: 24.04.2021

Şekil 10: 2019 Yılında Dünyada Hayvansal Taze Deri Üretimi Miktarları (ton).

Kaynak: FAO verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.
<http://www.fao.org/faostat/en/#data/QA>. E.T: 24.04.2021

Şekil 11: 2019 Yılında Dünyada Hayvan Türlerine Göre Süt Üretim Miktarları (ton)

Kaynak: FAO verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.
<http://www.fao.org/faostat/en/#data/QA>. E.T: 24.04.2021

2.3. Hayvancılık Sektörünün Türkiye’de Gelişimi ve Uygulanan Politikalar

2.3.1. Osmanlı Devleti’nde Hayvancılık

İçinde bulunduğu dönemde Osmanlı’nın üretim alanındaki temel iktisadi argümanının tarım ve hayvancılık olduğundan daha önce bahsedilmiştir. Yine bu sektörler üzerinden alınan vergiler ekonomik açıdan kayda değer bir öneme sahip olmuşlardır. Dönemin özelliklerine göre toplumunun büyük bir kısmı köylerde yaşayan Osmanlı’da hayvancılık önemli üretim alanlarından biridir. Hayvansal üretim Osmanlı için tarım sektöründen sonra en büyük üretim kollarındandır.

Bu faaliyet büyükbaş hayvan yetiştiriciliği ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliği olarak iki ana kola ayrılmaktadır. Büyükbaş hayvanlar yük çekme, tarla sürme gibi işlerde kullanılırken küçükbaş hayvancılık temelde insanların gıda ihtiyacı, hammadde kaynağı ve vergi sağlama aracı olmuştur (Göktepe, 2018: 361). Hayvancılıkta en önde gelen alan koyun yetiştiriciliğidir. Aynı zamanda hayvancılığa bağlı olarak dericilik de gelişmiş bir faaliyet alanıdır. Yine bunlar dışında at, keçi, sığır ve manda yetiştiriciliği de önemli alanlardandır (Sumaytaoğlu, 2012: 18).

Osmanlı’da hayvancılık sektörü gelişmiş ve önemli bir sektör olmuştur. Bunun nedenlerinden biri ekilemeyen arazi varlığının yüksek olmasıdır. Yine o günün şartlarındaki toprak düzeni ve nüfusun dağılımı bu sektörün gelişmesinde ayrı sebeplerdendir. Ayrıca Osmanlı’nın sanayi sektörü içerisinde en verimli alanlarından olan dericilik ve dokuma sektörünün hammadde kaynağını sağlaması açısından hayvancılık her daim önemli olmuştur (Göktepe, 2018: 362). Her ne kadar tarım ve hayvancılık sektörü önemli ve kıymetli olsa da altyapının tam olarak sağlanamaması ve klasik üretim yöntemlerinin kullanılması tarım ve hayvancılık sektöründe rekoltenin çok düşük seviyelerde seyretmesine sebep olmuştur (Akın & Kaya, 2020: 104).

Osmanlı’da hayvancılık sektörünün bitkisel üretimden sonra ikinci sırada gelmesinin bir diğer nedeni konar göçerler ve mera hayvancılığıdır. Osmanlı’nın toprak yapısı içerisinde bolca mera bulunması ve özellikle Doğu Anadolu bölgesindeki konar göçerlerin bu işle meşgul olması hayvancılık sektörünün gelişimine etki etmiştir. Anadolu’nun ve Trakya bölgesinin belli yerlerinde çiftliklerin kurulmasıyla birlikte çiftlik hayvancılığı da yaşanan gelişimler arasındadır (Temel, 2015: 2).

Hayvancılık sektörü üretimin yanında önemli bir ekonomi, çalışma ve istihdam alanı da yaratmıştır. Örneğin; bu hayvanların ticaretiyle ilgilenen celep ve kasapların yanı sıra kasabalarda semerciler, nalbantlar, mumcular, derbentler, çobanlar, seyisler, saraç ve köşkerler, sakatçılar, başhaneciler vb. tarzda mesleki oluşumlar, hayvancılık kaynaklı meslek kolları arasındadır ve bunların ticareti ekonomi ile istihdam alanında kayda değer önemlere sahip olmuştur (Öztürk, 2019: 37). Hayvancılık sektörü üzerinde olumsuz etki yaratan birçok olay bulunmaktadır. Bunların başında yaşanan savaşlar ve toprak kayıpları, isyanlar, kıtlık ve kuraklıklar, çeşitli hastalıklar, vergilerin yüksek olması ve genç hayvan kesimleri, meraların tarıma açılması gibi sebepler, sektörü yavaşlatan nedenlerin başında gelmektedir (Erdal, 2020: 34).

Abdülhamit dönemi içerisinde hayvan türlerini ıslah etmek ve bunların hastalıklarıyla ilgili hedefler belirlenmiştir (Sumaytaoğlu, 2012: 19). Dönem içerisinde hayvancılık sektörü üzerinde uygulanan politikalara bakıldığında Osmanlı Devleti'nin sonlarına doğru çeşitli kanunlardan kurum yapılanmalarına kadar birçok gelişmenin yaşandığı görülmektedir. Bu gelişmeleri Temel (2015) şöyle aktarmaktadır;

“...1888 yılında Nafia Nezareti'ne bağlı Umur-u Baytariye Müfettiş-i Umumiliği kurulmuş, 1889 yılında Mülkiye Baytar Mektebi (Sivil Veteriner Okulu) açılmış, 1893 yılında Veteriner Merkez Teşkilatı Nizamnamesi çıkarılmış, aynı yıl Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Komisyonu kurulmuş ve 18 maddelik Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Talimatnamesi hazırlanmıştır. Yine 15 Ocak 1899 tarihinde söz konusu 18 maddelik talimatnameyi tamamlayıcı nitelikte 13'er maddelik Panayır ve Pazar ve Mezbahalarda İcra Olunacak Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye ve Muamalatına Dair Yönetmelik'le Demiryolu ve Merâkib-i Bahriye ile Naklolunan Hayvanat İçin Müsta'mel Eşyanın Fen-ni Tathiri yönetmelikleri hazırlanmıştır. İttihat ve Terakki döneminde ise hayvan sağlığını korumaya yönelik önlemlerin yanı sıra hayvancılığı geliştirmeyi ve ıslah etmeyi amaçlayan çalışmalar da yapılmıştır. 5 Aralık 1913 tarihinde 45 madde ve 8 bölümden oluşan Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Kanun-u Muvakkati (Hayvan Sağlık Zabıtası Geçici Kanunu) çıkarılmış, 1914 yılında Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Talimatnamesi yayımlanmış, 17 Nisan 1918 tarihinde de hayvan yetiştirilmesini teşvik amaçlı Damızlığa ve Çifte Elverişli Hayvanat-ı Bakariyye Vesairesinin Suret-i Muhafazası Hakkında Kanun çıkarılmıştır. İttihat ve Terakki Hükümeti yine hayvancılığı geliştirmek amacıyla Almanya'nın desteği ile Anadolu'da uygulamaya çalıştığı kalkınma ve teşvik programları çerçevesinde hayvan tohum istasyonları kurduğunu” (Temel, 2015: 3).

Yine diğer gelişmelerden bazıları, hayvancılık sektöründen sağlanan vergilerin de itici gücüyle tarım ve hayvancılıkta makineleşme, Avrupalı tarzda uygulamalar, hayvancılığa dayalı sanayinin kurulması, tiftik keçisi ve merinos koyunu için ıslah çalışmaları, Ziraat Bankası, Ziraat Mektebi ve Ziraat Meclisi gibi uygulama ve kuruluşların varlığıdır (Erdal, 2020: 1735). Osmanlı için hayvancılık sektörü gıda ve sanayi ürünleri talebini karşılması yanında ekonomik yaşam için de önemlidir. Daha

önce de değinildiği üzere devletin hayvanlar üzerinden aldığı vergiler devlet hazinesi için önemli bir girdi kalemi oluşturmaktadır.

Osmanlı'da hayvancılık faaliyetleri üzerinden alınan vergiler ağnam, otlak, ağıl, yaylak ve kışlak olarak sıralanabilir (Göktepe, 2018: 376). Ağnam vergisi keçi ve koyunlar üzerinden alınan bir vergidir. Tımar üzerinde bulunan bu hayvanların vergileri o dirliğin sahibi olan kişiye aittir. Otlak vergisi, adından da anlaşılacağı gibi, hayvanların otlatıldığı arazi için dirlik sahibi tarafından alınan bir vergidir. Ağıl vergisi, hayvan barındırılan, üstü açık ve etrafı çevrili yerlerden alınan bir vergidir. Ağıl vergisi ağnam vergisine ek bir vergi türüdür. Yaylak ve otlak vergisi ise, hayvanların otlatıldıkları bu dirliğin sahibine ödenen bir vergi türüdür (Sumaytaoğlu, 2018: 42-43, Demircan, 2008: 76). Yine buna ek olarak fethedilen topraklarda domuz yetiştirilen bölgeler de olmasından dolayı bu beldelelerden resmi hınzır isimli bir domuz vergisi alındığı da Ortaylı (2016) tarafından aktarılmaktadır (Ortaylı, 2016: 142).

Osmanlı Devleti'nde dönemin şartlarına göre ve diğer ülkelerden de farklı olmaksızın temel iktisadi argüman tarım ve hayvancılık olmuştur. Tarımdan sonra en büyük pay hayvancılık sektörüne aittir. Hayvancılık temelde sarayın ve toplumun et ihtiyacını karşılamasının yanı sıra sanayi için bir hammadde kaynağı, devlet için bir vergi aracı ve toplum için ekonomik bir araç vasıtası görmüştür. Savaşlar, kıtlıklar, toprak kayıpları, isyanlar gibi sebepler bu sektörün zayıflamasına neden olmuş, hayvansal ürün arzını bozuntuya uğratmıştır. Bu üretim arzı aynı zamanda dokuma ve dericilik sektörü için de olumsuz etkiler yaratmıştır.

Örneğin hem hayvancılık hem de sanayi sektörünü ilgilendiren politikalarından biri de tiftik keçisi içindir. Türkiye'ye has özellikler barındıran bu hayvanın yurt dışına çıkarılmasına yasaklar getirilmiş, bu hayvanın tüyünden yapılan dokumalar ve elde edilen tiftik, Osmanlı'yı bu alanda bir numaralı ihracatçı konumuna getirmiştir. Fakat takip eden süreçte gelişen bazı olumsuzluklar ve yapay ürünlerin kullanımı bu alanın da gerilemesine sebep olmuştur (Erdal, 2020: 1733). Bu kötüye gidişat içerisinde tımar sisteminin çökmesi en büyük etkenlerden bir diğeridir.

Hayvansal üretim sisteminin bozulmaya başlamasıyla beraber her ne kadar bu alanda reform girişimleri yapılmış olsa da savaş ortamları, hayvan hastalıkları, ekonomik istikrarsızlık sebebiyle artan vergiler, yaşanan isyan durumları ve

göçebelerin getirdiği problemler dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde hayvansal üretim sistemi istenilen düzeyde bir gelişme kaydedememiştir (Temel, 2015: 4).

2.3.2. Cumhuriyet Dönemi Hayvancılık Sektörü ve Uygulanan Politikalar

2.3.2.1. Genç Cumhuriyet Dönemi Hayvancılık Sektörü ve Politikalar

Genç Cumhuriyet'in ilk hedeflerinden biri Osmanlı'dan devralınan ve dönemin şartlarına göre rakiplerinden bir hayli geri kalmış tarım ve hayvancılık sektörünü ayağa kaldırmak olmuştur. Bu amaç hem ekonomi hem köylü kalkınması hem de sanayi için önemli bir adımdır. Bitkisel üretim kanadı için atılan adımlara ilk bölümde değinilmişti. Hayvancılık alanında atılan adımların bitkisel üretime oranla daha düşük seviyelerde seyrettiği dile getirilebilir.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e olduğu gibi geçen problemlerli hayvancılık sektörü uzun süreler verimli hale gelememiştir. Bunun en büyük sebeplerinden biri savaş yıllarının geride bıraktığı maddi problemler ve materyal yokluğudur. Bu olumsuzluklara rağmen yeni hükümet kalkınma çabalarına başlamış ve ilk hamle sanayi yoğunluklu olmak üzere tarım ve hayvancılık sektörleri üzerine atılmıştır. Sanayi yoğunluklu kalkınma hamlesi, hammadde kaynağı olduğu için hayvansal üretimi de artırmıştır (Akın & Kaya, 2020: 104). Bu dönem içerisinde yapılan temel girişimler hayvan hastalıklarının engellenmesi, üreticilere kaliteli ve verimli damızlık hayvan sağlanması, veterinerlik hizmetleri ve hastalıkların önlenmesi için ilaç sağlanması olarak sıralanabilir. Sektörün gelişimi için krediler verilmesi, Ziraat Bankası'nın iş hayvanı sağlanması ve çeşitli kurumların da kurulması ivmelenme noktasında kayda değer gelişmelerdir (Topuz, 2007: 387).

Bu dönem içerisinde 1. Dünya Savaşı sırasında büyük kayıplara uğrayan hayvancılık sektörünü canlandırmak için Macaristan'dan Merinos, Almanya'dan Würtemberg ırkına sahip koyunlar ithal edilmiş, bunların bir kısmı safkan olarak yetiştirilirken diğer kısmı ise yerli cinslerle melezlenmiştir. Küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin Türkiye'de önemli olmasının sebeplerinden bir diğeri ilgili zaman aralıklarında mera oranlarının yüksek olması ve bu hayvanlar üzerinden sağlanan ürünlerin birçok iş kolunu beslemesidir (Günaydın, 2009: 19).

Hayvancılık sektörünün gelişmesi için uygulanan çeşitli politikalar yanında, kurumlar da oluşturulmuştur. 1923 yılında dönemin Ekonomi Bakanlığı (İktisat

Vekaleti) bünyesinde Hayvan Üretimi Şubesi oluşturulmuş, 1924 yılında Bakanlık bünyesinde değişiklikle bu şube Tarım Bakanlığı'na (Ziraat Vekaleti) kaydırılmıştır. Takip eden süreçte 1926 yılında hayvancılık alanında gelişimleri sağlamak, kaliteli ırklar ve damızlık hayvanlar yetiştirmek, bunları üreticilere dağıtmak için Hayvan Islahı Yasası çıkarılmış ve üreticilere bir rol model olması için deneme çiftlikleri ve inekhaneler kurulmuştur. Yine Tarım Bakanlığı (Ziraat Vekaleti) bünyesinde Orman Müdürlükleri ve Veterinerlik İşleri Şubeleri oluşturulmuştur (Koyunbenbe, 2015: 2).

Atılan diğer adımlardan bir diğeri haraların kurulmasıdır. Özellikle ordunun ve memleketin ihtiyaç hissettiği hayvanları yetiştirmek üzere 1924 yılından başlayarak çeşitli yıllarda, birden çok bölgede haralar kurulmuştur (Evsile, 2018: 24). Haraları takiben oluşturulan diğer yapılanmalar aşım durakları, aygır depoları ve yetiştirme çiftlikleri olarak sıralanabilir. Bu dönemler içerisinde daha kaliteli olan ve yüksek verim değerleri veren Montofon cinsi boğa ve inekler, Karagül cinsi koçlar, Fransa'dan Rambulye cinsi koyun ve koçlar da ithal edilmiştir (İnci, 2020: 373-374).

Hayvancılık alanında uygulanan politikalardan bir diğeri çayır ve meralar üzerinde olmuştur. Mera ve çayırlar hayvan beslenmesinde çok önemli bir noktaya sahiptir. Devletin uygulamaya çalıştığı hayvan ıslah politikalarında, yetiştirilecek damızlık hayvanlar için belirli bölgeler belirlenmiş ve buralarda yapılanmalara gidilmiştir. Doğu Anadolu bölgesinde Kars merkezli olmak üzere birçok bölgenin kullanımı Tarım Bakanlığı'na devredilirken, yurt dışından getirilen Merinos koyunlarının beslenmesi için çayır ve mera çalışmaları yürütülmüş, Merinos Koyunlarının Yetiştirilmesi ve Islah Edilmiş Pamuk Tohumunun Üretilmesi Hakkında Kanun ile Merinos yetiştiricileri için birçok düzenleme ele alınmıştır (Yurtoğlu, 2020: 2434).

Bu dönem içerisinde hayvancılık faaliyetlerinin artmasına sebep olan diğer girişimler dokuma ve şeker fabrikalarının açılmış olmasıdır. Hem Osmanlı'dan devralınan hem de genç Cumhuriyet döneminde Bursa, Malatya, Kayseri ve Ereğli'de kurulan dokuma fabrikaları ile Eskişehir-Turhal Şeker Fabrikaları hayvancılığın gelişmesine katkı sunan yapılanmalardır. Burada sanayi ve hayvancılık ortaklığında çifte gelişme sağlanmıştır. Hayvanlardan elde edilen ürünler sanayide kullanılırken şeker fabrikalarından elde edilen artıklar hayvancılık alanında yem olarak kullanılmıştır (Yiğit, 2012: 323).

Genç Cumhuriyet, hayvancılık sektörünü içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarabilmek için birçok girişimde bulunmuştur. Bu süreç içerisinde girişimleri sekteye uğratan durumların başında ilk olarak savaş ortamlarının varlığı ve hayvan hastalıkları gelmektedir. Uzun süren savaşlar birçok insan ve hayvan kayıplarına yol açmıştır. Dönemin içerisinde nüfusun yoğunlukla köylerde yaşayıp tarım ve hayvancılıkla meşgul olmasından dolayı üretimdeki insanların savaş ortamında kaybedilmesi üretimi de düşürmüştür. Yine savaş alanında birçok hayvanın yük hayvanı ve yiyecek olarak kullanılması da bu olumsuzluklardan bir diğeridir (Evsile, 2018: 2).

Diğer olumsuzluklardan biri de hayvan hastalıklarıdır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında hayvan hastalıklarına yönelik ulusal ve uluslararası çapta birçok çalışma yürütülmüştür. Hayvan sağlık ve hastalıkları alanında görev yapan meslek gruplarına eklemeler yapılmış, aşı üretimi için ekstra ödenekler ayrılmış, bazı Türk veterinerler eğitim ve güncel gelişmeleri takip etmek için yurt dışına gönderilmiş, yurt dışından alanında uzman kişiler yurtda istihdam edilmiş ve komşu ülkelerle hayvan giriş çıkışlarını kontrol etmek için sınır zabıtalrı görevlendirilmiştir (Temel, 2015: 11).

Hayvancılığın düşük seviyelerde seyretmesine sebep olan bir diğer etken ise hayvanlar üzerinden alınan ağnam vergisidir. Her hayvan için farklı miktarlarda olan bu vergi, yüksek hayvan sayılarına çıkıldığında üretici için ekstra bir yük oluşturmuş ve üretici hayvan sayısını belli bir oranda tutmak zorunda kalmıştır. Bunların yanında kümes hayvancılığı ve balıkçılık faaliyetlerine bakıldığında ise elle tutulur bir ilerleme kaydedilemediği görülmektedir (Evsile, 2018: 23).

Genç Cumhuriyet yıllarında hayvancılık alanındaki gelişmelerin ve uygulamaya konulan politikaların sırasıyla Osmanlı'dan devralınan mevzuatı yenileme, hayvancılık alanında yeni mevzuatlar belirleme, hayvan sayısında ve veriminde artışı sağlama, daha modern üretim tekniklerini benimseme, hayvan hastalıkları ile mücadele, ıslah ve melezleme çalışmaları yapma, hayvansal üretimde yönlendirici kurum ve kuruluşları oluşturma olarak ilerlediği görülmektedir.

Tablo 53: 1930 ve 1950 Yılları Arasında Canlı Hayvan Sayıları (baş).

Yıllar	Koyun	Kıl Keçisi	Tiftik Keçisi	Sığır	Manda
--------	-------	------------	---------------	-------	-------

1930	10,498,426	8,316,007	2,839,973	4,735,000	508,000
1935	13,591,000	8,456,000	3,305,424	6,486,176	540,184
1940	26,271,838	11,394,957	5,500,648	9,759,282	947,208
1945	23,386,009	12,221,960	4,026,448	9,809,926	848,166
1950	23,082,521	14,498,268	3,966,336	10,123,185	947,731

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2009, s.193.

Tablo 53'ü incelediğimizde 1945-50 yılları arasında koyun ve tiftik keçisi sayısında bir azalma olduğu görülmektedir. Manda sayısında 1945 yılında bir düşüş yaşanmışken sonraki dönemde sayısında tekrar artış meydana gelmiştir. Kıl keçisi ve sığırdı ise sürekli artış görülmektedir.

Tablo 54: 1930 ve 1950 Yılları Arasında Süt Üretim Miktarları (ton).

Yıllar	Toplam	Koyun	Kıl Keçisi	Tiftik Keçisi	İnek	Manda
1930	1,856,326	378,364	479,574	25,058	709,885	263,445
1935	1,978,051	461,817	413,018	25,619	797,002	280,595
1940	2,869,272	713,090	578,489	36,654	1,160,502	380,537
1945	1,846,200	400,575	352,590	23,117	835,258	234,660
1950	3,172,735	667,710	718,006	28,033	1,381,535	377,451

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2009, s.195.

Tablo 54'ü incelediğimizde süt miktarında giderek artan bir rekolte görülmektedir. 1945 yılında üretim miktarı düşerken 1950 yılında ciddi bir yükseliş dikkat çekmektedir. Sağılan hayvan türlerinin tamamında 1945 yılında bir düşüş olduğu görülmektedir.

Tablo 55: 1936 ve 1950 Yılları Arasında Et Üretim Miktarları (ton).

Yıllar	Toplam	Koyun	Keçi	Kıl Keçisi	Tiftik Keçisi	Sığır	Manda	Deve	Domuz
1936	57,507	25,944	12,217	10,710	1507	16,967	2157	138	84
1940	77,541	34,983	11,392	10,251	1141	26,218	4612	232	104
1945	73,935	32,056	13,112	10,360	2752	24,935	3587	181	64
1950	88,759	41,047	11,410	9550	1860	33,305	2718	160	119

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2009, s.197.

Tablo 55’de yer alan et üretim miktarlarına baktığımızda 1936-50 yılları arasında genel toplamın 1945 yılında bir kırılmaya uğradı görülmektedir. Hemen ardından et üretiminde tekrar artış söz konusudur. Et üretilen hayvan türlerine baktığımızda koyunda 1945, keçide 1940 ve 1950, kıl keçisinde 1950, tiftik keçisinde 1940 ve 1950, sığırdan 1945, mandada ve deve de 1945 ve 1950, domuzda ise 1945 yıllarında bir azalma olduğu görülmektedir.

Tablo 56: 1936 ve 1950 Yılları Arasında Arıcılık ve İpekböcekçiliğine Ait Eski ve Yeni Tip Kovan Sayıları, Bal ve Balmumu Üretimi, İpekböcekçiliği Yapan Köy ve Aile Sayıları, Açılan Tohum Kutusu ve Yaş Koza Üretim Miktarları.

Yıllar	Kovan Sayısı		Bal (Ton)	Balmumu (Ton)	İYKS	İYAS	ATKS	Yaş Koza (Ton)
	Eski Tip	Yeni Tip						
1936	1,128,071	33,489	5261	602	2201	49,338	56,278	2135
1940	1,119,483	29,092	5333	571	2422	63,498	73,045	3014
1945	1,000,369	26,489	3671	412	3081	75,200	75,511	2668
1950	972,631	56,500	5200	644	3013	69,354	62,927	2501

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2009, s.199.

Tablo 56’da yer alan verilere bakıldığında 1936-50 yılları arasında eski tip kovanların azaldığı, 1940-45 arasında yeni tip kovanda azalma olurken 1950’de artış olduğu, bal ve balmumu üretiminde 1945 yılında bir kırılma yaşandığı görülmektedir. İpekböcekçiliği yapan köy sayısında sürekli artış olurken bu işin yapan aile sayısında 1950 yılında bir azalma olduğu görülmektedir. Açılan tohum kutusunda 1950, yaş koza üretiminde ise 1945 ve 1950 yıllarında azalma olduğu tablodan analizle elde edilmektedir.

Tablo 57: 1936 ve 1950 Yılları Arasında Kümes Hayvanları ve Tavuk Yumurtası Üretim Miktarları (bin adet).

Yıllar	Tavuk ve Horoz	Hindi	Tavuk Yumurtası
1936	17,099	919	1,019,300
1940	18,446	1311	1,095,288
1945	17,843	1031	859,855

1950	19,344	1200	919,558
-------------	--------	------	---------

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2019, s.202.

Tablo 57’de kümes hayvanları ve yumurta üretiminde sürekli bir artış izlenirken 1945 yılında bir kırılma olduğu ve sonrasında üretimin tekrar arttığı görülmektedir.

2.3.2.2. 1950 ve 1960 Yılları Arası Hayvancılık Sektörü ve Uygulanan Politikalar

1950 yılı Türk siyasal hayatının değişime uğradığı yıllardır. Uzun süren yılların ardından tek parti rejimi yerini çok partili hayata bırakmış ve Demokrat Parti iktidarı ele almıştır. DP’nin iktidara geldiği dönem dünyada birçok gelişmenin yaşandığı yıllara denk gelmektedir. DP’nin iktidar olduğu dönem aynı zamanda plansız bir dönemdir. Bu dönem içerisinde ülkede tarım ve hayvancılık sektörü üzerinde yürütülen politikalarda ABD oldukça etkilidir. Bu etki seviyesi Marshall Yardımları ile daha da pekiştirilmiştir.

Hayvancılık alanını ilgilendiren politikalar bitkisel üretime oranla çok daha düşük seviyelerdedir. DP döneminde bu sektör üzerinde uygulanan politikalara bakıldığında genel olarak yeni yasalar ve yasa düzenlemeleri yapma, hayvan hastalıkları ile mücadele, Türk Veteriner Hekimleri Birliği ve bir dizi kurumun kurulması, atlar için soy kütüğü tutulması, Almanlar ile birlikte örnek çiftliklerin oluşturulması, suni tohumlama ve sperm hizmetleri, birçok aileye kaliteli türde hayvan dağıtılması, hayvanı olmayan ailelere çift hayvanı verilmesi ile çayır ve mera düzenlemeleri yapmak olarak sıralanabilir (Genç & Özgür, 2017: 46-49).

Bu dönem içerisinde en dikkat çeken ve etki yaratan kurumların başında Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu (TSEK) ve Yem Sanayi Anonim Şirketi gelmektedir. YSAŞ ve TSEK Türkiye’de hayvancılığın gelişmesinde önemli payı olan kurumlardır. YSAŞ hayvanların gereksinim duyduğu yemlerin üretimini üstlenirken TSEK ise süt konusunda piyasada belirleyici olmuş ve üreticinin yanında yer almıştır (Koyunbenbe, 2015: 2). Aynı dönem içerisinde buna ek olarak devreye giren KİT’ler EBK, Yapağı ve Tiftik Anonim Şirketi’dir. TŞFAŞ ise daha önce de değinildiği üzere yem açısından hayvancılık sektörüne katkı sunan bir diğer kurumdur (acikders.ankara.edu.tr).

Bu dönem içerisinde bitkisel ve hayvansal üretimde gelişen teknoloji ve bilimin de katkısıyla birçok artışa şahit olunsa da hayvancılığı en çok etkileyen olumsuzlukların başında meraların tarıma açılması gelmektedir. Marshall Yardımları ile Türkiye'ye gelen traktörler sayesinde tabiri yerindeyse her yer sürülmeye başlanmış, meraların da tarıma açılmasıyla birlikte hayvan beslenmesinde önemli bir yere sahip olan bu arazilerin kaybı hayvansal üretim değerlerinde düşüşe sebebiyet vermiştir (Oktar & Varlı, 2010: 12).

DP'nin iktidarda olduğu 1950 ve 1960 yılları arasında bitkisel üretim alanında, traktörlerin gelmesi, dış yardımlar ve kalkınma hamlesinin genç Cumhuriyet'e nispeten sanayi değil de tarım ve hayvancılığa kayması, bilim ve teknolojinin ilerlemesi, daha modern yöntemlerin belirlenmesi ve iklim koşullarının da el vermesiyle beraber bitkisel ve hayvansal üretimde ve buna bağlı iş kollarında artışlar yaşanmıştır. Hayvancılık sektöründeki uygulanan politikalar genel olarak yukarıda değinildiği üzeredir ve bitkisel üretime oranla daha sınırlıdır.

Tablo 58: 1950 ve 1960 Yılları Arasında Canlı Hayvan Sayıları (baş).

Yıllar	Koyun	Kıl Keçisi	Tiftik Keçisi	Sığır	Manda
1950	23,082,521	14,498,268	3,966,336	10,123,185	947,731
1952	26,534,233	16,122,632	4,921,736	10,694,807	1,013,388
1954	26,807,557	16,121,403	4,958,029	10,867,500	1,070,716
1956	27,974,232	16,485,836	5,027,971	11,546,208	1,075,438
1958	30,823,393	18,197,092	6,035,534	12,484,211	1,161,803
1960	34,463,200	18,636,700	5,995,500	12,435,000	1,140,000

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2009, s.193.

Tablo 58'de yer alan verilere bakıldığında canlı hayvan sayısında sürekli bir artış yaşandığı görülmektedir. Bunlar arasında tiftik keçisi ve mandada 1960 yılında bir düşüş meydana gelmiştir.

Tablo 59: 1950 ve 1960 Yılları Arasında Süt Üretim Miktarları (ton).

Yıllar	Toplam	Koyun	Kıl Keçisi	Tiftik Keçisi	İnek	Manda
1950	3,172,735	667,710	718,006	28,033	1,381,535	377,451
1952	3,484,949	766,621	829,694	34,732	1,475,366	378,536

1954	2,562,881	594,455	578,968	20,842	1,194,660	173,956
1956	3,656,256	830,316	823,030	33,507	1,716,784	252,619
1958	4,178,859	777,452	718,488	71,880	2,349,307	261,732
1960	4,199,620	882,000	738,000	73,460	2,248,260	257,900

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2009, s.195.

Tablo 59’da yer alan süt üretim verileri incelendiğinde toplamda 1954 yılı hariç giderek artan bir rekolte görülmektedir. Hayvan türlerine bakıldığında ise tüm hayvan türlerinde 1954 yılında verim düşüklüğü görülmektedir. Ayrıca manda ve inek sütü üretiminde 1960 yılında bir düşüş yaşanmıştır.

Tablo 60: 1950 ve 1960 Yılları Arasında Et Üretim Miktarları (ton).

Yıllar	Toplam	Koyun	Keçi	Kıl Keçisi	Tiftik Keçisi	Sığır	Manda	Deve	Domuz
1950	88,759	41,047	11,410	9550	1860	33,305	2718	160	119
1952	102,159	44,108	13,792	12,383	1409	39,752	3901	482	124
1954	121,539	44,995	15,250	13,963	1287	55,582	5300	326	86
1956	153,186	55,625	17,355	15,803	1552	71,661	7979	401	165
1958	134,983	49,312	19,584	17,417	2167	58,058	7519	318	192
1960	161,966	67,366	20,217	18,075	2142	68,444	5498	208	233

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2009, s.197.

Tablo 60’daki et üretim miktarlarına bakıldığında, yıllar bazında artarak ilerlerken 1958 yılında bir düşüş olduğu, ardından tekrar arttığı görülmektedir. Koyun, sığır, manda ve dana eti üretiminde 1958 yılı düşüşün olduğu bir yıl olarak belirmektedir. Tiftik keçisinden et üretiminde 1954 yılına kadar giderek azalan, ardından ise artan bir ivme görülmektedir. Domuz eti üretiminde ise 1954 yılında bir azalma ve ardından artış görülmektedir.

Tablo 61: 1950 ve 1960 Yılları Arasında Arıcılık ve İpekböcekçiliğine Ait Eski ve Yeni Tip Kovan Sayıları, Bal ve Balmumu Üretimi, İpekböcekçiliği Yapan Köy ve Aile Sayıları, Açılan Tohum Kutusu ve Yaş Koza Üretim Miktarları.

	Kovan Sayısı	Bal	Balmumu				Yaş
--	---------------------	------------	----------------	--	--	--	------------

Yıllar	Eski Tip	Yeni Tip	(Ton)	(Ton)	İYKS	İYAS	ATKS	Koza (Ton)
1950	972,631	56,500	5200	644	3013	69,354	62,927	2501
1952	993,466	72,893	5903	718	2733	73,058	61,259	2660
1954	1,140,430	109,204	7114	878	2637	65,721	48,175	2132
1956	1,177,994	125,583	7769	858	2515	63,230	51,769	2272
1958	1,223,685	157,008	8341	878	2590	70,481	60,806	2934
1960	1,302,000	185,400	9690	1001	2530	60,370	50,865	2444

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2009, s.199.

Tablo 61 incelendiğinde eski tip arı kovanlarının yıllar bazında azalırken yeni tip kovanların artışı görülmektedir. Bal ve balmumu yıllar içerisinde artan bir ivme izlemiştir. İpekböcekçiliği yapan aile sayısında sürekli bir azalma görülmekte, bu işi yapan aile sayısı ise dalgalı bir grafik izlerken son zamanlara doğru azalan bir seyir izlemektedir. Açılan tohum kutusu sayısı 1954 yılına dek azalırken 1956 yılında artış göstermekte ve devamında tekrar düşmektedir. Üretilen koza miktarı ise dalgalı bir seyir izlemekte olup 1960 yılına gelindiğinde ise düşüş göstermektedir.

Tablo 62: 1950 ve 1960 Yılları Arasında Kümes Hayvanları ve Tavuk Yumurtası Üretim Miktarları (bin adet)

Yıllar	Tavuk ve Horoz	Hindi	Tavuk Yumurtası
1950	19,344	1200	919,558
1952	21,159	1252	978,629
1954	22,887	1379	1,113,418
1956	24,196	1454	1,165,672
1958	26,320	1602	1,238,581
1960	27,164	1675	1,322,510

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2009, s.202.

Tablo 62'deki istatistiklere bakıldığında kümes hayvanları ve yumurta üretiminde sürekli artan bir seyir görülmektedir.

2.3.2.3. 1960 ve 2000 Yılları Arasında Hayvancılık Sektörü ve Uygulanan Politikalar

1960 yılında mevcut hükümetin askeri darbe sonucunda ilhak edilmesinden sonra bir süre askeri rejim iktidarı elinde tutmuştur. Bu dönemin en belirgin özelliklerinden biri daha önceki dönemin aksine artık hükümet politikalarının planlı ve projeli şekilde yürütülmüş olmasıdır. Bu dönemden itibaren politikaların planlı şekilde yürütüldüğü sektörlerden bir diğeri tarım ve hayvancılıktır. Hayvancılığa yönelik atılacak adımlar kalkınma planlarında belirlenmiştir.

1963 ve 1967 yılları arasını kapsayan 1. Beş Yıllık Kalkınma Planı incelendiğinde hayvancılık alanında uygulanacak politikaları temel olarak yem, hayvan ıslahı, meralar, ihracat, hayvan hastalıkları ile mücadele, gelişmiş hayvancılık yöntemlerini benimseme ve piyasa koşullarını düzene sokma girişimleri olarak sıralamak mümkündür. İlk planda 5 yıllık yatırım miktarının %4,2'si hayvan, %2,6'sı ise balıkçılık sektörü için ayrılmıştır.

Hayvanların artan yem ihtiyacını karşılamak için meraların ıslah edilmesi, yem bitkisi tarımının geliştirilmesi, yine yem için yağ sanayisinin desteklenmesi tarıma açılan bazı meraların tekrar meraya çevrilmesi, çıkarılacak Mera Kanunu ile bu meralardan kimlerin yararlanacağı hedefler arasında olmuştur. Hayvan hastalıkları ile mücadele ve hayvan ıslahı, belirli bölgelerde teknik hayvancılık işletmelerin desteklenmesi, intansif hayvancılığa geçiş, ülkedeki hayvan sayısını sabit tutarak canlı hayvan ihracatını destekleme, ormanların korunması için kıl keçisi oranlarını düşürme, belirli verim altındaki hayvanların kesiminin yasaklanması hedeflenen diğer politikalar arasındadır (1. Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1963: 225-231).

Hayvancılık alanında diğer hedefler sektörün gelişmesi için et üzerindeki narh fiyatının kaldırılması, et fiyatlarının serbest bırakılması, bu piyasayı düzene sokma görevinin EBK'ye verilmesi, EBK'nin hayvan üreticilerini kooperatifleşme ve teşkilatlanma yönünde desteklemesi, hayvan borsası ile alakalı işletme ve tesislerin artırılması, süt üretimi için başta Doğu bölgesi ve birçok bölgede tesislerin kurulması ve yem sanayisinin geliştirilmesi diğer hedeflerdendir (1. Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1963: 225-231).

1968 ve 1972 yıllarını kapsayan 2. Beş Yıllık Kalkınma Planı incelendiğinde bu alanda uygulanacak politikaların temel olarak eğitim, yem, mera, kooperatifleşme, hastalıklarla savaş, ıslah çalışmaları, hayvancılık sanayisi ve modern uygulamalar alanlarında olduğu görülmektedir.

Tarım ve hayvancılığın daha modern biçimlerde yapılabilmesi için tarım okulları açılması, araştırma ve yayınların verim artışı konuları yönünde yapılması, hastalıkların önlenmesi ve ıslah çalışmalarına ağırlık verileceği ve bu tarz çalışmalarda orman köylerine öncelik verileceği, yatırım kredilerinin hayvancılık ve balıkçılık alanındaki kooperatifleşme ve tesislere öncelikli olarak verileceği belirtilmiştir. Hayvancılık sektörünün ülkenin coğrafi durumuna göre dizayn edileceği, Doğu bölgesinde hayvancılık işletme ve tesislerini desteklerken diğer bölgelerde yem ve yem bitkileri üretiminin destekleneceği, hayvansal besin alanındaki ihtiyacın yurt içinden karşılanabilmesi için verimliliğin artırılacağı, besin dengesinde hayvansal ürünlere daha çok ağırlık verileceği ve teşkilatlanmalara daha çok imkân sağlanacağı temel hedefler arasındadır (2. Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1968: 320-328).

Yatırımların daha çok damızlık hayvan, suni tohumlama gibi alanlarda kullanılacağı, yüksek verime sahip yerli ve yabancı hayvan türlerinin geliştirilmesi, damızlık yetiştiricilerinin, besiciliğin ve kaliteli et üretiminin destekleneceği belirtilmiştir. Et, süt ve ince yapığı veriminin artırılması, pazarlama alanında düzenlemeler, hayvanları açıkta barındırma uygulamasının genişletilmesi, et ve balık tesislerinin miktarının artırılması, bölgeler arası dengenin kurulması için gerekli kurum ve kuruluşları oluşturma, yem kurutma ve deri işleme tesislerinin kurulup teşvik edilmesi ve dericilik işletmelerinin kooperatif olarak birleştirilmesi diğer hedefler arasında yer almıştır (2. Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1968: 410-418).

1973 ve 1977 yıllarını kapsayan 3. Beş Yıllık Kalkınma Planı incelendiğinde hayvancılık alanındaki hedef ve politikaların önceki planlar ile aynı seyrettiği görülmektedir. İlk iki plandan farklı olarak Tarım Bakanlığı personelinin bölgelerin ihtiyacına göre dağıtılması, orman alanı dışına çıkarılan yerlerin meraya çevrilmesi, ette tavan fiyat uygulaması yerine canlı hayvanlarda taban fiyat uygulaması getirilmesi hedefler arasındadır. Diğer bir fark ise plan içerisinde hayvancılık alanında 4 adet projeye yer verilmiş olmasıdır. Bunlar sırasıyla; Köy Hayvancılığını Geliştirme, Süt

İşletmeciliği, Besi ve Türkiye Tavukçuluğunu Geliştirme projeleridir (3. Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1973: 251-255).

1979 ve 1983 yıllarını kapsayan 4. Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndaki politikalar önceki planlarla aynı şekildedir. Farklı olarak desteklemelerin kooperatifleşmiş düşük gelirli üreticilere verileceği, kamu ve savunma için ayrılan arazilerde hayvancılık yapılacağı, kaliteli damızlık ırklarını devletin kendi imkanları ve dış alım yoluyla sağlayacağı, hayvan sayısını artırmak yerine verim oranlarını artırma çalışmaları yapılacağı, kaliteli ırklar için soy kütüğü tutulması, koruyucu aşı ve ilaçlama, hastalıklar için Trakya bölgesindeki gibi Doğu Anadolu bölgesinde de tampon bölge kurulması, arıcılık ve ipekböcekçiliği için destekleme, araştırma ve yayım yapılacağı, kültür tavukçuluğunun destekleneceği ve hayvan sigortası sistemi kurulacağı belirtilen diğer politikalardır (4. Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1979: 359-364).

1985 ve 1989 yıllarını kapsayan 5. Beş Yıllık Kalkınma Planı incelendiğinde önceki planlardaki politikaların aynılarının yeni planda da yer aldığı, hatta daha önceki planlara nazaran hayvancılık alanına daha az atıfta bulunulduğu görülmektedir. Bu dönemde hayvancılık alanına yönelik tutarlı bir politika belirlenememesinin sebeplerinden biri 24 Ocak kararları olmuştur. Devlet bu kararlar ile birlikte yavaş yavaş tarım ve hayvancılık sektörü üzerinden çekilmeye başlamıştır. Özellikle sektöre yön veren KİT'lerin de kapatılmaları ve özelleştirilmeleri de hayvancılık sektörünü olumsuz etkileyen durumlardandır (Can, 2018: 245).

1990 ve 1994 yıllarını kapsayan 6. Beş Yıllık Kalkınma Planı incelendiğinde politika ve hedeflerin daha öncekilerle aynı olduğu görülmektedir. Öncekilerden farklı olarak bu planda hayvancılık için önem arz eden Doğu, Güneydoğu Anadolu, Orta Anadolu ve İç Ege ovalarının sulamaya açılması, hayvan ıslahı için Hayvan Islah Kurulu, hayvancılık dalları için ayrı ayrı danışma kurulları kurulması politikalar arasında yer almaktadır (6. Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1990: 56).

1996 ve 2000 yıllarını kapsayan 7. Beş Yıllık Kalkınma Planı incelendiğinde temel politikaların önceki planlarda aynı içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Bu planda öncekilerden farklı olarak, hayvancılık alanında sermaye şirketlerinin desteklenmesi, sözleşmeli yetiştiricilik, yeni bir Mera Kanunu çıkarılması ve Doğu ve

Güneydoğu Anadolu'da hayvancılığı da kapsayan bir Onarım Projesi'ne yer verilmiştir. Bunlar dışında sektördeki problemleri çözmek ve gelişimi hızlandırmak adına Hayvancılık Müsteşarlığı ve Su Ürünleri Genel Müdürlüğü kurulması kararlaştırılmıştır. Yine ek olarak Merkez Arıcılık Araştırma Enstitüsü kurulması için çalışmalar yapılacağı belirtilmiştir (7. Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1996: 61-63).

1960 ve 1980 yılları arası askeri darbe ile başlayıp sona eren, sık sık iktidar değişikliği ve dünyada birçok siyasi gelişmenin yaşadığı yıllardır. 1960 ve 2000 yılları arasını kapsayan kalkınma planlarında hayvancılığa yönelik politika, hedef ve tedbirler incelediğinde 40 yıl boyunca çok değişmeksizin aynı şekillerde süregeldiği gözükmektedir. Politikalar 40 yıl boyunca temel olarak hayvan hastalıkları ile mücadele, kültür ırkı hayvan sayısını artırma, melezleme ve ıslah çalışmaları, üreticileri kooperatifleşmeye teşvik, mera düzenlemeleri, yem, piyasaya yön veren kurum ve kuruluş oluşturma çabaları, intansif hayvancılığı destekleme ve teşvikler gibi belli başlı konular üzerinde süregelmiştir.

1980 yılına gelindiğinde alınan 24 Ocak kararları ile devlet tarım ve hayvancılık sektöründen çekilmeye başlamış ve sektör serbest piyasa ekonomisine terk edilmiştir. Bu dönemler içerisinde sektöre yön veren kilit konumdaki KİT'lerin de gerek kapatılması gerekse de özelleştirilmesi ile hayvancılık sektörü kaderine terk edilmiştir. Bu dönemler içerisinde dünyada birçok krizin yaşanması Türkiye'yi etkilemiş, dış borç yoluna başvurduktan sonra tarımsal ve hayvansal alandaki politikalarda IMF ve DB gibi kurumlar etkili olmaya başlamıştır.

Bu dönemin sonlarına doğru hayvancılık sektörünü olumsuz yönde etkileyen diğer durumlar ise DTÖ Tarım Anlaşması ve AB ile imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması'dır. Tarım Anlaşması ile birlikte sektöre verilen destekler azaltılırken Gümrük Birliği Anlaşması ile Türkiye, daha gelişmiş seviyelerde olan Avrupa'nın tarımsal ve hayvansal ürünlerinin zamanla pazarı haline dönüşmeye başlamıştır. İlk başlarda Türk dış ticareti açısından yararlı gözükse de bu anlaşma, sektör Avrupa sektörü ile rekabet edebilir hale gelmedikçe tehditler de içermektedir (Eştürk & Ören, 2014: 196)

Tablo 63: 1960 ve 2000 Yılları Arasında Canlı Hayvan Sayıları (baş).

Yıllar	Koyun	Kıl Keçisi	Tiftik Keçisi	Sığır	Manda
1960	34,463,200	18,636,700	5,995,500	12,435,000	1,140,000
1970	36,471,000	15,040,000	4,443,000	12,756,000	1,117,000
1980	48,630,000	15,385,000	3,658,000	15,894,000	1,031,000
1990	40,553,000	9,698,000	1,279,000	11,377,000	371,000
2000	28,492,000	6,828,000	373,000	10,761,000	146,000

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2009, s.193-194.

Tablo 63 incelendiğinde 1960 ve 200 yılları arasında koyun, kıl keçisi, tiftik keçisi ve manda üretiminde ciddi azalışlar görülmektedir. Sığır üretimi 1960 ve 1980 yılları arasında sürekli artarken 1990 ve sonrasında azalan bir seyir izlemiştir.

Tablo 64: 1960 ve 2000 Yılları Arasında Süt Üretim Miktarları (ton).

Yıllar	Toplam	Koyun	Kıl Keçisi	Tiftik Keçisi	İnek	Manda
1960	4,199,620	882,000	738,000	73,640	2,248,260	257,900
1970	4,302,000	859,000	555,000	58,000	2,551,000	279,000
1980	5,472,345	1,147,395	576,745	53,280	3,421,020	273,905
1990	9,617,415	1,145,015	323,015	13,810	7,960,640	174,225
2000	9,793,961	774,379	216,328	3883	8,732,041	67,330

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2009, s.195-196.

Tablo 64'deki süt üretim miktarlarına bakıldığında genel toplamın giderek arttığı görülmektedir. Koyun sütü 1970 yılında azalış gösterirken 1980-90 yılları arasında artış göstermiş, 2000 yılına gelindiğinde ise tekrar düşüşe geçmiştir. Kıl keçisi, tiftik keçisi ve manda sütünde zamanla giderek azalan bir seyir görülürken inek sütünde ise yıllar bazında ciddi bir artış söz konusudur. Buradan hareketle diğer türlerde azalış görülürken inek sütünün ciddi oranlarda artması genel toplamın neden artan bir seyir izlediğini göstermektedir.

Tablo 65: 1960 ve 2000 Yılları Arasında Et Üretim Miktarları (ton).

Yıllar	Toplam	Koyun	Keçi	Kıl Keçisi	Tiftik Keçisi	Sığır	Manda	Deve	Domuz
1960	161,966	67,366	20,217	18,075	2142	68,444	5498	208	233

1970	219,042	82,223	25,846	22,310	3536	95,353	14,819	531	270
1980	204,380	66,965	17,680	16,595	1085	108,690	10,660	60	325
1990	506,995	143,570	22,530	20,430	2100	329,045	11,445	75	330
2000	491,499	111,139	21,395	20,932	463	354,636	4047	8	274

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2009, s.197-198.

Tablo 65’de yer alan et üretim miktarlarına baktığımızda 1980 yılında bir azalış, ardından artış 2000 yılına gelindiğinde ise tekrar azalış görülmektedir. Bunlar içerisinde Bunlar içerisinde 1980 yılında koyun, keçi, kıl keçisi, tiftik keçisi, manda, deve ve domuz eti üretiminde genel bir düşüş söz konusudur. 1990 yılına gelindiğinde et üretimlerinin tamamında bir artış olurken 2000 yılında sığır hariç tüm türlerdeki et üretimlerinde düşüş görülmektedir.

Tablo 66: 1960 ve 2000 Yılları Arasında Arıcılık ve İpekböcekçiliğine Ait Eski ve Yeni Tip Kovan Sayıları, Bal ve Balmumu Üretimi, İpekböcekçiliği Yapan Köy ve Aile Sayıları, Açılan Tohum Kutusu ve Yaş Koza Üretim Miktarları.

Yıllar	Kovan Sayısı		Bal (Ton)	Balmumu (Ton)	İYKS	İYAS	ATKS	Yaş Koza (Ton)
	Eski Tip	Yeni Tip						
1960	1,302,000	185,400	9690	1001	2530	60,370	50,865	2444
1970	1,253,568	567,394	14,889	1249	1559	43,589	64,340	1461
1980	893,260	1,332,217	25,170	2110	1601	43,025	66,042	1707
1990	293,948	2,989,510	51,286	2758	1916	44,541	80,544	2171
2000	199,609	4,067,514	61,091	4527	230	2210	3147	60

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2009, s.199-200.

Tablo 66’da yer alan verilere bakıldığında 1960 ve 2000 yılları arasında eski tip arı kovanlarının sayısı ciddi oranda azalırken yeni tip kovanların ise yüksek seviyelere çıktığı görülmektedir. Bal ve balmumu üretiminde giderek artan bir ivme bulunmaktadır. İpekböcekçiliği yapan köy, aile ve yaş koza üretiminde ise ciddi şekillerde düşüş yaşanmıştır.

Tablo 67: 1967 ve 2000 Yılları Arasında Su Ürünleri Üretim Miktarları (kg).

Yıllar	Deniz Ürünleri	Tatlı Su	Kültür
--------	----------------	----------	--------

	Balıklar	Diğer Ürünler	Balıkları	Balıkları
1967	193,915,017	6,084,282	6,377,566	-
1970	166,080,476	4,825,024	13,248,962	-
1980	392,196,000	5,125,000	32,255,000	-
1990	297,123,000	44,894,000	37,315,000	5,782,000
2000	441,690,000	18,831,000	42,824,000	79,031,000

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2009, s.201.

Tablo 67'deki deniz ürünleri incelendiğinde balık üretiminde dalgalanmalar görülürken 2000 yılında yüksek miktarda verim elde edilmiştir. Denizden çıkarılan diğer ürünlerde 2000 yılında bir düşüş yaşanmıştır. Tatlı su ve kültür balığı üretimi giderek artmıştır.

Tablo 68: 1960 ve 2000 Yılları Arasında Kümes Hayvanları ve Tavuk Yumurtası Üretim Miktarları (bin adet).

Yıllar	Tavuk ve Horoz	Hindi	Tavuk Yumurtası
1960	27,164	1675	1,322,510
1970	32,306	1983	1,194,044
1980	58,584	2866	4,134,719
1990	96,676	3127	7,698,637
2000	258,168	3682	13,508,586

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2009, s.202.

Tablo 68 incelendiğinde ilgili yıllar arasında kümes hayvanları ve yumurta üretiminin giderek arttığı görülmektedir.

2.3.2.4. 2000 Sonrası Hayvancılık Sektörü ve Uygulanan Politikalar

2000'li yıllar Türkiye ve dünyada birçok değişimin yaşandığı yıllardır. Bilim ve teknolojinin hızla gelişerek diğer sektörlere entegre edilişi birçok ürün gamında artışlara sebep olmuştur. Yine 80'lerde hızlanan serbest politika ve neo-liberal akımlar kendini tüm dünyada iyiden iyiye hissettirmeye başlamış, bu yıllarda küresel ticaretin belirli standart ve kurallara kavuşması için uluslararası anlaşmalar yapılmıştır.

Bu yıllarda Türkiye'nin hayvancılık alanında uyguladığı politikalarda IMF, DB ve AB etkilidir. Bu dönemde ilk dikkat çeken politika 2000 yılında 5 yıl için geçerli

olan Hayvancılığın Desteklenmesi Kararnamesi olmaktadır. Bu kararname ile birlikte süt, et, arıcılık ve bal teşvikleri, damızlık düve, suni tohumlama ve bu tohumlamalardan doğan buzağular için destekleme gibi politikalar uygulamaya konulmuştur (Demir, 2012: 60).

Takip eden süreç içerisinde 2005 yılında Süt Üretici Birlikleri kurulmuş, 2006 yılında Tarım Kanunu kabul edilerek hayvancılık alanında yürütülen politikalar bu kanun ile uyumlu hale getirilmiştir. Süt piyasasındaki istikrarsızlıkları gidermek adına Ulusal Süt Konseyi ve 2009 yılında üretilen sütleri kayıt altına almak için Süt Kayıt Sistemi oluşturulmuştur (Koyunbenbe, 2015: 2). Yine 2005 yılında daha önceden özelleştirmeye tabi tutulan EBK, 8 işletmesi ile birlikte özelleştirme dışında tutularak, hayvancılık sektörü içerisinde denetleyici ve düzenleyici bir rol üstlenmek üzere o günün Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı'nın ilişkili kuruluşu haline getirilmiştir (Özserezli & İstanbul Ticaret Borsası, 2013: 47).

2006 ve 2010 yılları arasında Tarım Stratejisi Belgesi ile hayvancılık sektörü üzerinde aşı çalışmaları, hayvan genlerinin korunması ve kimlik oluşturulması, sağım hijyeni, yem bitkisi tohumu ve suni tohumlama alanlarında birçok politika uygulamaya konulmuştur. 2011 yılına gelindiğinde ise Doğu Anadolu Projesi Kapsamındaki İllerde Etçi ve Kombine Irklarla Kurulacak Damızlık Sığır İşletmesi Yatırımlarının Desteklenmesine İlişkin Karar ve Güneydoğu Anadolu Projesi Eylem Planı Kapsamındaki İllerde Süt Sığırçılığı Yatırımlarının Desteklenmesine İlişkin Karar gibi politikalar devreye alınmıştır (Demir, 2012: 61).

Hayvancılık sektörü üzerinde uygulanacak temel politikaların kalkınma planlarında belirlendiğinden daha önce bahsedilmiştir. 2001 ve 2005 yıllarını kapsayan 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı incelendiğinde, uygulanacak politikalar önceki planlarla aynı şekilde ilerlemektedir. Farklı olarak Hayvan Islahı Komisyonu kurulması, üreticilerin örgütlenerek şirketleşmeye teşvik edilmesi, büyükbaş yanında koyun ve keçiler için de ıslah çalışmaları yürütülmesi ve Hayvan Gen Bankası kurulması diğer politikalar arasındadır (8. Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2001: 137). 2007 ve 2013 yıllarını kapsayan 9. Kalkınma Planı da tıpkı daha önceki planlar gibi aynı politikaları içerirken farklı olarak bu kez uygulanacak olan politikaların AB ile uyumlu yürütüleceği belirtilmiş, AB ile rekabet edebilecek bir hayvancılık sektörünün

oluşturulması hedef alınmış ve uygulanacak hizmetlerin üretici birlikleri tarafından sunulması ve yürütülmesi dile getirilmiştir (9. Kalkınma Planı: 2007: 78).

2014 ve 2018 yıllarını kapsayan 10. Kalkınma Planı'nda hayvan refahı, hayvan sağlığı gibi konular dikkat çekmektedir. Bu iki konu politikalar arasında yer alırken, mera ıslahı, yem, İşletme Odaklı Koruyucu Veteriner Hekimlik Sistemi kurulması, hayvan refahını içerecek şekilde tek sağlık politikası ve hayvancılıkta etçi tip koyun ve sığırların yetiştirilmesinin destekleneceği yönünde politikalar belirtilmiştir (10. Kalkınma Planı, 2014: 101-102).

2000'li yıllarda hayvancılık alanında oluşturulan politikalar ilk başlarda IMF yönlendirmesi ve sonralarında AB etkisinde süregelen gözükmektedir. Bu etkiler kalkınma planlarında da kendine yer bulmuştur. Özellikle yapısal alanda birçok girişim yapılmıştır. Kalkınma planları neredeyse ilk hazırlandığı günden beri aynı amaçları sergileyen bir görüntü içerirken 1980 sonrası planlarda hayvancılık sektörüne yönelik daha az politika bulunmaktadır. Bu yıllar içerisinde serbest ticaret ve Gümrük Birliği Anlaşması ile sektöre yeni bir pazar açılırken, Türkiye'den daha gelişmiş hayvancılık sektörüne sahip olan ülkelerin malları ülkeye girmiştir. Hayvancılık alanında etkili olan KİT'lerin özelleştirilmesi ve kapatılması sektörü olumsuz etkilerken, uygulanan politikalar sonucunda üreticilere birçok alanda destek sağlanmıştır.

Tablo 69: 2000 ve 2019 Yılları Arasında Arıcılığa Ait Veriler (adet/ton).

Yıllar	Arıcılık Yapılan Köy Sayısı	Arıcılık Yapan İşletme Sayısı	Yeni Kovan (Adet)	Eski Kovan (Adet)	Bal (Ton)	Balmumu (Ton)
2000	22,571	-	4,067,514	199,609	61,091	4527
2005	22,550	-	4,432,954	157,059	82,336	4178
2010	20,845	-	5,465,669	137,000	81,115	4148
2015	-	83,475	7,525,652	222,635	108,128	4756
2019	-	80,675	7,929,368	198,992	109,330	3971

Kaynak: TÜİK, 2021.

Tablo 69 incelendiğinde arıcılık yapan köy ve işletme sayısında 2010 sonrası bir azalma görülmekteyken bal üretiminde ise artış görülmektedir. Yeni kovan sayısı

artarken eski kovan sayısı giderek düşmektedir. Balmumu üretiminde ise dalgalı bir seyir izlenirken 2019 yılında önceki yıllara oranla azalan bir ivme bulunmaktadır.

Tablo 70: 2000 ve 2019 Yılları Arasında İpekböcekçiliğine Ait Veriler (adet/ton).

Yıllar	İpekböcekçiliği Yapılan Köy Sayısı	İpekböcekçiliği Yapan Hane Sayısı	Açılan Tohum Sayısı (Adet)	Yaş İpek Kozası (Ton)
2000	230	2210	3147	60
2005	277	2677	5669	157
2010	194	2134	5477	126
2015	474	1956	4674	115
2019	675	2062	5890	90

Kaynak: TÜİK, 2021.

Tablo 70'deki verilere bakıldığında ipekböcekçiliği yapılan köy ve aile sayısı 2000'lerin öncesine oranla ciddi şekilde düşmüşken ilgili yıllar arasında artan ve azalan bir şekil izlemektedir. Açılan tohum kutusu sayısı önce artan daha sonra azalan bir ivme izlerken yaş ipek kozası üretimi 2019 yılında ciddi oranda düşerek sadece 90 ton olmuştur.

Tablo 71: 2000 ve 2019 Yılları Arasında Türlerine Göre Büyükbaş Hayvan Sayıları (baş).

Yıllar	Kültür Sığırları	Kültür Melezi Sığırlar	Yerli Sığırlar	Manda
2000	1,806,000	4,738,000	4,217,000	146,000
2005	2,354,957	4,537,998	3,633,485	104,965
2010	4,197,890	4,707,188	2,464,722	84,726
2015	6,385,343	5,733,803	1,874,925	133,766
2019	8,559,855	7,554,625	1,573,659	184,192

Kaynak: TÜİK, 2021.

Tablo 71 incelendiğinde büyükbaş hayvanlar arasında kültür ve kültür melezi sığırlar artarken yerli ırk sığırların giderek azaldığı görülmektedir. Manda sayısı ise 2010 yılına kadar azalan bir seyir izlerken 2015 yılıyla birlikte giderek artmıştır.

Tablo 72: 2000 ve 2019 Yılları Arasında Türlerine Göre Küçükbaş Hayvan Sayıları (baş).

Yıllar	Yerli Koyun	Merinos Koyunu	Kıl Keçisi	Tiftik Keçisi
2000	27,719,000	773,000	6,828,000	373,000
2005	24,551,972	752,353	6,284,498	232,966
2010	22,003,299	1,086,392	6,140,627	152,606
2015	29,302,358	2,205,576	10,210,338	205,828
2019	34,199,467	3,076,583	10,964,374	241,055

Kaynak: TÜİK, 2021.

Tablo 72’de yer alan veriler incelendiğinde yerli koyun, merinos koyunu ve kıl keçisinde 2005 yılında bir azalma söz konusu iken 2010 yılıyla birlikte giderek artan bir durum söz konusudur. Tiftik keçisinde ise 2010 yılına kadar azalan bir ivme görülürken bu yıldan sonra artış görülmektedir.

Tablo 73: Tür ve Irklarına Göre Diğer Hayvan Sayıları (baş).

Yıllar	At	Eşek	Katır	Deve	Domuz
2000	271,000	489,000	99,000	1000	3000
2005	207,808	341,377	81,678	811	1934
2010	154,702	211,529	48,076	1254	1558
2015	122,704	155,158	42,523	1543	1642
2019	102,467	126,912	29,452	1651	1436

Kaynak: TÜİK, 2021.

Tablo 73’de yer alan diğer hayvan türlerine bakıldığında deve hariç diğer hayvan türlerinde giderek azalan bir durum söz konusudur.

Tablo 74: 2000 ve 2019 Yılları Arasında Hayvan Türlerine Göre Süt Üretim Miktarları (ton)

Yıllar	Koyun	Keçi	Sığır	Manda
2000	774,379	220,211	8,732,041	67,330
2005	789,877	253,759	10,026,202	38,058
2010	816,832	272,811	12,418,544	35,487

2015	1,177,227	481,174	16,931,520	62,761
2019	1,521,456	577,209	20,746,375	79,341

Kaynak: TÜİK, 2021.

Tablo 74’de yer alan değerlere bakıldığında süt üretiminin giderek arttığı görülmektedir. Manda sütünde 2010 yılında bir düşüş görülürken manda dahil diğer sağım hayvanlarının süt üretim değerleri giderek artmıştır.

Tablo 75: 2001 ve 2019 Yılları Arasında Bazı Hayvansal Ürünlerin Üretim Miktarları (ton/bin adet)

Yıllar	Kırmızı Et (Ton)	Tavuk Eti (Ton)	Tavuk		Yapağı (Ton)	Kıl (Ton)	Tiftik (Ton)
			Yumurtası (Bin adet)				
2001	435,778	614,745	10,575,046		40,909	2684	400
2005	409,423	936,697	12,052,455		46,176	2654	302
2010	780,718	1,444,059	11,840,396		42,823	2607	200
2015	1,149,262	1,909,276	16,727,510		59,196	5569	325
2019	1,201,469	2,138,451	19,898,126		70,588	6162	380

Kaynak: TÜİK, 2021.

Tablo 75’de yer alan hayvansal ürün üretim istatistikleri incelendiğinde kırmızı ette 2005, yumurta, yapağı, kıl ve tiftikte 2010 yılında bir düşüş görülürken diğer tüm yıllarda artış izlenmektedir.

Tablo 76: 2000 ve 2019 Yıllarında Küçükbaş Hayvan Türlerine Göre Deri Üretimi (adet).

Yıllar	Koyun	Keçi	Kıl Keçisi	Tiftik Keçisi
2000	6,602,950	1,232,024	1,201,276	30,748
2005	4,492,625	719,467	698,885	20,582
2010	6,873,626	1,219,504	-	-
2015	5,008,411	1,999,241	-	-
2019	5,057,026	836,376	-	-

Kaynak: TÜİK, 2021.

Tablo 76’da yer alan deri üretim miktarlarına bakıldığında koyun ve keçi derisi üretiminde 2005 yılında bir düşüş görülmektedir. 2010 yılına gelindiğinde koyun derisi üretimi artarken daha sonrası tekrar düşmüştür. Keçi derisi üretimi ise 2019 yılında azalmıştır. Kıl keçisi ve tiftik keçisi üretimi büyük oranlarda düşüş yaşarken 2010 sonrası veri girişi yapılmamıştır.

Tablo 77: 2000 ve 2019 Yılları Arasında Büyükbaş Hayvan Türlerine Göre Deri Üretimi (adet)

Yıllar	Sığır	Kültür Sığı	Kültür Sığı Melezi	Sığır Yerli	Manda	Deve	Domuz
2000	2,272,233	281,441	885,278	1,105,515	25,870	32	4015
2005	1,780,148	401,748	824,662	553,738	9812	54	306
2010	2,602,246	-	-	-	15,720	-	-
2015	3,765,077	-	-	-	1391	-	-
2019	3,633,730	-	-	-	338	-	-

Kaynak: TÜİK, 2021.

Tablo 77’de yer alan büyükbaş hayvan derisi üretimi istatistiklerine bakıldığında sığırdaki 2005 yılı hariç giderek artan bir oran bulunmaktadır. Kültür sığı, kültür melezi sığı, deve ve domuz derisi üretimi verilerine 2010’dan sonra eklemeye yapılmamıştır. Manda derisi üretimi 2005 yılında bir düşüş yaşamışken 2010 yılında artış sonraki yıllarda ciddi oranda azalmıştır.

Tablo 78: Türlerine Göre Kümes Hayvanları Sayıları (adet).

Yıllar	Yumurta Tavuğu	Et Tavuğu	Hindi	Kaz	Ördek
2000	64,709,040	193,459,280	3,681,558	1,496,604	1,104,176
2005	60,275,674	257,221,440	3,697,103	1,066,581	656,409
2010	70,933,660	163,984,725	2,942,170	715,555	396,851
2015	98,597,340	213,658,294	2,827,731	850,694	398,387
2019	120,725,299	221,841,860	4,541,102	1,157,049	519,575

Kaynak: TÜİK, 2021.

Tablo 78’de yer alan kümes hayvanları verilerine bakıldığında yumurta tavuğunun sürekli bir artış yaşadığı görülmektedir. Et tavuğu ve kaz üretiminde 2010,

hindi ve ördekte 2010 ve 2015 yıllarında düşüş yaşanmıştır. 2019 yılına gelindiğinde ise tüm kümes hayvanları türünde ciddi artışlar yaşanmıştır.

Tablo 79: 2010 ve 2019 Yılları Arasında Avlanan ve Üretilen Su Ürünleri (ton).

Yıllar	Avlanan Deniz Balıkları	Avlanan Diğer Deniz Ürünleri	Avlanan Tatlı Su Balıkları	Kültür Balıkları Üretimi
2010	399,656.0	46,024.0	40,259.0	167,141.0
2013	295.167,9	43,879.0	35,074.4	233,393.9
2015	345,765.0	51,965.7	34,176.0	240,334.0
2017	269,676,4	52,496.1	32,145.0	276,502.0
2019	374,725.7	56,846.0	31,596.0	373,356.0

Kaynak: TÜİK, 2021.

Tablo 79'daki deniz ürünleri istatistiklerine bakıldığında deniz balığında 2013 ve 2017 yılında, diğer deniz ürünleri türünde 2013 yılında bir düşüş diğer yıllar aralığında artış yaşandığı görülmektedir. Tatlı su balığı üretimi ise yıllar bazında giderek azalmıştır. Kültür balığı üretimi ise sürekli artan bir ivme sergilemektedir.

2.3.2.5. Günümüzde Hayvancılık Sektöründe Uygulanan Politikalar ve Desteklemeler

Günümüzde hayvancılık alanında uygulanacak olan politikalar 2019 ve 2023 yıllarını kapsayan 11. Kalkınma Planı'nda belirtilmiştir. Plana göre bu tarih aralığında hayvancılık ve su ürünleri alanında uygulanması planlanan “temel” politikalar şöyledir;

“Sığırlarda üremeye bağlı kayıpların azaltılması ve suni tohumlama sonucu doğan etçi, kombine ırklar ve bunların melez oranlarının artırılması amacıyla buzağı, aşı ve hastalıktan ari işletme desteklerinin kriterleri yeniden belirlenecek ve destek tutarları artırılabacaktır. Damızlık materyal ihtiyacının yurt içinden karşılanması amacıyla hastalıktan ari, Soy Kütüğü Bilgi Sistemine kayıtlı işletmeler ve damızlık diüve yetiştiriciliği merkezlerinden yapılan alımlar desteklenecektir. Küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinde anaç hayvan sayısının artırılması ile kırmızı et üretimindeki küçükbaş payının yükseltilmesi amacıyla Sürü Büyütme ve Yenileme Desteği Projesi kapsamında yılı içerisinde doğup damızlık olarak kullanılmak üzere sürüye katılan her dişi kuzu ve oğlağa ilave destek verilecektir. Mera, yaylak ve kışlakların tespit, tahdit ve tescil işlemleri hızlandırılacak, kaliteli kaba yem üretiminin artırılması için meraların ıslahı sağlanacak ve yem bitkileri üretimi desteklenecektir. Küçük aile işletmelerinin büyükbaş hayvancılıkta 10, küçükbaş hayvancılıkta 300 hayvan kapasitesine ulaştırılmasını teminen barınakların modernizasyonu ve genişletilmesi, hayvan, alet ve ekipman alımı desteklenecektir. Kanatlı hayvan ürünleri ihracatında ürün ve pazar çeşitliliği artırılabacaktır. Arıcılıkta damızlık ihtiyacı karşılanacak, ürün çeşitliliği artırılabacaktır. İpek sanayiine kaliteli ve yüksek verimli materyal temini için ipekböceği yetiştiriciliğinde

geleneksel üretimden modern üretime geçilecektir. Su ürünleri yetiştiriciliğinde üretim ve ihracatın artırılması sağlanacaktır. Yeni potansiyel su ürünleri yetiştiricilik alanları belirlenerek girişimcilerin kullanımına açılacak, çeşitli devlet destekleri ile üretim teşvik edilecektir. Kaynakların koruma ve kullanma dengesi gözetilerek, balık stoklarının sürdürülebilirliği sağlanacaktır. Ürün çeşitliliği ve markalaşma ile uluslararası rekabet edebilirliğin artırılması desteklenecektir. Kapalı devre sistemlerin üretimde kullanılması ve yaygınlaştırılması ilave destekler ile sağlanacaktır” (11. Kalkınma Planı, 2019: 89-90).

Gıda güvenirliliği, hayvan hastalık ve zararlılarına karşı mücadele ve yerel hayvan ırkına yönelik planda yer alan politikalar ise şu şekildedir;

“Gıda güvenilirliğini teminen denetimler etkinleştirilecek, bitki ve hayvan hastalık ve zararlıları ile mücadele hizmetleri geliştirilecektir. İşletme Odaklı Koruyucu Veteriner Hekimlik Sistemi ile hayvan refahını içerecek şekilde insan ve hayvan sağlığına yönelik tek sağlık politikası hayata geçirilecektir. Veteriner tıbbi ürün kontrol merkezi kurularak ülkemizde piyasaya arz edilen veteriner tıbbi ürünlerin tüm test ve analizleri yapılacak, uluslararası akreditasyon sağlanacaktır. Özel sektörle iş birliği kapsamında veteriner aşuları ve teşhis kiti üretimini gerçekleştirmek üzere aşı üretim merkezi kurulacaktır. Tarımsal üretimde yerel hayvan ırkı ve tohum alanında biyolojik çeşitliliğimiz korunacak ve sürdürülebilir hale getirilmesi sağlanacaktır. Yerel ırk hayvan ve tohum varlığının yeterli niceliğe ulaşmasını teminen akredite doğa çiftliklerinin kurulmasına yönelik düzenlemeler yapılacaktır. Doğa çiftliklerinde, başta kışlık sebze olmak üzere meyve, tahıl, tıbbi ve aromatik bitkilerin yerel tohumları ve yerel hayvan ırkları çoğaltılacak ve sürdürülebilir katma değerli ürünlere dönüştürülmesi sağlanacaktır. Araştırma enstitülerinde hayvan ve bitki ıslahı, biyoteknoloji ve biyoçeşitliliğin korunması alanları öncelikli olmak üzere yürütülen çalışmalar kamu, üniversite ve özel sektör iş birliği çerçevesinde desteklenecektir” (11. Kalkınma Planı, 2019: 90-91).

11. Kalkınma Planı’nda yer alan politikalar incelendiğinde bunların temel olarak, damızlık hayvan, mera, yem, suni tohumlama, küçük aile işletmeleri, pazar, sürdürülebilirlik, gıda güvenliği, hayvan refahı, veterinerlik hizmetleri, hayvan sağlığı, hayvan ıslahı ve yerel ırkı koruma konularını temel aldığı görülmektedir.

Türkiye’de hayvancılık alanındaki politikaları yürütmekle görevli kurum T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı’dır. Bakanlığın 2019 ve 2023 yıllarını kapsayan stratejik planında hayvancılık alanındaki amaç ve hedeflerin; arz güvenliğini sağlamak, yeni metotlar, teknolojiler ve ırklar geliştirmek, hayvan refahını koruyup hastalık ve zararlılarla mücadele etmek, hastalıklarda kullanılan veteriner ürünlerinin etkinlik ve kalitelerini sağlamak, su ürünleri ve balıkçılık kaynaklarının sürdürülebilir işletimini sağlayıp kaynakları korumak olarak sıralandığı görülmektedir (tarimorman.gov.tr).

Desteklemelere bakıldığında ise bunların 22 temel başlığa ayrıldığı görülmektedir. Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından sunulan bu desteklemeler sunulardan oluşmaktadır (tarimorman.gov.tr);

- Anaç Koyun ve Keçi Desteği

- Arıcılık Desteği
- Aşı Desteği
- Atık Desteği
- Besili Erkek Sığır Desteği
- Buzağı Desteği
- Çiğ Sütün Değerlendirilmesi Desteği
- GAP, DAP, KOP, DOKAP Hibe Desteği
- Hastalıktan Ari İşletme Desteği
- Hastalıktan Ari İşletmedeki Sığır Desteği
- Hayvan Başı Ödeme Desteği
- Hayvan Genetik Kaynakları Desteği
- Hayvan Hastalığı Tazminatı Desteği
- Küçükbaş Soy Kütüğü Desteği
- Onaylı Süt iftliği Desteği
- Programlı Aşı Uygulamaları Desteği
- Su Ürünleri Desteği
- Sürü Büyütme ve Yenileme Desteği
- Sürü Yöneticisi İstihdam Desteği
- Süt Primi Desteği
- Tiftik Üretim Desteği
- Yem Bitkileri Desteği

Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından hayvancılık sektörü alanında uygulanan desteklemeler yukarıdakilerden oluşmaktadır. Bunlar temel desteklemeler olup bazı temel başlıklar kendi içinde alt başlıklara ayrılmaktadır. Yine bu desteklemelerin yanı sıra ilgili bakanlık tarafından veterinerlik, tarım sigortaları ve doğal afetler, ithalat, ihracat, küçük ve büyükbaş, kanatlı, kürk hayvanı, risk değerlendirme, eğitim ve yayım, tarım teknolojileri ve mekanizasyon, pazarlama, gıda, yem ve kırsal kalkınma alanında çeşitli hizmetler de sunulmaktadır (tarimorman.gov.tr).

Hayvancılık alanında bir başka destekleme IPARD Programı kapsamında yapılmaktadır. Finansmanı Avrupa Birliği ve Türkiye Cumhuriyeti tarafından ortaklaşa oluşturulan bu program vasıtasıyla tarım ve hayvancılık alanında kırsal

kalkınmayı sağlamak için çeşitli desteklemeler yapılmaktadır. Programın 10. başvuru çağrı ilanında farklı alanlar da dahil olmak üzere, süt ürünleri, kırmızı et, kanatlı hayvan yetiştiriciliği ve yumurta üretimi yapacak işletmelere hibe verileceği belirtilmiş olup, program geneli için belirlenen miktar 125.000.000 Euro olmuştur (tkdk.gov.tr).

Günümüzde hayvancılık alanında uygulanacak olan politikalar 11. Kalkınma Planı'nda belirlenmiştir. Bu politikaların yürütücüsü Tarım ve Orman Bakanlığı'dır. Bakanlık tarafından birçok alanda destekleme ve hizmet sunulurken buna ek olarak TKDK tarafından Avrupa Birliği ile ortaklaşa finansman oluşturularak kırsal kalkınma alanında hayvancılık sektörü alanındaki birçok işletmeye hibe verilmektedir.

2.4. Hayvancılık Sektörü ve Ekonomi İlişkisi

Hayvancılık sektörü besin ihtiyacı üretiminin yanı sıra ekonomik olarak büyük bir değere sahiptir. Gıda üretimi bir ihtiyaç olduğu kadar ekonomik de bir faaliyettir. Hayvancılık sektörü birçok alanda ekonomik olarak varlığını hissettirmektedir. Eski dönemlerde hayvancılık daha çok ailelerin ve küçük işletmelerin gıda ve hammadde ihtiyacını karşılamak üzere yapılırken bu sistem günümüzde kabuk değiştirerek ticari bir faaliyet alanına dönüşmüştür. Dünyada hayvansal ürün ve hayvan ürünleri üreten birçok büyük şirket bulunmaktadır.

Ülkemiz için de hayvancılık sektörü, başta gıda olmak üzere birçok alana hammadde sağlamakta, yine birçok sektörden ürün temin etmektedir. Bunun yanı sıra kurumsallaşan hayvancılık işletmeleri birçok insana istihdam olanağı sunmaktadır. Örneğin dünyanın en büyük tarım işletmesi olan TİGEM'de 2019 yılında 2516 kişi istihdam edilmiştir (tigem.gov.tr). Hayvancılık sektörü birçok ekonomik alanda etkinliğini korumaktadır. Bunlar hasıla, istihdam, imalat, sanayi ve dış ticaret olarak sıralanabilir.

2.4.1. Hayvancılık Sektörünün Hasıla ve İstihdam Üzerine Etkisi

Hayvancılık sektörü üzerinde büyük ve küçük olmak üzere birçok işletme bulunmakta, toplumda birçok insan gerek iş sahibi gerekse de sürekli ve dönemlik çalışan olarak bu faaliyet alanı içerisinde yer almaktadır. Hayvancılık sektörünün milli hasıla üzerinde de etkilidir. Sektör içerisinde üretilen canlı hayvan ve bunların yan mamulleri ekonomik alanda büyük parasal dolaşım sağlanmaktadır.

Tablo 80: Gayrisafi Yurt İçi Hasıla’da Zincirlenmiş Hacim Olarak Tarım ve Türkiye (2009=100)

Yıllar	Tarım (Milyon TL)	Gelişme Hızı	Tarımın Payı (%)	Türkiye (Milyon TL)	Gelişme Hızı (%)
2011	90,473	3,4	7,5	1,213,394	11,2
2012	92,640	2,2	7,3	1,271,497	4,8
2013	94,649	2,4	6,9	1,379,394	8,5
2014	95,168	0,5	6,6	1,447,532	409
2015	103,977	9,3	6,8	1,535,607	6,1
2016	101,281	-2,6	6,4	1,586,637	3,3
2017	106,263	4,9	6,2	1,705,666	7,5
2018	108,504	2,1	6,2	1,756,136	3,0
2019	112,561	3,7	6,4	1,772,232	0,9
2020	117,950	4,8	6,5	1,803,364	1,8

Kaynak: Tarım ve Orman Bakanlığı,
<https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/Belgeler/Veriler/GSYİH.pdf>. E.T: 24.04.2021

Tablo 80 incelendiğinde tarım, ormancılık ve balıkçılık faaliyetlerinin GSYİH içerisindeki değeri yıllar arasında parasal olarak artarken, payı giderek düşmüş, 2019 yılında 6,4 seviyesine kadar inmiştir.

Resmi istatistiklerde tarım başlığı altında yer alan hayvancılık sektörü milli hasıla üzerinde kayda değer bir öneme sahip olduğu kadar istihdam üzerinde de etkilidir. Toplumda birçok insan bu faaliyet kolu içerisinde yer almaktadır. Sektör, bu yönüyle birçok insana iş kapısı açmakta, ekonomik alanda bir girdi çıktı yaratmaktadır. Resmi verilere göre 2020 yılı içerisinde tarım sektörü içerisinde çalışan kişi sayısı 26.812.000 kişi olmuştur.

Tablo 81: 2019 ve 2020 Yılları Arasında Sektörler Arası İstihdam Dağılımı ve Oranları (bin kişi/%).

Türkiye (+15 yaş)	2019		2020	
	İstihdam		İstihdam	
	(Bin Kişi)	Oran (%)	(Bin Kişi)	Oran (%)

Toplam	28,080	100	26,812	100
Tarım	5097	18,2	4716	17,6
Sanayi	5561	19,8	5497	20,5
İnşaat	1550	5,5	1538	5,7
Hizmetler	15,872	56,5	15,060	56,2

Kaynak: Tarım ve Orman Bakanlığı,
<https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/Belgeler/Veriler/IstihdamIsgucu.pdf>. E.T:
24.04.2021

2.4.2. Hayvancılık Sektörünün Sanayi Malları ve İmalat Sanayisi Üzerine Etkisi

Birçok sektör sanayi sektörüne hammadde sağlamaktadır. Bunlardan birini de hayvancılık sektörü oluşturmaktadır. Temelde gıda maddeleri olan et ve süt gibi ürünlerin yanı sıra bunlardan üretilen yan ürünler ve hayvanlardan elde edilen deri, kemik, kıl, tüy, gübre gibi diğer maddeler sanayide kullanılan ürünlerdir. Hayvansal ürünlere karşı sanayide yoğun bir talep mevcuttur. Hayvancılık birçok üretim sahasının temel hammaddesini sağlamakta, bu sanayi kolları yurt içine ve yurt dışına birçok ürün sunarken binlerce insanı da istihdam etmesiyle beraber ekonomik alanda büyük bir ivmelenme yaratmaktadır.

Hayvancılık sektörü birçok üretim sahasına hammadde sunarken kendisinin de sanayi malları ve imalat mallarına ihtiyacı olmaktadır. Bu ihtiyaçların en başında yem mamulleri, veterinerlik ürünleri ve hayvancılıkta kullanılan mekanizasyon ve teknolojik ihtiyaçlar gelmektedir. Birçok işletme hayvancılık sektörünün ihtiyaç duyduğu ürünleri üretilip istihdam sağlayarak ekonomide yer edinmektedir. Hayvancılığın ihtiyaç duyduğu ürünler sadece sanayi mallarıyla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda okumuş iş gücüne de ihtiyaç duymaktadır. Bu sebeple çok çeşitli eğitim kurumlarında hayvancılık sektörüne yönelik mesleki oluşum bölümleri bulunmakta ve bunların başında veterinerlik gelmektedir.

2.4.3. Hayvancılık Sektörü ve Dış Ticaret İlişkisi

Hayvancılık sektörü ülkenin iç piyasasındaki ihtiyaçları karşılamanın yanı sıra yurt dışına da canlı hayvan ve bunların mamullerini ihraç ederek ülkeye döviz girdisi sağlamaktadır. Dünyada başta Çin, ABD ve Hollanda olmak üzere birçok ülkenin dış

ticaret hacimlerinde hayvansal ürünler büyük bir yer tutmaktadır. Türkiye de yurt dışına hayvansal ürün ihraç eden ve zaman zaman yurt dışından hayvansal ürün ithal eden bir ülkedir. Sektörün dış ticaret üzerinde önemli bir payı bulunmaktadır. İhracat ve ithalat ürünleri hayvansal ürünler olduğu kadar hayvancılık sektörü için gerekli olan sanayi, imalat, teknoloji, bilim ve akademik ihtiyaçlar da olabilmektedir.

Tablo 82: Uluslararası Sanayi Standart Sınıflamasına Göre 2013 ve 2020 Yılları Arasında Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık Faaliyetlerinin İhracat Üzerindeki Hacmi (milyon dolar).

Yıllar	Sektörlerin Toplam İhracat Hacmi	Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık Faaliyetlerinin İhracat Hacmi
2013	161,480,915	5,339,324
2014	166,504,862	5,712,144
2015	150,982,114	5,293,786
2016	149,246,999	5,686,894
2017	164,494,619	5,579,339
2018	177,168,756	5,846,649
2019	180,832,722	5,586,545
2020	169,657,940	5,957,373

Kaynak: TÜİK, 2021 (ISIC Rev.4).

Tablo 83: Uluslararası Sanayi Standart Sınıflamasına Göre 2013 ve 2020 Yılları Arasında Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık Faaliyetlerinin İthalat Üzerindeki Hacmi (milyon dolar).

Yıllar	Sektörlerin Toplam İthalat Hacmi	Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık Faaliyetlerinin İthalat Hacmi
2013	260,822,803	7,792,640
2014	251,142,429	8,948,393
2015	213,619,211	7,501,500
2016	202,189,242	7,345,239

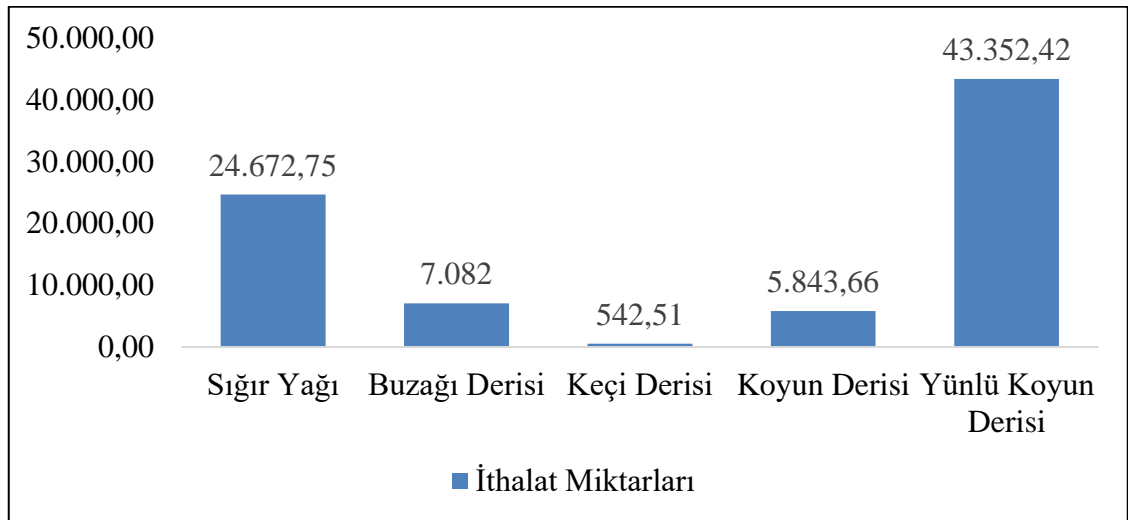
2017	238,715,128	9,374,405
2018	231,152,483	9,498,144
2019	210,345,203	9,835,392
2020	219,514,373	9,834,425

Kaynak: TÜİK, 2021 (ISIC Rev.4).

Türkiye'nin dış ticaretindeki hayvancılık ürünleri yelpazesi incelendiğinde ülke gelişmiş ülkelerin bir hayli gerisinde kalmaktadır. Türkiye daha çok başta deri olmak üzere hayvansal ürün ithal eden bir ülke görünümündedir. İhracatta 1961 ve 2019 yılları arasında sadece keçi kılında ilk beş ülke arasında yer alabilmiştir. 1993 ve 2019 yılları arasında yumurta ihracatında ilk 5 arasındadır. 2019 yılında Türkiye'den 480,968 ton tavuk eti ihraç edilmiştir. İthalat kalemlerine bakıldığında ise sığır yağı, manda derisi, buzağı derisi, keçi derisi, koyun derisi ve yünlü koyun derisi ihracatında dünyada ilk 5 ülke arasındadır (fao.org).

FAO verileri dikkate alındığında Türkiye'nin hayvancılık alanında verimini artırması gerekmektedir. Bunlar içerisinde küçükbaş hayvancılık dikkate alınmalı, ülkenin ihtiyaç duyduğu temel hayvansal ürünler döviz kaybını engellemek için ülke içinden karşılanmalıdır.

Şekil 12: Türkiye'nin 1961 ve 2019 Yılları Arasında İthalatta İlk Beş Ülke Arasında Yer Aldığı Ürünler ve İthalat Miktarları (ton).

Kaynak: FAO verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

<http://www.fao.org/faostat/en/#data/TP/visualize>. E.T: 24.04.2021

2.5. Hayvancılık Sektörünün Sorunları ve Çözüm Önerileri

Günümüzde hayvancılık sektörünü etkileyen birçok sorun bulunmaktadır. Daha önceden aktarılanlar dikkate alındığında hayvancılık sektöründeki sorunların çok uzun yıllardır süregeldiği aşikardır. Hayvancılık sektörü içerisindeki sorunların süregelmesinde ve sektörün gerilemesine sebep olan etkenlerin başında kısa süreli ve etkisiz hayvancılık politikaları gelmektedir. Dönemlik ve çoğu zaman günü kurtarmak üzere oluşturulan bazı politikaların sadece uygulandıkları dönem içerisinde kısa süreli etkiler yarattığı görülmekte, genele ve yıllara bakıldığında ise kronik sorunların devam ettiği belli olmaktadır. Bu noktada yapılması gereken hayvancılık alanında, bu tarz politikaları yürütmek ve sektörü geliştirmek adına özerk kurumların ve uzun yıllara dayanan tutarlı politikaların oluşturulmasıdır.

Sektörü etkileyen problemlerden bir diğeri yüksek girdi maliyetleridir. Günümüzde hayvanların belli bir olgunluk ve verime ulaşmaları için kullanılan yem, hastalıklarda veteriner hekim tedavisi ve veterinerlik ürünleri, elektrik ve yakıt gibi sektörün ana ihtiyaç materyallerinin yüksek fiyatlarda olması sektörü etkilemektedir. Bu tarz ürünlerin hayvancılık yapan işletmelere uygun fiyatlardan, ÖTV'siz verilmesi ya da sübvansede edilmesi gerekmektedir. Veteriner hekim ücretleri yeniden düzenlenmeli, veterinerlik ürünleri ve hayvan ilaçları fiyatları ucuzlatılmalıdır. Sektör için en önemli girdilerden bir diğeri yem ürünleridir. Yüksek maliyetlere mal olan yemler için üreticiler özendirilmeli, piyasayı düzenleyici kurumlar oluşturulmalıdır.

Bir diğeri problem hayvan ırkları ve meralardan kaynaklanmaktadır. Yurdumuzda yer alan yerli hayvan ırkları sektörün önde gelen ülkeleri ve firmaları karşısında verimsiz ve cılız kalmaktadır. Dünyada birçok ülkede yüksek et ve süt verimine sahip hayvanlar yetiştirilirken günümüzde hala düşük et ve süt verimine sahip hayvan yetiştirmek, yetiştirmek zorunda kalmak rekabet ortamında üreticileri geri plana itmektedir. Bu sebeple hayvan ırklarının ıslahı çalışmaları hızlandırılmaları, bölgelere uygun ırklar geliştirilmeli, safkan damızlık ırklar üreticilere yüksek miktarlarda dağıtılmalı ve dağıtılan hayvanların takibi yapılmalıdır.

Melezleme çalışmaları da bu noktada önemli bir yer tutmaktadır. Kaliteli ırklar ile yerli ırkların melezlenmesi yöntemi ile coğrafyamıza uygun hayvan ırkları elde edilebilir. Hayvanların yem ihtiyacını karşılama ve salma hayvancılık uygulamasında

meralar çok büyük bir öneme sahiptir. Kalkınma planlarının tamamında sürekli mera ıslahları yapılacağı, bu konuyla alakalı kanun çıkarılacağından bahsedilmiştir. Mera konusu belki de ülkenin en eski konularından ve üreticilerin temel problemlerinden biridir. Bu alanda yapılacak çalışmaların artık bir sonuca ulaşması, meraların özel bölgeler ilan edilip yabancı varlıklardan arındırılarak üreticilerin hizmetine sunulması gerekmektedir.

Sektörü etkileyen durumlardan bir diğeri pazardır. Birçok üretici, üretmiş olduğu hayvan ve hayvansal ürünleri pazarlamakta sıkıntı yaşamakta, ürünleri satacak pazar ve maliyetlerini karşılayan ücretler kazanamadığında sektörü terk etmektedir. Üretimden çekilen her üretici ülke kalkınmasında bir domino etkisi yaratmaktadır. Üreticilerin pazar ihtiyacı mutlaka karşılanmalı, canlı hayvanlar için her il ve ilçede hayvan pazarları kurulup bu hayvanlara satışlarda sağlık kontrolü, tartım gibi hizmetler sunulmalı ve fiyat istikrarı sağlanmalıdır. Hayvansal ürünlerin birçoğu kısa süre içerisinde bozulabilen ürünler olup özellikle et ve süt ürünleri soğuk hava depoları ve soğuk hava zincirlerine ihtiyaç duymaktadır. Üreticilerin ihtiyaç duyduğu soğuk hava depoları ve zincirleri hızla tamamlanarak ürünlerin hem pazara çıkışı kolaylaşmalı hem bekleme süresi uzatılmalı hem de soğuk zincirler sayesinde yurt içinde ve yurt dışında dolaşımı sağlanmalıdır.

Sektörü etkileyen bir diğer önemli konu küresel ticarettir. Özellikle uluslararası anlaşmalar ve serbest ticaret anlaşmaları ile ticaretin serbestleşmesi sonucunda yurt dışına ürün ihraç edildiği kadar yurt dışından ürün de ithal edilmektedir. Son dönemlerde Türkiye yurt dışından hayvansal ürün ithal eden bir ülke görünümü sergilemektedir. Özellikle ticaretimizin en yoğun olduğu Avrupa ülkelerinin hayvancılık sektörlerinin ülkemizden çokça gelişmiş olması ülkemizi son zamanlarda Avrupa'nın pazarı haline getirmeye başlamıştır.

Bu noktada yapılması gereken ilk temel şey ülkenin hayvansal ürün ihtiyacını yurt içinden karşılamaya çalışmak, hayvancılık sektörüne daha büyük yatırımlar yapmak, şirketleri yönlendirip bunlara hibe, destek ve teşvikler vermektir. Hayvancılık açısından büyük bir potansiyele sahip olan ülkemiz artık bu yönünü kullanılmalı, Türkiye hayvan ve hayvansal ürün ithal eden bir ülkeden, bunları ihraç eden bir ülke haline getirilmelidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLÇE İDARELERİNDE TARIM VE HAYVANCILIK POLİTİKALARI: KARABÜK EFLANİ İLÇESİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

3.1. Kamu Politikası Kavramsal Çerçevesi

Ana bölüme giriş yapmadan önce kamu politikası kavramının açıklanması yararlı görülmektedir. Kavramı açıklamadan önce kelime kökenine inmek, kavramı anlama noktasında faydalı olacaktır. Sosyal bilimler alanında kamu kelimesini incelediğimizde ilk akla gelen anlamı “*halk, toplum, topluluk*” olmaktadır. İkinci olarak akla gelen ise “*devlet, devlet organları*” gibi kavramlardır. Politika kelimesinin kökenine baktığımızda ise ilk olarak akıllara “*bir işi yapmak için oluşturulan plan, proje ya da siyaset*” gelmektedir. Sözlük anlamına baktığımızda “devletin etkinliklerini içerik, yöntem ve amaç olmak üzere düzene sokup uygulaması” olarak görülmektedir (TDK, 2021).

Kamu politikası kavramının anlamına baktığımızda ise karşımıza devletin kendi otoritesinden güç alarak ilgili olduğu herhangi bir alan ya da konuda, o noktada görevli ya da yetkili olan bir kurumu ya da görevlisi tarafından gerçekleştirilen işlem ve eylemler bütünü olarak görülmektedir (Gül, 2015: 8). Kamu politikası altında gerçekleştirilen temel amaç devletin sağlamakla görevli olduğu kamusal hizmetleri gerçekleştirebilmek adına kararlar almasıdır. Burada alınan kararlar devletin yapmakla görevli olduğu konular çerçevesinde olabileceği gibi yapmamak istediği alanlarda da olabilmekte, devlet bazı noktalarda hareketsiz kalarak yine kamusal bir politika oluşturmaktadır (Çeliksoy, 2018: 199).

Kamu politikası içerisinde belirli amaçlar ve hedefler bulunmaktadır. Bu politikalar toplumsal yapı içerisinde meydana gelen istek, problem ve benzeri durumlara karşı birer çözüm içermektedir. Ortaya konulan politikaların uygulanması noktasında sadece hükümet değil resmi olmayan kuruluşlar da bulunabilmektedir. Yine bu karar alma ve politika oluşturma süreçleri içerisinde birçok politik aktör etkili olabilmektedir (Akıncı, 2018: 2133). Bir kişi, birçok kurum, kuruluş ve örgütlenmiş topluluklar belirli amaçlar hedefleyen kararlar alabilmektedir. İçerik olarak

bakıldığında her iki tarafın, yani resmi olan devlet ve resmi olmayan diğer nesnelere kararları birbirine benzemektedir, içerisinde bir amaç bulunmaktadır. Bu iki kararı birbirinden ayırt edici nokta kamu politikası kararlarını devletin almasıdır (Usta, 2013: 79).

Toplumda birçok alanda ihtiyaç oluşmaktadır. Bu ihtiyaçlar eğitimden sağlığa, çalışmadan eğitime kadar birçok farklı noktada cereyan edebilmekte, bazen çoğunluğun, bazen azınlığın, bazen gerekliliği çok önemli, bazen daha önemsiz olabilmektedir. Sonu gelmeyen toplumsal istekler karşısında alınacak ve uygulanacak olan politik kararların bir süzgeçten geçirilmesi gerekmektedir. Bu noktada devreye siyasi süreçler ve hükümet girmektedir. Hükümetler toplumdan gelen istek ve arzuları dinleyerek bunları önem sırasına göre derecelendirdikten sonra gerekli adımları atmaktadırlar. Burada önemli olan nokta isteklere kulak vererek ortak çıkarı sağlamaktır (Akıncı, 2018: 2132).

Yukarıda verilen bilgiler ışığında kamu politikası; hükümetler, idari kurumlar ve siyasi mekanizmaların, toplumdan gelen istek ve arzulara karşılık tüm tarafları dinledikten sonra bu istek ve arzuları bir havuzda toplamak, süreç içerisinde gayri resmi olmayan oluşumların da katkılarını ve önerilerini aldıktan sonra toplumsal fayda için kararlar alıp yetkili mercilerce bunları uygulamaya koyması yahut koymaması olarak ifade edilebilir.

3.1.1 Kamu Politikası Aktörleri ve Oluşum Süreci

Kamusal alanda uygulanacak olan bir politikayı oluştururken bu süreç içerisinde birçok aktör bulunmaktadır. Burada ilk sırada gelen aktör hiç şüphesiz bu politikaların uygulayıcısı olan devlet olacaktır. Devlet kamu politikası sürecinde iki temel aşamada bulunmaktadır. İlk aşama bu politikaların birer karara, yasaya dönüştürülmesi noktasında mecliste kabulü ile başlamaktadır. İkinci aşama ise yine devletin organları vasıtasıyla bu kararları uygulaması ile oluşmaktadır (Göçoğlu, 2014: 12).

İkinci sırada gelen en önemli aktör parlamentodur. Demokratik ülkelerin parlamentoları halk tarafından belirli bir süre için seçilen vekillerden oluşmakta ve halk demokratik halklarını bu kişiler eliyle kullanmaktadır. Halkın seçtiği bu

temsilciler halktan gelen istekleri parlamentoda gündeme getirerek politika oluşumu sürecinde etkin rol oynamaktadır (Nacak, 2015: 96).

Üçüncü aktöre baktığımızda hiç şüphesiz bu halk olacaktır. Halk ya da toplum devletten sürekli bir beklenti içerisindedir. Bu istekler daha önce de değinildiği üzere sağlıktan çalışmaya, eğitimden güvenliğe kadar birçok noktada ve çok çeşitli olabilmektedir. Toplumunu oluşturanlar nihayetinde bireylerdir ve bireylerin istekleri sınırsız aşamadır. Toplum içerisinde en kudretli güç devlet olduğundan dolayı bireyler ve nihayetinde toplum devletten sürekli istek halinde olacak ve devlet bu noktada ağırlıklı ya da gerekli istekler için politikalar oluşturacaktır.

Bir diğer aktör ise sivil toplum kuruluşlarıdır. Sivil toplum kuruluşları çok çeşitli alan ve konularda bir araya gelmiş insan topluluklarından meydana gelmekte ve birçok alanda etkin rol oynamaktadırlar. Büyük sivil toplum kuruluşları hem devleti hem de toplumu etkileyecek oranlarda kamuoyu oluşturabilmektedir. Gittikçe gelişen demokratikleşme ve yönetim kavramları alanında, kamusal politika oluşumunda sivil toplum kuruluşları etkin rol oynamaktadır (Bulut & Akın & Kahraman, 2017: 26).

Politika oluşumu sürecine büyük oranda etki eden diğer aktörler ise üniversiteler ve uluslararası kuruluşlardır. Üniversite topluluklarının çoğunlukla genç bireylerden oluşması, buradaki personelin ağırlıklı bilim adamı olması ve bilimsel çalışmaların yapılması sebebiyle politika oluşumu konusunda etkileyici kurumlar arasında yer almaktadırlar. Bir diğer etkileyici aktör ise uluslararası kurum ve kuruluşlardır. Çok çeşitli alanlarda çalışmalar yapan bu tarz kuruluşlar gittikçe küreselleşen dünyada, devletlerin politika oluşumu süreçlerini etkileyebilmektedirler (Göçoğlu, 2014: 16-179).

Son aşamada genel olarak politika oluşumu süreçleri günümüz siyaseti, demokratik anlayış, küreselleşme, yönetim, yeni kamu yönetimi ve benzeri tarzdaki birçok etkene bağlı olarak çok çeşitli aktörlerin katılımı ile oluşmaktadır. Bu aktörler toplum, parlamento, örgütler, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler, uluslararası kuruluşlar gibi oluşumlardan meydana gelmektedir. Burada şu noktaya da değinmek yazar tarafından gerekli görülmektedir. Çağımızın teknolojik ilerleyişi ve teknolojiye artan kullanımla birlikte sosyal medya uygulamaları üzerinden iletilen taleplerin,

dolayısıyla sosyal medyanın da kamu politikası oluşumu noktasında etkileyici olduğu düşünülmektedir.

Her şeyde olduğu gibi kamu politikalarında da bir oluşum süreci bulunmaktadır. Oluşum süreci üretilen politikanın verimli olabilmesi için büyük önem arz etmektedir. Toplumda var olan problemlerin yetkili mercilerce ulaşmasından sonra atılacak belli başlı adımlar bulunmaktadır. Bunları; var olan problemin tanımı ve gündem oluşumu, amacın ve alternatiflerin keşfi, var olan probleme dair politika oluşturulması ve bunun uygulamaya konulması, uygulanan politikanın izlenip değerlendirmesinin yapılması ve gerekli şartlarda revize edilmesi olarak sıralamak mümkündür (Akıncı, 2018: 2134).

3.2. Eflani'nin Tarihi, Coğrafyası, Nüfusu ve Diğer Özellikleri

3.2.1. Eflani'nin Tarihi ve İdari Durumu

Eflani'nin tarihi ve bu bölge üzerinde insan topluluklarının yaşayışı çok eski zamanlara dayanmaktadır. Bölgedeki ilk yerleşimin M.Ö. 1. yüzyılda Roma Devleti'ne karşı bir savunma hattı oluşturmak amacıyla Bitinyalılar tarafından kurulduğu düşünülmektedir. Eflani, İç Anadolu ile Amasra'yı birbirine bağlayan bir güzergâh üzerinde bulunduğundan dolayı jeopolitik bir öneme sahip olmuş, İlk ve Orta Çağ zamanında bir kale vazifesi görmüştür. Eflani isminin, burada bir kale yaptıran Pylomes'ten geldiği üzerine tahminler yürütülmektedir (karabuk.ktb.gov.tr).

Eflani daha sonraları, Roma ve Bizans İmparatorluğu kontrolü altına girmiştir. Kara Tiğın Bey, 1084 yılında Sinop ve Kastamonu'yu fethettikten sonra Eflani'de de bir süre hakimiyet kurmuş, Bizanslılar bölgeyi tekrar geri alsada Türkler 1213 yılında bölgede tekrar hakimiyet kurmuşlardır (eflani.bel.tr). Bölgedeki Bizans hakimiyetinin Anadolu Selçukluları devrine kadar sürdüğü bilinmektedir. Anadolu Selçuklularının hükümdarı olan Alaattin Keykubat döneminde Eflani ve Kastamonu'daki Bizans varlığına son verilmiş, bölge Türklerin hükümrancılığı altına girmiştir. Eflani 1292 ve 1309 yılları arasında Candaroğulları Beyliği'nin başkenti olmuştur. 2. Süleyman Şah, Candaroğullarının tahtını alırken kendisine yardım eden Murat Hüdavendigâr'a ödül olarak 1830 yılında Eflani kalesini vermiş ve bölgede Osmanlı hakimiyeti başlamıştır (karabuk.gov.tr).

İstanbul'un fethinden 16 yıl sonra Fatih Sultan Mehmet, problem yaşadığı Cenevizli sorununu halletmek üzere askeri birlikleri Amasra üzerine göndermiş, gönderilen birlikler Eflani'de toplanmışlardır (eflani.bel.tr). Osmanlı birliklerinin Amasra'yı teslim almasının üzerine Eflani'deki askeri garnizon Amasra'ya gönderilmiş, ardından Kastamonu'nun sancak statüsüne kavuşturulup Anadolu Beylerbeyliğine dahil olması üzerine Eflani'nin askeri olarak bir önemi kalmamış ve bölge, çevre yerleşimler ve köyler için basit bir yerleşim yeri ve pazar alanına dönüşmüştür (karabuk.ktb.gov.tr). Kanuni Sultan Süleyman döneminde Eflani 80 akçe değerinde basit bir kadılık teşkilatı yapısına sokulmuş, ardından Kastamonu Sancak Beyliği'ne dahil edilmiştir. Tanzimat'ın ilanından sonraki yeni vilayet düzenine göre 35 köyü ile beraber Kastamonu'nun Safranbolu ilçesine bağlanarak bucak statüsüne geçirilmiştir (eflani.bel.tr).

Zonguldak ilinin 1924 yılında kurulmasıyla beraber Safranbolu buraya bağlanmış, dolayısıyla Eflani de Zonguldak iline bağlı bir nahiye olarak 1953 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. 1953 yılında 6608 sayılı yasa ile beraber Eflani ilçe statüsüne geçirilmiştir. 1995 yılında 550 sayılı KHK ile birlikte Karabük il statüsüne geçirilmiş ve ardından Eflani Karabük iline bağlanmıştır. Günümüzde Eflani, 54 köyü ile beraber Karabük iline bağlı bir ilçe olup, il merkezine 46 km uzaklıkta yer almaktadır. Sınır komşularını Bartın ilinin Ulus ilçesi, Karabük ilinin Safranbolu ilçesi ve Kastamonu ilinin Pınarbaşı, Araç ve Daday ilçeleri oluşturmaktadır. İlçeye ulaşım karayolları üzerinden sağlanmaktadır (eflani.gov.tr).

3.2.2. Eflani'nin Coğrafyası, İklimi ve Kültürel Özellikleri

Eflani, Batı Karadeniz bölgesi sınırları içerisinde bulunmaktadır. Her ne kadar bu bölgede bulunsada Eflani'de yazların sıcak ve kurak, kışların ise soğuk ve kar yağışlı olduğu karasal iklim hüküm sürmektedir. Poyrazlar ve lodolar bölgenin hâkim rüzgarlarını oluşturmaktadır. İlçenin toplam yüzölçümü 536 km² olup rakımı 910 metredir. İlçe Karadeniz'e çok yakın bir uzaklıkta olsa da aradaki dağlar deniz ikliminin içerilere girişini engellemektedir. İlçede tarıma elverişli araziler, geniş orman arazileri, ovalar, yaylalar, geniş düzlükler ve mermer yatakları bulunmaktadır (eflani.gov.tr).

1043 metre yüksekliğine sahip Tepedağ, ilçenin en büyük yükseltisini oluşturmaktadır. İlçedeki en yüksek sıcaklıklar temmuz ayında, en düşük soğukluk değerleri ise ocak ayında ölçülmektedir. Eflani'nin sahip olduğu yağış miktarı yılda 722 mm civarında olmaktadır (eflani.gov.tr). Bölge yoğun olarak kalker arazilerden meydana gelip eğim derecesi hafif ve orta seviyelerdedir. Hatimindeğirmen ve Gökgöz dereleri, bölgedeki en önemli akarsuları oluşturmaktadır. Akarsu yatakları civarında yer yer alüvyon ve kolüvyon toprak varlıklarına rastlanırken büyük bir bölümde kahverengi orman toprakları bulunmaktadır. Orman varlığı içerisinde yoğunlukla bulunan ağaç türleri karaçam, sarıçam, meşe, köknar ve ardıç ağaçlarıdır (Yiğit, 2013: 167-168).

Eflani'de daha önceleri tarımsal sulama amaçlı kurulan Bostancılar, Esencik ve Ortakçı göletleri bulunurken bunlara ek olarak 2017 yılında yapımına başlanan Gökgöz Göleti'nin yapımı tamamlanmış ve su tutulmaya başlanmıştır. 4. gölet vasıtasıyla çevresindeki 760 dekar tarım arazisinin sulanması planlanmaktadır (iha.com.tr).

Eflani kültürel anlamda birçok özellik barındırmaktadır. Özellikle tarihi alanda birçok esere sahiptir. Tarihi çok eski dönemlere dayanan camiler, mağaralar, Roma ve Bizans dönemlerinden kalma mimari eserler, kaya mezarları, tümülüsler, türbeler, köprüler, su yolları ve manastır kalıntıları gibi birçok eser günümüze kadar ulaşmıştır. Yöreye özgü ürünlerinden çember bezi, giyim alanındaki en önemli kültürel eserlerin başında gelmektedir ve üretimi sadece Eflani'de yapılmaktadır (eflani.gov.tr)

Yemek kültürüne bakıldığında bitkisel ve hayvansal ürünler ilk sırada gelmektedir. Bunlara ek olarak doğada kendiliğinden yetişen bazı bitki ve mantar türleri de yemek kültürünün ana bileşenleri arasındadır. Bitkisel kökenli yemeklerde ağırlıklı olarak buğday ve buğdaydan elde edilen un ön plandadır. Yöreye özgü bitkisel yemekleri un çorbası, pörüşke, miyana helvası, gözleme çeşitleri, malak, mıklama, ıspıt, kara pancar, kabak çiçeği dolması, göcü ve cizleme gibi yemekler oluşturmaktadır (eflani.gov.tr).

Hayvansal ürünlerden elde edilen yemeklerin başında coğrafi işareti de bulunan bandırma gelmektedir. Bu yemek bitkisel ve hayvansal iki ürünün (yufka ve hindi eti) karışımıyla elde edilmektedir (eflani.gov.tr). Bunun yanında hayvanlardan elde edilen

süt ve süt ürünleri yemek kültürünün ve Eflani’de köy ekonomisinin temelini teşkil etmektedir.

3.2.3. Eflani’nin Nüfus Özellikleri

31 Aralık 2020 tarihli ADNKS verilerine göre Eflani nüfusu 8.576 kişiden meydana gelmektedir. Cinsiyet dağılımına bakıldığında nüfusun 4.264’ü erkek, 4.312’si ise kadınlardan oluşmaktadır. İlçe merkez nüfusu 2.110 kişiden meydana gelirken, bunların 1.040’ını erkekler, 1.070’ini ise kadınlar oluşturmaktadır. İlçenin büyük bölümü kırsal alanda, köylerde ikamet etmektedir. Köy nüfusu 6.466 kişiden oluşurken bunların 3.224’ü erkek, 3.242’si ise kadındır (TÜİK, 2021).

Tablo 84: Eflani’nin 2020 Yılında ADNKS Verilerine Göre Cinsiyet Ayrımıyla İlçe Merkezi ve Köy Nüfusu (bin kişi).

İlçe	Toplam Nüfus			İlçe Merkezi Nüfusu			Köy Nüfusu		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
Eflani	8576	4264	4312	2110	1040	1070	6466	3224	3242

Kaynak: TÜİK, 2021.

Tablo 85: Yıllar Bazında ADNKS Verilerine Göre Cinsiyet Ayrımıyla Eflani’de Nüfus Değişimi (bin kişi).

Yıllar	Genel Toplam	İlçe Merkezi Toplamı	İlçe Nüfusu		Köy Nüfusu Toplamı	Köy Nüfusu	
			Erkek	Kadın		Erkek	Kadın
2007	9592	2506	1216	1290	7086	3281	3805
2008	9647	2367	1153	1214	7280	3677	4143
2010	9440	2158	1042	1116	7282	3419	3863
2012	9103	2159	1043	1116	6944	3282	3667
2014	8918	2235	1103	1132	6683	3194	3489

2016	8307	2089	1015	1074	6218	3017	3201
2018	9088	2168	1081	1087	6920	3395	3525
2020	8576	2110	1040	1070	6466	3224	3242

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.
<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>. E.T: 27.04.2021.

Tablo 86: 2020 Yılı ADNKS Verilerine Göre Eflani'nin Köylerinin Cinsiyet Ayrımıyla Nüfusu (bin kişi).

Eflani Köyleri	Toplam	Erkek	Kadın	Eflani Köyleri	Toplam	Erkek	Kadın
Abakolu	179	86	93	Güngören	143	68	75
Aday	80	37	43	Günlüce	85	39	46
Afşar	123	64	59	Hacıağaç	75	30	45
Akçakese	70	30	40	Hacışaban	77	40	37
Akören	130	62	68	Halkevli	174	81	93
Alaçat	68	35	33	Karacapınar	197	101	96
Alpagut	173	84	89	Karataş	77	40	37
Bağlıca	98	57	41	Karlı	130	63	67
Bakırcılar	147	79	68	Kavak	50	31	19
Başığdır	93	47	46	Kıran	83	39	45
Bedil	122	59	63	Kocacık	98	50	48
Bostancı	154	79	75	Koltucak	136	73	63
Bostancılar	117	58	59	Kutluören	118	65	53
Çal	115	59	56	Müftüler	81	41	40
Çamyurt	48	22	26	Mülayim	105	47	58
Çavuşlu	168	86	82	Osmanlar	240	121	119
Çemçi	98	48	50	Ovaçalış	85	44	41
Çengeller	181	88	93	Ovaşeyhler	254	137	117
Çörekli	34	20	14	Paşabey	94	57	37
Çukurgelik	63	33	30	Pınarözü	131	58	73
Çukurören	225	118	107	Saçak	125	64	61
Demirli	140	65	75	Saraycık	96	52	44

Emirler	72	37	35	Seferler	132	61	71
Esencik	187	90	97	Soğucak	147	71	76
Gelicek	63	29	34	Şenyurt	47	22	25
Gökgöz	170	80	90	Ulugeçit	120	53	67
Göller	118	64	54	Yağlıca	130	61	69

Kaynak: TÜİK, 2021.

Tablo 86’da görüldüğü üzere Eflani, 2007 ve 2020 yılları arasında ADNKS verilerine göre 2018 yılı hariç sürekli göç vermiştir. Bu göç olgusu temelde tarım ve hayvancılık olmak üzere birçok durumu etkilemektedir. Göç olgusunun ana sebeplerini daha iyi yaşam standartları, çalışma, eğitim ve sağlık hizmetleri oluşturmaktadır (Özkartal & Çalışkan, 2020: 40).

Bir bölgede yaşayan insan sayısı üretime, eğitime, çalışmaya, sosyal yaşama, kamu hizmetlerine, ticarete ve buna benzer birçok duruma etki etmektedir. Eflani bir döneme kadar nüfusunu belli oranlarda tutabilmiş olsa da son zamanlarda göç olgusu, verilerden de anlaşılacağı üzere tekrar başlamış gözükmektedir. Göç olgusunu etkileyen nedenlerden bir tanesi de Karabük ve Eflani’nin İstanbul ve Ankara gibi metropollere olan yakınlığıdır. Bu iki şehre de gün içerisinde Eflani’den gidilip gelinmektedir. Dolayısıyla birçok kişi, artan ulaşım hizmetlerinin de etkisiyle büyük şehirlere göç etmekte, ihtiyaç duyduğunda ise gün içerisinde Eflani’ye dönebilmektedir. 2020 yılında Eflani nüfusuna kayıtlı olup başka şehirlerde yaşayan kişilerin sayısı TÜİK verilerine göre 65.875 kişidir (biruni.tuik.gov.tr).

3.2.4. Eflani’de Ekonomi ve Çalışma

Eflani’de ekonomi genel olarak tarım ve hayvancılık üzerinde ilerlemektedir. Buna ek olarak bölgede mermer ve kuvars kumu madenlerinin bulunması yöre insanının çalıştığı diğer bir iş kolunu oluşturmaktadır. Son zamanlarda orman ve ormancılık ürünleri alanında da artan bir iş faaliyeti söz konusudur. Yöre insanının küçük bir kısmı başta gıda olmak üzere, mesleki beceri gerektiren farklı sektörlerde ticaret yapmaktadır. İnşaat sektörü de yöre insanının çalıştığı bir başka iş koludur. Yine bir kısım insan Karabük il merkezinde bulunan Kardemir Karabük Demir Çelik Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi’nde çalışmaktadır.

Eflani'nin ekonomi ve çalışma alanında en ayırt edici özelliği unlu mamuller üzerinedir. Yöredeki birçok erkek başta İstanbul, Kocaeli ve Karabük illerindeki fırın, unlu mamul işletmeleri ve pastanelerde çalışmaktadır. Bu işçiler genel olarak Eflani nüfusuna kayıtlı olup yılın büyük bir bölümünü şehir dışındaki bu iş yerlerinde çalışarak geçirmekte, yılın küçük bir zamanında, özellikle hasat dönemlerinde ilçeye dönmekte, hasat bittikten sonra tekrar çalışmak için şehir dışına gitmektedirler. Eflani ve Eflanililer, unlu mamuller ve fırıncılık sektöründe başta İstanbul ve Kocaeli olmak üzere Türkiye'nin birçok şehir ve bölgesinde adından söz ettirmektedir.

Tarımsal ve hayvansal üretim sektöründeki ticarete bakıldığında ise genellikle canlı büyükbaş hayvan satışı, işlenmiş ve işlenmemiş hayvansal ürünler, hububatlardan buğday ve arpa, yem alanında ise saman ve yem bitkileri otu satışı ön planda yer almaktadır. Yörede pazartesi günleri halk pazarı kurulmakta, özellikle köylü kadınlar başta hayvansal ürünler olmak ürettikleri ve doğadan topladıkları ürünleri burada işlenmemiş veya işlenmiş şekillerde satışa sunmaktadırlar.

3.2.5. Eflani'de Eğitim ve Sağlık Hizmetleri

Eflani'de Millî Eğitim Bakanlığına bağlı bulunan 6 kurum bulunmaktadır. Bunlardan; Halk Eğitim Merkezi 5 öğretmen ve 1 derslik, Eflani İMKB Çok Programlı Anadolu Lisesi 31 öğretmen, 219 öğrenci ve 20 derslik, Şehit Ali Şen Korkut Ortaokulu 18 öğretmen, 197 öğrenci ve 13 derslik, Eflani Şehit Barış Efe İmam Hatip Ortaokulu 8 öğretmen, 69 öğrenci ve 6 derslik, Atatürk İlkokulu 15 öğretmen, 183 öğrenci ve 16 derslik, Eflani Öğretmenevi ve Akşam Sanat okulu ise 1 öğretmen ile 2021 yılı içerisinde eğitim ve öğretim faaliyetlerine devam etmektedir (eflani.meb.gov.tr).

2012 yılında Eflani'de Karabük Üniversitesi Rektörlüğü tarafından Eflani Hayvansal Üretim ve Yönetim Meslek Yüksek Okulu açılmış, bu meslek yüksek okulunun adı 2018 yılında Eflani Meslek Yüksek Okulu olarak değiştirilmiştir. Eflani MYO'da Mülkiyet Koruma ve Güvenlik, Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri, Gıda İşleme ile Bitkisel ve Hayvansal Üretim bölümleri bulunmaktadır. Bu bölümlerin alt dalları İş Sağlığı ve Güvenliği, Aşçılık, Gıda Kalite Kontrolü ve Analizi ile Atçılık ve Antrenörlüğü bölümlerinden meydana gelmektedir (efmyo.karabuk.edu.tr).

Eflani'deki sağlık hizmetleri Eflani İlçe Entegre Hastanesi vasıtasıyla yürütölmektedir. Hastanede 4 aile hekimi, 1 diş hekimi, acil polikliniği ve doktorları, acil tıp teknisyenleri ile birlikte idari görevliler, hizmetliler ve güvelik görevlileri bulunmaktadır. Acil serviste 24 saat boyunca doktor bulunmaktadır. Bunun dişında Eflani'de 2 adet eczane ve bir adet özel diş polikliniği mevcuttur.

3.3. Eflani'de Tarım ve Hayvancılık

3.3.1. Eflani'de Bitkisel Üretim ve Arazi Varlığı

Eflani'de tarım ve bitkisel üretim çoğunlukla klasik ve ataerkil şekillerde yapılmaktadır. Belli bir döneme kadar yöre insanının temel geçim kaynağını bu faaliyet kolu oluştursa da zamanla farklı sektörlerdeki iş alanları bu faaliyet kolunun ikincil plana itilmesine sebebiyet vermiştir. Özellikle Karabük'teki demir çelik fabrikası ve yöre insanın ağırlıklı olarak unlu mamuller alanında faaliyet göstermeye başlaması bitkisel üretimi çoğunlukla ekstra bir iş, hobi ve ailenin temel gıda maddelerini karşılamaya yönelik bir faaliyet alanına çevirmiştir.

İlçede geçimini tarımsal üretim üzerinden sağlayan kişi sayısı oldukça kısıtlı sayıdadır. Üretim temel olarak ailenin başta un ihtiyacını karşılamak ve hayvanların kışlık yem ihtiyacını karşılamak üzere yapılmaktadır. İlçenin Batı Karadeniz bölgesinde yer alıyor olmasına rağmen karasal iklimin ağırlıkta seyretmesi bitkisel üretimi büyük oranda etkilemekte ve üretilen ürün yelpazesini belirli bir seviyede tutmaktadır (eflani.gov.tr).

İlçede üretilen temel bitkisel ürünler başta buğday olmak üzere, arpa, yulaf, yemlik ve ekmeklik bazı buğday çeşitleri, yonca, korunga, fiğ, yem bezelyesi gibi bitkilerden oluşturmaktadır. Bu ürünlerin yetiştirilmesi tarlara yayılırken yöre insanı kişisel bazı ihtiyaçları karşılamak üzere etrafı tel, sac, taş duvar ya da ahşap çitlerle çevrili, yörede "bostan" adı verilen, büyüklüğü genel olarak 1 ile 3 dönüm arasında değişen bahçelerde mısır, nohut, fasulye, kabak, et kabağı, ayçiçeği, bezelye, bamya, domates, salatalık, şalgam, turp, şeker pancarı, taze ve kök soğan, patates ve benzeri ürünleri yetiştirmektedir (T.C. EKİTOM 2020 Yılı Brifingi, 2020: 7).

Hububat ürünlerinden genel olarak buğday ve arpa açık arazide en çok yetiştirilen ürün gamını oluştururken bahçelerde en çok yetiştirilen ürünlerin başında mısır, fasulye ve nohut gelmektedir. Yöre insanının bahçe tarımına yönelmesinde en

büyük iki etken kültür bitkilerinin açık arazilerde yetişmeyeceğini düşünmesi ve yaban domuzu gibi zararlıların fazla oluşu nedeniyle bu bahçe ve tarla ürünlerine zarar vermesidir.

Üretim yelpazesini etkileyen nedenlerin başında iklim en büyük etken konumundadır. İlkbahar aylarında yaşanan kırağı yağışı ve zirai don olayları birçok ürüne zarar vermekte, şiddetli geçen soğuk bazı gecelerde birçok bitki ve henüz yeni filiz veren birçok meyve türünde büyük kayıplar yaşanmaktadır. Yöre insanı bitkisel üretimi daha çok hayvancılık nedeniyle yapmaktadır. Yetiştirilen buğday başta una çevrilerek ailelerin ekmek ve belli yemeklerinde kullanırken arta kalan kısmı, samanı ve başta arpa olmak üzere diğer birçok ürün hayvan beslenmesinde yem olarak kullanılmaktadır.

Eflani'de meyve üretimi ve yetiştirilen ürün yelpazesine bakıldığında ise ilk sırayı erik çeşitleri, ceviz, elma ve armut çeşitleri, ayva, muşmula, üzüm, kiraz, ihlamur, dut ve az miktarda fındık ağaçları oluşturmaktadır. Meyvecilik tamamıyla ataerkil şekillerde ilerlemekte, iklimin ve ağaçların genetik sebepleriyle birçok meyve ağacı iki yılda bir meyve vermekte, rekolte zamanla azalmaktadır. Birçok meyve ağacına toprağa dikildikten sonra bir daha bakılmamakta, genelde bodur olarak yetiştirilmesi, aşılması ve budanması gereken birçok meyve ağacına bu tarz bakımlar yapılamamakta ve yöredeki meyve ağaçları biçimsiz bir şekillerde, yardımcı ekipman olmadan ulaşamayacak seviyelerdeki yükseklerle kadar uzamaktadır. Meyveciliğin yanında kereste ihtiyacını karşılamak için özellikle dere kenarlarına yakın olan bahçe ve tarla kıyılarında kavak ağacı yetiştirilmektedir. Anlatılan bu özellikler dikkate alındığında ilçede bitkisel üretimin geri kaldığı açıkça dile getirilebilir.

İlçenin arazi varlığı ve kullanım alanına bakıldığında ise, 64.920 hektar olan ilçe yüzölçümünün 19.095 hektarını tarım alanı, 41.115 hektarını orman alanı, 1.095 hektarını çayır ve mera alanı, 3.404 hektarını ise diğer alanlar ve yerleşim alanları oluşturmaktadır. Buna ilaveten ilçede yeni yapılan ile birlikte 4 tane sulama göleti olmasına rağmen sulu tarım yapılan alan 42 hektardır. Sebzeçiliğe bakıldığında ise genel olarak aile işletmesi şeklinde olup kişisel ihtiyaçları karşılamaya yönelik ilerlemektedir. İlçedeki örtü altı sayısı 5 adet olup toplam 760 m² alana sahiptir (T.C. EKİTOM 2020 Yılı Brifingi, 2020: 5).

Tablo 87: Eflani İlçesinde Arazi Dağılımı (hektar).

İlçe Adı	Yüzölçümü	Tarım Alanı		Tarım Dışı Alan		Çayır ve Mera		Orman ve Fundalık	
		Miktar	Oran	Miktar	Oran	Miktar	Oran	Miktar	Oran
			%		%		%		%
Eflani	64,920	19,095	29,41	3404	5,62	1059	1,63	41,115	63,33

Kaynak: T.C. EKİTOM 2020 Yılı Brifingi, 2020: 5.

Tablo 88: Eflani İlçesinde Arazi Kullanımı (hektar).

Tarımsal Araziler	Arazi Miktarı (Ha)
Hububat Alanı	4.100,00
Nadas Alanı	7.000,00
Sebze Alanı	18,00
Meyve Alanı	60,00
Baklagiller Ekim Alanı	8,00
Yem Bitkileri Ekim Alanı	1.950,00
Ekim Yapılmayan Kıraç Alan	5.959,00
Toplam Tarım Alanı	19.095,00

Kaynak: T.C. EKİTOM 2020 Yılı Brifingi, 2020: 5.

Tablo 87 ve 88 dikkate alındığında Eflani'nin arazi dağılımında 19,095 hektar tarım alanına, 3,404 hektar tarım dışı alana, 1059 hektar çayır ve mera alanına ve 41,115 hektar orman ve fundalık alanına sahip olduğu görülmektedir. Tablo 88'de görülen nadas ve kıraç alan miktarı ekim yapılan alanları bir hayli geri bırakmaktadır.

Eflani İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü'nün 2007 yılı brifinginde yer alan arazi dağılımına bakıldığında ise 26.921 hektar tarım alanına, 612 hektar tarım dışı alana, 3100 hektar çayır ve mera alanına ve 22,967 hektar orman ve fundalık alanına sahip olduğu görülmektedir (T.C. EKİTOM 2007 Yılı Brifingi, 2007: 4). Bu bilgiler ışığında tarım, çayır ve mera alanında bir düşüş yaşanırken, tarım dışı alan ile orman ve fundalık alanlarının arttığı görülmektedir.

Bitkisel üretim sürecinde traktör ve makine teçhizatları önemli bir yer tutmaktadır. Başta zaman ve emekten tasarruf sağlatan bu makine ve teçhizat varlığı, bir yöredeki tarımsal üretimi anlamada önemli bir tutmaktadır.

Tablo 89: 2020 Yılı İtibariyle Eflani Merkezi ve Köylerindeki Makine Durumu (adet).

Cinsi	Adet	Cinsi	Adet
Sırt Pülverizatörü	75	Trak. Çekilen Çayır Biçme Mak.	150
Biçerdöver	11	Trak. Çekilen Çayır Biçme Mak. Tamburlu	250
Atomizör	22	Mısır Silaj Makinesi	1
Hayvan Pulluğu	5	Selektör (Faal)	3
Kulaklı Traktör Pulluğu	860	Kuyruk Milinden Hareketli Pülverizatör	8
Ark Açma Pulluğu	40	Motorlu Pülverizatör	9
Diskli Traktör Pulluğu	30	Santrifüj Pompa	53
Toprak Frezesi	6	Motopomp (Elektrikli Motorlu)	11
Kültivatör	100	Derin Kuyu Pompa	20
Merdane	30	Balya Makinesi	25
Diskli ve Diğer Tırmıklar	30	Civciv Ana Makinesi	2
Dişli Tırmık	590	Süt Sağma Makinesi (Seyyar)	55
Ot Tırmığı	30	Römork	1300
Kimyevi Gübre Dağıtıcısı	250	Su Tankeri	30
Döven	20	4 Tekerlekli Traktör (35-50 BG)	720
Çapa Makinesi	3	4 Tekerlekli Traktör (50 BG'den Büyük)	380

Kaynak: T.C. EKİTOM 2020 Yılı Brifingi, 2020: 4.

Eflani'de bulunan tarımsal alet ve makine sayıları Tablo 89'da verilmiştir. Eflani'deki tarım arazileri birkaç köy göz ardı edilirse makineli tarım için uygundur. Tablodaki traktör, tarımsal alet ve ekipman sayıları dikkate alındığında yeterli seviyelerde olmadıkları anlaşılmaktadır. Eflani'de 2021 yılı itibariyle 4 adet tarımsal sulama amaçlı gölet yer alıyor olmasına rağmen su tankeri, motopomp ve santrifüj pompa sayıları incelendiğinde sulu tarım yapmakta kullanılan bu ekipmanlar da

yetersiz seviyelerdedir. Diğer alet ve ekipmanlara göre kulaklı traktör pulluğu, dişli tırmık, römork, çayır biçme makinesi ve kimyevi gübre dağıtıcısı sayılarındaki değerler yörede hububat tarımı yapıldığını kanıtlar niteliktedir.

Tablo 89’da görüldüğü üzere yörede traktörler yoğun olarak 35 ve 50 beygir gücü aralığında bulunmaktadır. Bunun başlıca sebepleri birçok çiftçinin ekonomik durumunun daha güçlü ve teknolojik traktörler almaya yetmemesi, traktör ve tarımsal alet ve ekipmanların fiyatlarının yüksek oluşu, yöre insanının bitkisel üretimi hobi benzeri bir tarzda yapması ve tarımsal üretimin ikincil bir iş kolu olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Traktör güçlerine eş olarak kullanılan alet ve ekipmanların da varlığı az sayıdadır. Özellikle tabloda hiçbir mibzer bilgisine rastlanılmamıştır. Yoğun olarak hububat ekiminin yapıldığı ilçede birkaç adet mibzer bulunmakta olup bu üreticilerin başlıca geçim kaynağını başka sektörler oluşturmaktadır.

İlçede 50 beygir üzeri traktör sayısı 380 olarak gözükmektedir. Bu alandaki yoğunluğun, yazarın da bu sektör içerisinde olması ve bölgedeki üretime hâkim olmasından dolayı 55 ile 70 beygir güçleri arasında olduğu, 4 çeker ve 100 beygir üzeri traktör sayısının tahminen 30-40 arasında olduğu dile getirilebilir.

Eflani’de bitkisel üretim yoğunlukla hububat ürünleri yelpazesinde gerçekleşmektedir. Yıllar itibari ile bazı bitkisel ürünlerin üretim miktarları Tablo 90’da verilmiştir.

Tablo 90: Eflani’de 2020 Yılında Üretilen Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünlerin Üretim Miktarları (ton).

Ürün Türleri	Üretim Miktarı (Ton)
Buğday (Durum Buğdayı Hariç)	4302
Mısır	8
Arpa	2076
Kaplıca	400
Tritikale	1350
Kuru Fasulye	5
Kuru Bakla (İnsan Tüketimi İçin)	1
Nohut	3

Patates (Tatlı Patates Hariç)	39
Macar Fiği (Yeşil Ot)	11,400
Yonca (Yeşil Ot)	96
Korunga (Yeşil ot)	350
Yulaf (Yeşil Ot)	750
Bezelye (Yemlik)	5625

Kaynak: TÜİK, 2021.

Eflani'nin tarımsal üretime yönelik arazi varlığı ve 2020 yılı bitkisel üretim istatistikleri karşılaştırıldığında 4100 hektarlık hububat üretimi alanında buğday, mısır, arpa, kaplıca ve tritikale türündeki bitkisel ürünlerin toplam üretimi 8136 ton yapmaktadır. Elde edilen verimi arazi miktarına böldüğümüzde 1 hektar başına ortalama hububat üretimi 195 kilogram dolaylarında olmaktadır. Bu üretim miktarı düşük seviyelerdedir.

Yem bitkileri üretim alanına bakıldığında ise 1950 hektarlık bir alana sahip olduğu görülmektedir. 2020 yılında Macar fiği, yonca, korunga ve yulaf türlerinde toplam 12,596 kilogramlık bir yem bitkisi üretimi yapıldığı görülmektedir. Elde edilen verimi arazi miktarına böldüğümüzde 1 hektar başına ortalama 615 kilogram yaş bitki elde edildiğini görmekteyiz.

Tablo 91: Yıllar Bazında Eflani'de Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünlerin Üretim Miktarları (ton).

Ürünler	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020
Buğday	10,953	6186	4822	2442	4416	4859	2791	3631	4302
Mısır	2	-	111	71	72	38	17	15	8
Arpa	4712	2718	1797	1114	1400	1648	1254	1899	2076
Kaplıca	2680	996	700	600	360	506	505	391	400
Tritikale	-	-	225	750	1200	688	359	658	1350
K. Fasulye	6	6	3	6	4	4	3	3	5
K. Bakla	3	3	2	2	2	1	1	1	1
Nohut	4	4	5	4	3	3	3	3	3
Patates	63	63	90	105	60	53	39	31	39

Fiğ*	3153	1814	0	16,000	14,887	-	-	-	-
M. Fiği*	-	-	-	-	-	11,200	11,200	8800	11,400
Yonca*	-	-	0	10	181	180	180	120	96
Korunga*	68	97	0	600	450	675	675	450	350

* madde içerenler yeşil ot miktarlarıdır.

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.
<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=92&locale=tr>. E.T: 29.04.2021

Tablo 91 incelendiğinde Eflani’de tahıllar ve diğer bitkisel ürünlerin üretim değerlerinde bir düşüş olduğu görülmektedir. Bu yıllar arasında birçok ürün gamında 2004 yılında diğer yıllara oranla daha yüksek değerler göze çarpmaktadır. 2020 yılında bazı ürün değerlerinde artış yaşanırken yine bazılarında düşüşler seyretmiştir. Tablo 91’den anlaşılacağı üzere Eflani’de bitkisel üretim giderek azalmaktadır. Oysa ki Eflani ilçesindeki arazi varlığı dikkate alındığında özellikle hububat ve yem bitkileri üretiminde yüksek üretim değerlerine ulaşılabileceği düşünülmektedir. Yine tablodan görülebileceği üzere Eflani’de baklagiller üretimi çok düşük seviyelerde seyretmektedir. Kaliteli tohumluk, teşvik, eğitim ve mekanizasyon ile en azından ilçenin iç talebini karşılayabilecek oranlarda baklagiller üretimi yapılabileceği düşünülmektedir.

Tablo 92: 2020 Yılında Eflani’de Üretilen Sebzeler ve Üretim Miktarları (ton).

Ürün Türleri	Üretim Miktarı (Ton)
Taze Fasulye	45
Taze Barbunya	2
Lahana (Kara Yaprak)	2
Marul (Göbekli)	4
Ispanak	2
Maydanoz	2
Hıyar (Sofralık)	3
Taze Soğan	18
Kuru Soğan	16

Kaynak: TÜİK, 2021.

Eflani'deki sebze ve bakliyat alanlarının toplamı 26 hektardır. 2020 yılındaki sebze ve bakliyat ürünlerinin toplam üretimi 94 ton yapmaktadır. Elde edilen verimi arazi miktarına böldüğümüzde 1 hektar başına ortalama 266 kilogram sebze ve bakliyat elde edildiğini görmekteyiz. Bu değerler de düşük seyretmektedir.

Tablo 93: Yıllar Bazında Eflani'de Sebze Üretim Miktarları (ton).

Ürünler	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020
T. Fasulye	58	21	48	51	56	56	71	43	45
T. Barbunya	2	2	5	5	5	5	5	3	2
Lahana (Yaprak)	6	10	8	6	4	4	4	1	2
Marul (Göbek)	9	5	23	22	18	18	24	4	4
Ispanak	13	13	18	17	16	16	18	3	2
Maydanoz	-	1	2	2	2	2	2	1	2
Hıyar (Sofrahk)	-	10	12	12	10	10	17	2	3
Taze Soğan	14	15	12	11	11	11	12	2	18

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr>. E.T: 29.04.2021

Tablo 93'te görüldüğü üzere Eflani'de sebze üretimi çok düşük seviyelerde ve düşük bir ürün yelpazesinde ilerlemektedir. Bu düşüklüğün sebeplerinin başında yörenin iklimi, sulama olanaklarının ve örtü altı yetiştiriciliğinin yetersiz oluşu gelmektedir. Sebze üretimi taze fasulye, salatalık, soğan ve bazı yeşil bitki türlerinde olup, genellikle evlerin ya da evlerin yakınında olan küçük bahçelerde ailelerin kişisel ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek şekillerde, bir hobi tarzında yapılmaktadır. Sebze üretimi alanında eğitim ve teşvik verilmesi, örtü altı yetiştiriciliğinin geliştirilmesi ve mekanizasyon ile hem üretimin hem üretilen ürün yelpazesinin gelişeceği hem de yeni iş kollarının açılacağı düşünülmektedir.

Tablo 94: 2020 Yılında Eflani'de Meyve Üretimi (ton).

Meyve Çeşitleri	Üretim Miktarı (Ton)
Elma (Golden)	36
Elma (Starking)	34
Elma (Amasya)	38

Elma (Granny Smith)	12
Diğer Elmalar	15
Erik	79
Ceviz	38

Kaynak: TÜİK, 2021.

Tablo 94'e baktığımızda 2020 yılında Eflani'deki meyve üretiminin sadece 3 çeşitte toplandığını ve bunların elma, erik ve cevizden meydana gelip toplamda 252 ton olduğunu görüyoruz. Bu noktada ilkbahar aylarında görülen kırağı yağışları ne kadar zarar verici olsa da uygun bakım ve şartlarda ve yine birçok meyve türünde yüksek kapasiteli üretimlerin yapılabileceği düşünülmektedir.

Tablo 95: Yıllar Bazında Eflani'de Meyve Üretimi (ton).

Meyveler	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020
Elma	176	177	138	138	163	144	136	138	135
Armut	72	108	65	65	50	25	24	24	-
Ayva	10	20	13	13	10	11	8	8	-
Kiraz	1	1	0	0	0	8	7	7	-
Erik	28	28	85	85	81	80	79	79	79
Kızılcık	75	75	120	165	120	120	165	165	-
Dut	3	3	3	3	3	4	4	1	-
Ceviz	17	17	24	24	24	125	100	82	38
Muşmula	5	5	5	5	4	4	4	4	-

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.
<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr>. E.T: 29.04.2021

Tablo 95'te görüldüğü üzere Eflani'de meyve üretimi yoğunlukla elma çeşitleri, armut, ayva, kiraz, erik, kızılçık, dut, ceviz ve muşmula türlerinde yapılmaktadır. Bu meyvelerden kızılçık yoğun şekilde, muşmula ise nadiren Eflani ekosisteminde doğada kendiliğinden yetişen meyvelerendir. Tablo 95 incelendiğinde erik ve ceviz haricinde tüm meyvelerin üretiminde gözle görülür ölçüde bir düşüş yaşanmıştır. Ceviz üretimi ise son yıllarda giderek azalmıştır. Meyve üretiminin düşük olmasının başlıca nedenleri iklim ve halkın meyve üretimini sınır meyveciliği ve klasik usullerde yapmasından kaynaklanmaktadır. Bodur olarak yetiştirilmesi gereken birçok

meyve ağacı metrelerce yüksekliğe ulaşmış şekillerde ve birçok ağaç hastalıklı ve yosun sarmış durumdadır. Birçok ağaç türü birkaç kez meyve verdikten sonra tekrar meyve vermemekte ya da iki yılda bir meyve vermektedir. Eflani ilçesi özellikle erik ve ceviz meyvesi yetiştiriciliği açısından önemli bir potansiyele sahiptir. İlçedeki evlerin neredeyse tamamının bahçelerinde ya da evlerinin yakınında ceviz, elma, armut ve ayva ağaçları bulunmaktadır. Özellikle bir ayva türü olan ekmek ayvası bölgede bazı ailelerce yetiştirilmekte, bu meyve olgunlaştığı zaman çok güzel renk, koku ve ağırlık değerlerine ulaşmaktadır.

Bölgede meyvecilik alanında dikkat çeken bir diğer nokta ise Eflani'nin iklimsel ve yağışsal özelliklerine de bağlı olarak doğada birçok meyve ağacının kendiliğinden yetişmesidir. Bunların başında kuş üzümü, yabani armut, yaban mersini, böğürtlen, dağ çileği, kızılıcık, ahlat, kuşburnu ve alıç gelmektedir. Özellikle kızılıcık, yaban mersini ve kuşburnu tabiri yerindeyse adım başı bulunan yabani meyve türleridir. Bu tarz meyveler yöre insanı tarafından sıkça kullanılmakta, kışlık tüketim için marmelatları yapılmakta ve köy ekonomisi içerisinde kendilerine yer edinmektedirler. Bu meyve türlerine yönelik yapılacak ıslah çalışmaları ve bilinçli yetiştiricilik ile farklı bir alanda yeni bir sektörün doğması sağlanırken sektörle birlikte sanayi ve imalat alanında da girişimlerin yaşanabileceği düşünülmektedir.

3.3.2. Eflani'de Hayvancılık ve Hayvan Varlığı

Eflani'de tarım alanında bitkisel üretimden sonra en büyük ikinci uğraş alanı hayvancılıktır. Hayvancılık da tıpkı bitkisel üretim gibi halkın belli bir kesimi arasında bir hobi gibi görülmektedir. Yörede "*köyde yaşanılıyorsa, ahırda hayvan da olmalı*" tarzında bir kalıp bulunmaktadır. Yine bir kalıp olarak birçok kişi çalışmak için başka şehirlere gitmeyi, emekli olduğunda köye dönüp birkaç hayvan alıp onlarla oyalanmayı dile getirmektedir.

Fakat bu işi maddi bir kazanç amacıyla yapan kişiler de yoğunluktadır. Halk genel olarak bitkisel üretimden kazanamadığı geliri hayvancılık alanından kazanmaya çalışmaktadır. Hayvancılık, birkaç işletme dışında genel olarak klasik usullerde ve mera hayvancılığı olarak yapılmaktadır. Kapalı besi tarzı bir üretim modeline Eflani'de pek rastlanılmamakta, kapalı sistem, yani hayvanları hiç salmaksızın tamamıyla ahır ortamında yetiştirme işi genel olarak Kurban Bayramı'na yakın

zamanlarda, kurbanlık hayvanları besiye alarak ilerlemektedir. Hayvanlar iklimin de etkisiyle kış aylarında tamamıyla ahırlarda tutularak yazdan hazırlanan başta saman ve kuru otlarla beslenmekte, bahar geldiğinde ise meralara salınıp otlatılarak yetiştirilmektedir.

Hayvanların beslendiği ahır modelleri yeni oluşturulan binalarda ve bu işi bilinçli şekillerde yapmak isteyen üreticiler tarafından evden ayrı bir bölümde kurulsa da eski dönemlerden kalma ve Türkiye'nin Kocaeli Yarımadası, Mergen Havzası ve Torul Yöresi gibi bölgelerinde görülen, hayvan ahır ve insanların yaşadığı evin tek bir binada bütünleşik olduğu yapılar Eflani'de de yoğunlukla görülmektedir (Ünal, 2000: 166). Birçok aile, hayvancılığı yaşadıkları evlerin giriş katında olan sağlıklı, aydınlanma ve diğer özellikleri yetersiz bu barınaklarda yapmaktadır.

Hayvancılığa karşı bakış açısı yörede genel olarak öncelikle ailelerin kişisel ihtiyaçlarını (et, süt, yumurta, peynir ve yağ gibi) karşılama ve ekonomik olarak darlık hissedildiğinde ya da bu verimsiz barınaklar hayvan varlığını karşılayamayacak olduğunda canlı hayvan satışı yönünde gerçekleşmektedir. Hayvan satışları genel olarak bu işin ticareti ile meşgul olan celep ve tacirler vasıtasıyla ya da ilçe merkezinde bulunan hayvan pazarına hayvanları götürüp satarak gerçekleşmektedir. Yörede birçok aile, hayvanları ileride maddi kazanç sağlamak ya da maddi bir kuvvet gerektiren düğün yapma, çocuk okutma, ev ya da araç sahibi olma gibi amaçlarla beslemektedir.

Hayvancılık genel olarak aile işletmesi ve aile üyelerinin çabaları ile gerçekleşirken bu hayvanlardan elde edilen ürünler öncelikle ailelerin kendi içlerinde tüketilmekte, üretim fazlası ürünler işlenmemiş şekilde süt olarak ya da işlenmiş şekillerde yoğunlukla peynir, çökelek ve tereyağı olarak ilçe pazarında müşterilere ya da sabit müşterilere satılmaktadır. İlçede önceleri büyükbaş ve küçükbaş hayvan varlığı yüksek olsa da bu oranlar günümüzde giderek azalmış, küçükbaş hayvan varlığı ve büyükbaş hayvanlar arasında manda yok denilecek seviyelere kadar gerilemiştir. Bir zamanlar “yün şehri” olarak anılan Eflani'de 2020 verilerine göre küçükbaş hayvan sayısı toplam 3.062'dir. Yörede hayvancılık alanında en önde gelen alan büyükbaş hayvan yetiştiriciliğidir (tarimorman.gov.tr).

Eflani'de daha önceleri hayvansal ürün işleme tesisleri bulunsa da bu işletmeler zamanla kapanmış ve hayvancılık alanındaki üretim giderek kapalı bir pazar

ekonomisine dönüşmüştür. Yine bir döneme kadar Safranbolu ve Karabük'teki süt işleme tesisleri Eflani'den günlük olarak süt toplasa da bu faaliyet de zamanla son bulmuştur. Günümüzde ilçede hayvancılık alanında öncelik büyükbaş hayvan yetiştiriciliğidir. Küçükbaş hayvan sayısı düşük olsa da Eflani'deki mera varlığının özellikle küçükbaş hayvan yetiştiriciliği için uygun olduğu düşünülmektedir. Yine arazi varlığı ve iklim bakımından dolayı ağırlıklı hububat ile yem bitkisi üretimi yapılması kapalı sistem hayvancılık yapılması için uygun gözükmektedir.

Tablo 96: 2020 Yılı Verilerine Göre Eflani'de Büyükbaş Hayvan Varlığı (baş).

Büyükbaş				
Sığır			Manda	Toplam
Kültür Irkı	Melez	Yerli		
990	11,598	1430	135	14,093

Kaynak: T.C. EKİTOM 2020 Yılı Brifingi, 2020: 5.

Tablo 97: 2020 Yılı Verilerine Göre Eflani'de Küçükbaş, Kanatlı Hayvan ve Arı Varlığı (baş/ adet/ kovan adeti).

Küçükbaş					Kanatlılar		Arılı Kovan
Koyun		Keçi		Toplam	Tavuk	Diğer	
Merinos	Kıvırcık	Tiftik	Kıl Keçisi				
2780	50	-	232	3062	25,000	1600	908

Kaynak: T.C. EKİTOM 2020 Yılı Brifingi, 2020: 5.

Tablo 98: 2020 Yılında Eflani'de Hayvansal Üretim Miktarları (ton/kovan sayısı).

Yapağı (Merinos)	8,926
Yapağı (Yerli ve Diğerleri)	0,416
Keçi Kılı	0,149
Arılar (Kovan Halinde, Eski Tip)	0
Arılar (Kovan Halinde, Yeni Tip)	997
Bal	10
Balmumu	0,103

Kaynak: TÜİK, 2021.

Tablo 99: 2004 ve 2020 Yılları Arasında Eflani’de Kümes Hayvanları Sayısı (adet).

Yıllar	Et Tavuğu	Yumurta Tavuğu	Hindi	Kaz	Ördek ve Beç Tavuğu
2004	2000	20,000	8000	2100	350
2006	2454	25,218	1800	124	185
2008	1800	14,946	1888	101	210
2010	-	23,500	3500	110	280
2012	-	23,500	3650	115	285
2014	-	20,000	2500	500	250
2016	-	21,000	2250	530	250
2018	-	21,040	2685	300	140
2020	-	25,000	2700	300	145

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.
<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=101&locale=tr>. E.T: 30.04.2021

Tablo 99 incelendiğinde Eflani’de kümes hayvanları sayısında yıllar bazında giderek artan bir düşüş yaşandığı görülmektedir. Bunlar arasında sadece yumurta tavuğu üretiminde son dönemlerde artış yaşandığı görülmektedir. Özellikle hindisi ile meşhur olan Eflani’de hindi varlığı düşündürücü seviyelerdedir.

Tablo 100: 2004 ve 2020 Yılları Arasında Eflani’de Kırkılan Küçükbaş Hayvan Sayıları (baş).

Yıllar	Merinos	Yerli ve diğer	Tiftik Keçisi	Kıl Keçisi ve diğer
2004	750	2750	280	-
2006	950	2050	340	-
2008	1000	1500	475	-
2010	395	610	101	-
2012	956	500	87	88
2014	350	900	190	400
2016	385	860	258	375
2018	1713	182	-	97
2020	2063	356	-	231

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.
<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=101&locale=tr>. E.T: 30.04.2021.

Tablo 100’de yer alan yıllar bazındaki küçükbaş hayvan varlığına baktığımızda merinos koyununun bazı yıllar arasında ciddi kayıplar olsa da artan bir eğilim izlediği, yerli ve diğer ırkların ciddi miktarlarda düştüğü, tiftik keçisi ve kıl keçisinin ise sürekli artan ve azalan bir eğilim izlediği görülmektedir.

Tablo 101: 2004 ve 2019 Yılları Arasında Eflani’de Sağılan Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Sayıları (baş).

Yıllar	Saf Kültür	Kültür Melezi	Yerli Sığır	Manda	Merinos	Yerli Koyun	Tiftik Keçisi	Kıl Keçisi
2004	1604	2604	1974	26	168	1058	98	-
2006	1636	2717	1873	27	307	756	117	-
2008	1336	2906	1512	17	344	605	181	-
2010	1294	3116	470	16	109	244	43	-
2012	1050	4368	378	30	471	210	32	30
2014	1680	2058	1039	12	126	294	86	111
2016	840	1848	924	11	122	252	105	98
2018	323	3335	611	33	531	39	-	19
2019	337	3671	653	38	714	45	-	19

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.
<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=101&locale=tr>. E.T: 30.04.2021

Tablo 101 incelendiğinde yıllar bazında Eflani’de sağılan büyükbaş ve küçükbaş hayvanlardan büyükbaş saf kültür, yerli koyun ve kıl keçisinin azaldığı, kültür melezinin dalgalı bir seyir izlediği, manda, merinos koyunu ve tiftik keçisi sağımının son dönemlerde artan bir seyir izlediği görülmektedir.

3.4. Eflani’de Tarım ve Hayvancılık Politikaları, Desteklemeler ve Teşvikler

3.4.1. Tarım ve Orman Bakanlığı Politika, Destek ve Teşvikleri

Türkiye üniter devlet yapılanmasına sahip bir ülkedir. Üniter devlet yapılanmaları içerisinde kararlar tek bir merkezden alınmakta olup yetkiler taşra

birimleri ile paylaşılmaktadır. Bu idari yapılanma içerisinde sadece valiler yetki genişliği ilkesini kullanma hakkına sahiptir (Gözler, 2016: 100). Kararların ve uygulanacak politika, destek ve teşviklerin tek bir merkezden alınması ilçe idarelerinde görevli kamu personelini de bağlamaktadır. Bu sebeple ilçe idarelerinde uygulanan tarım ve hayvancılık politikaları genellikle merkezi hükümetin belirlemiş olduğu standartlar çerçevesinde ilerlemektedir. Ayrıca diğer birçok alanda olduğu gibi tarım ve hayvancılık alanında da uygulanacak olan politikalar kalkınma planlarında belirlenmekte ve idarelerce yürütülen politikalar bunlarla uyumlu olmak zorundadır.

İlçe idarelerinde tarım ve hayvancılık politikalarını yürütmekle görevli idari kurum, kaymakamlıklara bağlı ilçe tarım ve orman müdürlükleridir. Eflani'de de uygulanan politika, destekleme ve teşvikleri T.C. Eflani Kaymakamlığı İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü yürütmektedir. Teşkilatın yapısına bakıldığında toplam 11 personelden oluşup bunlar; 1 adet ilçe müdürü, 3 adet veteriner hekim, 1 adet veteriner sağlık teknisyeni, 1 adet ziraat mühendisi, 1 adet bilgisayar işletmeni, 1 adet veri hazırlama ve kontrol işletmeni, 1 adet memur ve 2 adet işçi şoförden meydana gelmektedir.

İlçe müdürlüğünün görevlerine bakıldığında ise şunlardan oluştuğu görülmektedir (tarimorman.gov.tr);

“...a) İlçenin kalkınması, çiftçilerin gelir ve hayat seviyelerinin yükselmesi için hizmet ve görev alanına giren konularda program ve projelerin hazırlanması için gerekli bilgileri toplamak ve teklifte bulunmak, b) Program ve projelerin ilçeyi ilgilendiren bölümlerini uygulamak ve sonuçlarını değerlendirmek, c) Çiftçinin eğitimi için yayım programları hazırlamak ve uygulamasını sağlamak, ç) Üst kuruluşlarca hazırlanıp kendilerine intikal ettirilmiş olan örnek çiftlik geliştirme planlarına göre işletme kurulmasına yardımcı olmak, d) İlçenin tarım, hayvancılık ve su ürünleri ile ilgili her türlü tarımsal girdi ihtiyaçlarını tespit ederek il müdürlüğüne bildirmek, bu girdilerin temininde yardımcı olmak, e) İlçede bitki ve hayvan sağlığını korumak amacıyla mevzuatında belirtildiği şekilde hastalık ve zararlılarla mücadeleyi sağlamak, f) İlçenin tarımla ilgili istatistiklerini üst kuruluşlarca verilen formlara uygun olarak zamanında derlemek ve ilgili yerlere intikal ettirmek, g) İlçenin program ve projelere dayalı yıllık bütçe teklifini hazırlayarak zamanında il müdürlüğüne göndermek, ğ) Toprak analiz sonuçlarına dayalı gübre kullanımını sağlamak için eğitim çalışmaları yapmak, h) Verilen yetki çerçevesinde ilçede denetim faaliyetlerini yürütmek, ı) Her türlü hayvan ıslah faaliyetini yürütmek, Bakanlık tarafından uygulamaya konulan kayıt sistemlerine veri girişlerini yapmak ve veri kaydına dayalı destekleme işlemlerini uygulamak, i) Kayıt sistemleri veri giriş işlemleri ve sistemlere bağlı destekleme uygulamalarını il müdürlüğü ile koordineli olarak yürütmek, j) Yukarıda sayılanlar dışında, mevzuat ile verilen diğer görevler ile kaymakam ve il müdürü tarafından verilecek benzeri görevleri yapmak.”

İlçe tarım müdürlüğü tarafından Eflani’de yürütülen politika, destek ve teşviklere bakıldığında 2007 ve 2020 yılları arasında şunlardan oluştuğu görülmektedir;

2007 yılı politika, destek ve teşvikleri (T.C. EKİTOM 2007 Yılı Brifingi, 2007: 4-7);

- 2007 yılı ÇKS ve DGD Projesi kapsamında ilçe müdürlüğünce DGD Projesi’ne 1265 adet çiftçi kayıt edilmiştir.
- 2007 yılında ilçe müdürlüğünce Hayvancılığın Desteklenmesi Projesi’ne 991 adet çiftçi kayıt edilmiştir.
- Hayvancılığın Desteklenmesi Projesi kapsamında suni tohumdan doğan buzağı, suni tohumlama ve küpeleme olmak üzere toplamda 32.802,00 YTL teşvik verilmiştir.
- Yem bitkileri ekiliş alanlarının artırılması için Çayır Mera Yem Bitkilerini Geliştirme Projesi ve Karabük İl Özel İdare Müdürlüğü finansmanlı Yem Bitkileri Yetiştiriciliğini Geliştirme projeleri yürütülmüştür.
- 2007 yılında Karabük İl Özel İdaresi destekli 1 dekar alanda bodur elma projesi gerçekleştirilmiştir.
- 2007 yılında toplamda 63.350 kg silajlık mısır, fiğ, korunga ve yonca tohumu dağıtılmıştır.
- 2007 yılı içerisinde 100 adet bodur elma fidanı dağıtılmıştır.
- 1999’dan bu yana çeşitli yıllarda Karabük İl Özel İdare Müdürlüğü ve SYDV desteği ile 912 baş damızlık koyun dağıtımı yapılmıştır.
- 2007 yılında 3 çiftçiye 5’er adet kovansız arı dağıtılmıştır.
- Hayvan sağlığını korumak için aşı ve suni tohumlama çalışmaları yürütülmüştür.

2008 yılı politika, destek ve teşvikleri (T.C. EKİTOM 2008 Yılı Brifingi, 2008: 5-7);

- İlçe müdürlüğü tarafından 2008 yılı için Mazot ve Kimyevi Gübre Projesine 997 adet çiftçinin kaydı yapılmıştır.

- İlçe müdürlüğünce 2008 yılı içinde Hayvancılığın Desteklenmesi Projesi'ne 663 adet çiftçinin kaydı yapılmıştır.
- Hayvancılığın Desteklenmesi Uygulaması kapsamında tek ve çok yıllık yem bitkileri, süt, arı, anaç manda ve anaç sığır alanlarında toplam 516.635,12 YTL destekleme ödemesi yapılmıştır.
- Toplamda 25,8 ton silajlık mısır, fiğ ve korunga tohumu dağıtımı yapılmıştır.
- 2008 yılında 5 çiftçiye 5'er adet kovansız arı dağıtılmıştır.
- Hayvan sağlığı çalışmaları alanında küpeleme, aşılama ve suni tohumlama çalışmaları yürütülmüştür.

2009 yılı politika, destekleme ve teşvikleri (T.C. EKİTOM 2009 Yılı Brifingi, 2009: 6-7);

- 2009 yılında Hayvan Geliştirme Projesi kapsamında suni tohumlama, Bitki Hastalık ve Zararlılarıyla Mücadele Projesi kapsamında çeşitli ilaçlamalar ve Hayvan Hastalıkları ve Zararlılarıyla Mücadele Projesi kapsamında çeşitli aşılama ve sağlık taramaları gerçekleştirilmiştir.
- Hayvancılığın Desteklenmesi Projesi kapsamında tek ve çok yıllık yem bitkileri, süt, arı, anaç manda, anaç sığır ve suni tohumdan doğan buzağı alanlarında toplam 411.930,66 TL teşvik verilmiştir.
- ÇKS kapsamında mazot, gübre, toprak analizi, sertifikalı tohumluk ve hububat destekleme dallarında toplam 312.687,35 TL prim verilmiştir.
- İlçe müdürlüğünce 2009 yılı için Mazot ve Kimyevi Gübre Projesi'ne 813 adet çiftçinin kaydı yapılmıştır.
- İlçe müdürlüğünce 2009 yılı içinde Hayvancılığın Desteklenmesi Projesi'ne 542 adet çiftçi müracaat etmiş olup tespitleri yapılmıştır.
- Çiftçilere buğday, fiğ, arpa ve tritikale olmak üzere toplamda 99 ton tohumluk dağıtımı yapılmıştır.
- 2009 yılında 10 çiftçiye 5'er adet kovansız arı dağıtılmıştır.

- 2009 yılı içerisinde ilçenin tüm köy ve mahallelerinde Kırım Kongo Kanamalı Ateşi Hastalığı mücadelesinde, 1.096.500 cc ilaç kullanılarak 50.245 adet (büyükbaş-küçükbaş) hayvanda ilaçlama yapılmıştır.
- Hayvan sağlığı çalışmaları alanında küpeleme, ilaçlama, suni tohumlama ve aşılama çalışmaları yürütülmüştür.

2011 yılının ilk 6 aylık diliminde politika, destekleme ve teşvikler (T.C. EKİTOM 2011 Yılı 6 Aylık Brifingi, 2011: 5-7);

- İlçe müdürlüğünce 2011 yılı için Mazot ve Kimyevi Gübre Projesi'ne 408 adet çiftçinin kaydı yapılmıştır.
- İlçe müdürlüğünce 2011 yılı içinde yem bitkileri desteklemesine 266 adet çiftçinin kaydı yapılmıştır.
- İlk altı aylık zaman diliminde üreticilere 1.557,48 TL değerinde süt teşviki verilmiştir.
- Hayvan sağlığı çalışmaları alanında suni tohumlama ve aşılama çalışmaları yürütülmüştür.
- 2011 yılı içerisinde ilçenin tüm köy ve mahallelerinde Kırım Kongo Kanamalı Ateşi Hastalığı mücadelesinde, 720.000 cc ilaç kullanılarak 28.800 adet (büyükbaş-küçükbaş) hayvanda ilaçlama yapılmıştır.

2014 yılı politika, destekleme ve teşvikleri (T.C. EKİTOM 2014 Yılı Brifingi, 2014: 5-7);

- İlçe müdürlüğünce 2014 yılı için mazot ve kimyevi gübre desteklemesine 54 köyden 385 adet çiftçinin kaydı yapılmıştır.
- İlçe müdürlüğünce 2014 yılı içinde yem bitkileri desteklemesine 260 adet çiftçinin kaydı yapılmıştır.
- Hayvancılık alanında tek ve çok yıllık yem bitkileri, çiğ süt, arı, anaç manda, anaç sığır ve suni tohumdan doğan buzağı alanlarında çiftçilere 716.718,69 TL destek verilmiştir.
- Üreticilere toplamda 12.750 kg fiğ ve korunga tohumu dağıtılmıştır.
- Üreticilere 500 adet ceviz fidanı dağıtılmıştır.

- Hayvan sağlığı çalışmaları alanında birçok hayvan aşılanmış ve suni tohumlama çalışmaları yapılmıştır.

2015 yılı politika, destekleme ve teşvikleri (T.C. EKİTOM 2015 Yılı Brifingi, 2015: 6-8);

- İlçe müdürlüğünce 2015 yılı için mazot ve kimyevi gübre desteklemesi müracaatları alınmıştır.
- İlçe müdürlüğünce 2015 yılı içinde yem bitkileri desteklemesine 249 adet çiftçinin kaydı yapılmıştır.
- Hayvancılık alanında tek ve çok yıllık yem bitkileri için 272.963,84 TL destekleme ödemesi yapılmıştır.
- Üreticilere toplamda 56 ton buğday, arpa ve tritikale tohumluğu dağıtılmıştır.
- Üreticilere ceviz, elma, ayva ve armut olmak üzere toplamda 815 adet meyve fidanı dağıtılmıştır.
- Hayvan sağlığı çalışmaları alanında aşılama, ilaçlama ve suni tohumlama çalışmaları yapılmıştır.

2016 yılı politika, destekleme ve teşvikleri (T.C. EKİTOM 2016 Yılı Brifingi, 2016: 6-8);

- İlçe müdürlüğünce 2016 yılı için mazot ve kimyevi gübre desteklemesi müracaatına başvuru yapan 437 çiftçinin kaydı yapılmıştır.
- İlçe müdürlüğünce 2016 yılı içinde yem bitkileri desteklemesine 239 adet çiftçinin kaydı yapılmıştır.
- Hayvancılık destekleri alanında tek ve çok yıllık yem bitkileri, soğutulmuş çiğ süt teşviki, kırmızı et, arı ve malak alanlarında toplam 588.055,26 TL destekleme ödemesi yapılmıştır.
- Üreticilere buğday arpa ve tritikale olmak üzere toplamda 73,5 ton tohumluk dağıtımı yapılmıştır.
- Üreticilere ceviz, elma, armut, kiraz ve vişne olmak üzere toplamda 250 adet meyve fidanı dağıtılmıştır.

- Hayvan sağlığı çalışmaları alanında küpeleme, aşılama, ilaçlama ve suni tohumlama çalışmaları yürütülmüştür.

2017 yılı politika, destekleme ve teşvikleri (T.C. EKİTOM 2017 Yılı Brifingi, 2017: 6-8);

- İlçe müdürlüğünce 2017 yılında ifti Kayıt Sistemi'ne 441 çiftçinin kaydı yapılmıştır.
- İlçe müdürlüğünce 2017 yılı içinde yem bitkileri desteklemesine 276 adet çiftçinin kaydı yapılmıştır.
- Hayvancılık alanında arı ve buzağı için 11.830,00 TL destekleme ödemesi yapılmıştır.
- Üreticilere toplamda 79,6 ton buğday, arpa ve tritikale tohumluğu dağıtılmıştır.
- Üreticilere toplamda 5725 kg olmak üzere korunga, adi fiğ, yonca ve yem bezelyesi tohumluğu dağıtılmıştır.
- Üreticilere ceviz, elma, armut, vişne, ayva ve erik olmak üzere toplamda 470 adet meyve fidanı dağıtılmıştır.
- Hayvan sağlığı çalışmaları alanında küpeleme, ilaçlama, aşılama ve suni tohumlama çalışmaları yapılmıştır.

2018 yılı politika, destekleme ve teşvikleri (T.C. EKİTOM 2018 Yılı Brifingi, 2018: 6-8);

- İlçe müdürlüğünce 2018 yılında ifti Kayıt Sistemi'ne 519 çiftçinin kaydı yapılmıştır. 2018 yılında 508 ifti mazot, kimyevi gübre ve toprak analizi desteklemesi almaya hak kazanmıştır.
- İlçe müdürlüğünce 2018 yılı içinde yem bitkileri desteklemesine 327 adet çiftçinin kaydı yapılmıştır.
- Hayvancılık destekleri alanında tek ve çok yıllık yem bitkileri, Genç ifti Projesi, arı, anaç manda, malak ve buzağı desteklemeleri kalemlerinde toplamda 3.015.034,75 TL destekleme ödemesi yapılmıştır.

- Üreticilere toplamda 78 ton buğday ve kaplıca (siyez) tohumluğu dağıtılmıştır.
- Üreticilere toplamda 6,2 ton yem bezelyesi tohumu dağıtılmıştır.
- Hayvan sağlığı çalışmaları alanında küpeleme, ilaçlama, aşılama ve suni tohumlama çalışmaları yapılmıştır.

2019 yılı politika, destekleme ve teşvikleri (T.C. EKİTOM 2019 Yılı Brifingi, 2019: 6-8);

- İlçe müdürlüğünce 2019 yılında Çiftçi Kayıt Sistemi'ne 526 çiftçinin kaydı yapılmıştır.
- İlçe müdürlüğünce 2019 yılı içinde yem bitkileri desteklemesine 370 çiftçinin kaydı yapılmıştır.
- Hayvancılık destekleri alanında tek ve çok yıllık yem bitkileri, kırmızı et, arı, malak, buzağı, anaç koyun, anaç keçi ve anaç manda alanlarında toplamda 1.542.479,75 TL destekleme ödemesi yapılmıştır.
- Üreticilere buğday, arpa ve tritikale olmak üzere toplamda 79,5 ton hububat tohumluğu dağıtılmıştır.
- Üreticilere yem bitkileri alanında 6 ton yem bezelyesi tohumluğu dağıtılmıştır.
- Üreticilere 100 adet ceviz fidanı dağıtılmıştır.
- Hayvan sağlığı çalışmaları alanında küpeleme, aşılama ve suni tohumlama çalışmaları yürütülmüştür.

2020 yılı politika, destekleme ve teşvikleri ile 2021 yılına yönelik bazı politikalar (T.C. EKİTOM 2020 Yılı Brifingi, 2020: 6-9);

- Üreticilere tek ve çok yıllık yem bitkileri, sertifikalı tohumluk kullanımı, mazot ve gübre desteği, fark ödemeleri desteği, kırmızı et, arı, malak, anaç koyun ve keçi, buzağı ve anaç manda alanlarında olmak üzere toplamda 2.943.826,65 TL destekleme ödemesi yapılmıştır.
- Koyun Keçi Yetiştiricileri Birliği Hibe Destekli Damızlık Merinos Koçu Projesi ile ilçede 4 çiftçi 1'er adet koç almıştır.

- Üreticilere buğday ve arpa tohumu olmak üzere toplamda 81 ton hububat tohumluğu dağıtılmıştır.
- Üreticilere korunga, nohut, yonca ve yem bezelyesi olmak üzere toplamda 9940 kg yem bitkisi tohumluğu dağıtılmıştır.
- 2021 yılı için il müdürlüğünce hibe destekli ceviz fidanı dağıtımı yapılması ile çok yıllık yem bitkisi korunga ve tek yıllık yem bitkisi adi fiğ tohumlarının hibe destekli olarak çiftçilere arzının gerçekleştirilmesi planlanmaktadır.
- Demonstrasyon çalışması kapsamında Eflani ilçesi merkez mahallede bir çiftçinin 8 dekar arazisinde 5 çeşit buğday tohumunun ekimi gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma ile ilçe koşullarında hangi çeşit buğdayın daha uygun olduğu tespit edilerek, çiftçilere bilgilendirilme yapılacaktır.
- Samsun Karadeniz Tarımsal Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü'nce yürütülen proje kapsamında, 2 kadın çiftçiye 5 dekar alanda ücretsiz İlk Adım (Süt Otu) ekimi yaptırılmıştır. Şenyurt köyü ve Çelebiler mahallesinde yapılan bu çalışmalar takip edilmekte olup, hasat sonuç verimleri çiftçiler ile paylaşılacaktır.
- İl özel idare finansmanı ile çiftçilerin kullanımına sunulmak üzere Katı Gübre Dağıtıcı Römorku ve 2 adet toprak silindiri Eflani Ziraat Odası'na tahsis edilmiştir.
- 2021 yılı için il özel idare finansmanı ile ilçeye 1 adet selektör alımı yapılması planlanmaktadır.
- 13. Etap Kırsal Kalkınma Yatırımları kapsamında 6 çiftçi projesi hibe almaya hak kazanmıştır.
- Hayvan sağlığı çalışmaları alanında aşılama çalışmaları yürütülmüştür.
- 2020 yılında Kurban Kesim Elemanı Yetiştiriciliği Eğitimi, Eflani Halk Eğitim Merkezi ile beraber çiftçilere verilmiştir.
- 2021 yılı içerisinde çiftçilere Eflani Halk Eğitim Merkezi iş birliği ile Süt Hijyeni Eğitimi verilmesi program dahiline alınmıştır.

- Pandemi döneminde gıda işletmelerine ve pazar yerlerine rutin denetimler devam etmektedir.
- Gübre ve yem bayilerinin aylık denetimi devam etmektedir.
- CİMER başvuruları cevaplanmaktadır.
- Okul kantinlerinin Eflani İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü ile koordineli şekillerde denetimleri devam etmektedir.
- Üniversite ile ortaklaşa şekilde süt sığırcılığı eğitimi için saha çalışmasına devam edilmektedir.
- Bakanlık destekli suni tohumlama çalışmaları için saha araştırmaları devam etmektedir.
- Köyümde Yaşamak İçin Bir Sürü Nedenim Var Projesi kapsamında çalışmalar devam etmektedir.
- Suni Tohumlamanın Yaygınlaştırılması, Etçi ve Kombine Irkların Geliştirilmesi Projesi kapsamında çalışmalar devam etmektedir.

Eflani'de ilçe tarım müdürlüğü tarafından Tarım ve Orman Bakanlığı kaynaklı yürütülen politika, proje, destekleme ve teşvikler yukarıda sıralanmıştır. Bunlara ek olarak ilgili bakanlıklar, Karabük bölgesinde entegre hayvancılık yatırımları, gıda ürünleri ve imalatı, su ürünleri yetiştiriciliği, soğuk hava deposu hizmetleri, lisanslı depoculuk ve seracılık alanlarında bölgesel teşvik uygulamaktadır. Yine buna ek olarak Tarım Havzaları Üretim ve Destekleme Modeli kapsamında Eflani'de arpa, buğday, nohut, tritikale ve yem bitkileri desteklenmektedir (tarimorman.gov.tr).

3.4.2. Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı Destek ve Teşvikleri (BAKKA)

Kalkınma ajansları Türkiye'nin birçok bölgesinde kurulu olup birden fazla şehri kapsayacak şekilde, kaynakların yerlerinde, verimli ve etkin şekillerde kullanımını sağlamak için, kamu ve özel sektör arasında iş birliği sağlamak, bölgeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarını en aza indirmek, yereldeki potansiyeli artırmak ve yerel yönetimleri güçlendirmek adına kurulmuşlardır. Bunlardan biri olan BAKKA 2009 yılında kurulmuş ve 2010 yılında Karabük, Zonguldak ve Bartın illerini bünyesinde barındırarak faaliyetlerine başlamıştır (bakka.gov.tr).

BAKKA, paydaşlarına birçok alanda destekleme ve hibe sunmaktadır. BAKKA'nın sunduğu bu desteklemeler Sosyal Gelişmeyi Destekleme Programı, Dış Kaynaklı Fonlar, Açık Destek Programları, Mali Destek ve Teknik Destek başlıkları altında toplanmaktadır (bakka.gov.tr). 2020 yılında Eflani Belediyesi'nin hazırlamış olduğu Kırsal Kalkınma İçin Eflani'de Üretim Genele Yayılıyor isimli proje BAKKA tarafından kabul edilmiştir. Bu proje ile üreticilere kaz yetiştiriciliği alanında eğitim verildikten sonra ücretsiz şekilde kaz civcivi ve yem desteği sağlanması kararlaştırılmıştır (eflani.bel.tr).

Yazar tarafından BAKKA'nın kuruluşundan günümüze kadar olan tüm faaliyet raporları incelenmiş ve ajansın kuruluş yılı olan 2010 yılından bu yana Eflani ilçesine farklı alanlarda birçok destek sunmuş olduğu, tarım ve hayvancılık alanında ise sunduğu ilk desteklemenin yukarıda bahsi geçen proje olduğu görülmüştür.

3.4.3. KOSGEB Destek ve Hizmetleri

1990 yılında kurulan KOSGEB imalat sanayisi dahilindeki işletmelerin özellikle ekonomik alandaki gelişmelerini sağlamak amacıyla kurulmuş bir devlet kurumudur. KOSGEB başarılı çalışmaları sonrasında 2009 yılından itibaren farklı sektörlerle de desteklemeler sunmaya başlamıştır. Bu sektörlerden birini de tarım ve hayvancılık oluşturmaktadır (kosgeb.gov.tr). KOSGEB tarım ve hayvancılık alanında girişimcilik, ARGE, teknolojik üretim ve yerleştirme, KOBİ finansmanı, laboratuvar hizmetleri ve İŞGEM/TEKMER programı dahilinde destekler sunmaktadır (tarimorman.gov.tr).

Desteklerden yararlanmak isteyen işletmelerin öncelikli olarak KOSGEB veri tabanına kayıtlı olması gerekmektedir. Erkek ve kadın çiftçiler il ve ilçe farklılığı gözetilmeksizin Girişimciliği Geliştirme Destek Programı kapsamında tarım ve hayvancılık alanında kuracağı işletmeler için devletten geri ödemesiz şekilde kredi alabilmektedir (kosgebkrediler.com).

3.4.4. ORKÖY Destekleri

Tarım ve Orman Bakanlığı bünyesinde yer alan Orman Genel Müdürlüğü, orman köylerinde yaşayan vatandaşların sosyal ve ekonomik yönden kalkınmasını sağlamak, orman varlığını korumak ve sürdürülebilirliğini sağlamak için kurulmuş bir kamu kurumudur. Bu kurum orman köylerinde yaşayan vatandaşlara bir kısmı hibe

olmak üzere ormancılık, tarım ve hayvancılık alanlarında çeşitli proje, kredi ve destekler sunmaktadır (aa.com.tr).

ORKÖY Projesi kapsamında 2020 yılında 2 kooperatif ve 9248 aileye toplamda 250,3 milyon TL destek verilmiştir. ORKÖY Projesi kapsamında 2021 yılı için verilecek destekleme tutarı 300 milyon TL olarak belirlenmiştir. 2021 yılında verilecek desteklemelerin sosyal ve ekonomik yönlü olacağı belirtilirken sosyal olanlar daha çok yapı, ısıtma ve güneş enerjisi alanında, ekonomik yönlü olan desteklerin ise başta ormancılık faaliyet ve araç gereçleri olmak üzere traktör, seracılık, manda yetiştiriciliği, besi koyuncululuğu, besi sığırcılığı, süt koyuncululuğu, süt sığırcılığı gibi tarım ve hayvancılık alanlarında yapılması planlanmaktadır (ogm.gov.tr).

3.4.5. İl Özel İdareleri Hizmetleri ve Destekleri

İlin kurulmasına dair kanunla birlikte kurulan il özel idareleri, il halkının mahalli ve ortak nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamak üzere, idari ve mali özerkliğe sahip, karar organı yörenin seçmeleri tarafından oluşturulan kamu tüzel kişilikleridir. İl özel idarelerinin il sınırları dahilinde birçok görev ve yetkisi bulunmaktadır. Bu görev ve yetkiler il sınırları dahilinde olanlar ve belediye sınırları dışında olanlar olarak iki kısma ayrılmış durumdadır (icisleri.gov.tr).

İl özel idarelerinin tarım ve hayvancılık alanında da görevleri bulunmaktadır. Bunları; erozyonun önlenmesi, bayındırlık ve iskân, toprağın korunması, su, kanalizasyon, orman köylülerinin desteklenmesi, su, ağaçlandırma gibi temel başlıklar altında toplamak mümkündür. Özel idareler tarafından tarım ve hayvancılık alanında birçok hizmet sunulduğu gibi destek, hibe ve teşvikler de sunulmaktadır. Örneğin 1999'dan bu yana çeşitli yıllarda Karabük İl Özel İdare Müdürlüğü ve SYDV desteği ile Eflani ilçesinde 912 baş damızlık koyun dağıtımı yapılmıştır (T.C. EKİTOM 2007 Yılı Brifingi, 2007: 7).

Karabük İl Özel İdaresi Tarımsal Hizmetler Müdürlüğü tarafından il genelinde toprak muhafazası ve taşkın koruma, hayvan içme suyu, sulama, tarımsal hizmetler, ormancılık, KÖYDES, havza ıslahı, hayvan içme suyu göleti, küçük ölçekli tarımsal sulama göleti, arazi toplulaştırma, tarımsal sulama amaçlı elektrik bağlanması ve veterinerlik konularında yöre halkına çeşitli hizmetler sunulmaktadır (karabukozelidare.gov.tr).

3.5. Eflani’de Tarım ve Hayvancılık Sorunları ve Bazı Öneriler

İlçe idarelerinde tarım ve hayvancılık alanında yaşanan problemler ülke genelinde yaşanan problemlerden pek de farklı şekillerde değildir. Yine de çoğu bölgede, oraya özgü problemler baş gösterebilmektedir. Eflani ilçesinde de tarım ve hayvancılık alanında çeşitli problemler yaşanmaktadır. Bu problemleri bitkisel ve hayvansal üretim sorunları olarak iki başlığa ayırmak, problemlerin saptanması yönünden yararlı görülmektedir.

Bitkisel üretim alanında ilk problem ilçedeki birçok üreticinin sektöre bir hobi ya da bir vakit oyalama nesnesi olarak bakmasından kaynaklanmaktadır. Bu sektör yöredeki üreticiler için bir amaç değil bir araç görünümü sergilemektedir. Bitkisel üretim süreçleri yoğunlukla ailelerin kendi besin ihtiyaçlarını karşılama ve besledikleri hayvanlara yem sağlama amaçları ile yapılmaktadır. İlçede, Tablo 88’de de görülebileceği üzere kıraç alan ve nadas alanı üretim yapılan alanları bir hayli geride bırakmaktadır. Yöredeki birçok üretici bitkisel üretim sürecine ekonomik bir değer atfetmemekte, bu da sektörü içine kapalı bir hale getirmektedir. Oysa Eflani ekilebilir arazi bakımından Karabük ilinin en yüksek değerlerine sahip olan ilçedir. Üretimin özendirilmesi, atıl durumdaki arazilerin üretime kazandırılması gerekmektedir.

İkinci problem kullanılan tohumluklar, makine güç ve kapasiteleri yönünden kaynaklanmaktadır. Yörede birçok aile çok uzun yıllardır sürekli aynı, verimsiz ve kalite oranları bir hayli düşük tohumlukları kullanmaktadır. Bu sistem yıllardan beri aynı şekilde ilerlemekte, üretici hasat zamanı ayırdığı bir miktar hububatı bir sonraki yıl ekmek üzere tohumluk olarak ayırmaktadır. Aslında bu sistem Türkiye’nin genelinde uygulanan bir sistemdir. Bu tohumluklar çok uzun yıllardır kullanıldığı için zamanla verim oranlarında düşüş olmakta, tabiri yerindeyse bir ot halini almaktadır. Hububat ve saman verimi oranından çok düşük seviyelerde olan bu tohumluklar kayıplara yol açmaktadır. Özellikle şiddetli bir yağmur karşısında birçok buğday ve arpa tarlası yatmakta, bu da biçimi zorlaştırmaktadır. Yine doğa olayları karşısında başaklarda dökülmeler meydana gelmektedir.

Tohumluktan kaynaklı bir diğer problem ise gittikçe kalitesi düşen bu tohumlukların zamanla körleşmesidir. Körleşme, üreticiler arasında kullanılan bir tabir olup, yeşermeyen tohumluklara verilen isimdir. Körleşen bu hububat tohumları verim

oranlarını ciddi oranlarda düşürmektedir. Bu noktada mutlak surette yapılması gereken ilçede hangi hububat türlerinin yetiştiğini tespit edip bu kalitesiz tohumluklarda yeni, daha verimli, kaliteli, doğa olaylarından etkilenmesi daha düşük türlerle değiştirilmesi, bu yönde üreticilere tutarlı şekillerde bilgilendirme yapılması ve bu sürecin desteklenmesidir. Her ne kadar Tarım ve Orman Bakanlığı ve ilçe müdürlüklerince sertifikalı tohumluk kullanımı özendirilse ve teşvik edilse de bu oran üretime yansımamış bir görüntü sergilemektedir. Bu sebeple eğitim ve yayım faaliyetlerine ağırlık verilmeli, sertifikalı tohumlukların fiyatları düşürülmeli ve süreç mutlak surette takip edilmelidir.

Traktör ve makine kullanımına bakıldığında ise yörede kullanılan traktörler yoğunlukla 35 ve 50 beygir aralığında olup eski, kalitesiz, mekanik ve verimsiz özelliklerdedir (T.C. EKİTOM 2020 Yılı Brifingi, 2020: 4). Traktörlere bağlı olarak kullanılan makineler de onlara uyumlu olmak zorunda olduğundan birçok makine iş aralığı düşük, eski ve kalitesizdir. Düşük beygir güçlerinde olan traktörlere bağlı olarak kullanılan bu makineler başta yakıt ve zaman açısından büyük oranda kayıplara sebep olurken traktörlerin uzun saatler çalışmaları çevreye de zarar vermektedir. Yörede hububat ekimi ağırlıklı olsa da daha önce de değinildiği üzere ilçede birkaç adet mibzer bulunmaktadır.

Mibzer makinesi özellikle hububat ve yem bitkileri ekiminde daha modern, sıralı, tohum derinliği her noktada aynı ve tohum ile gübreyi aynı anda toprağa gömmeye yarayan bir makine olup özellikle hububat üreticilerinin vazgeçilmez bir aracıdır. Ağırlıklı olarak hububat ve yem bitkisi üretimi yapılan Eflani'de bu makinenin az oluşunun 3 sebebi bulunmaktadır. Bunlardan ilki traktör güçlerinin düşük oluşu, ikincisi bu makinenin fiyatlarının yüksek olması, üçüncüsü ise üreticilerin bu konuda bilgisiz olmasıdır.

Yörede üreticiler başta buğday, arpa, fiğ gibi bitkilerin ekimini suni gübre saçmaya yarayan gübre dağıtıcısı makinesiyle yapmaktadır. Bu makine tohumlukları dengesiz şekillerde saçarak üretim alanında kayıplara sebep olmaktadır. Üreticilerin bu uygulamayı terk etmesi gerekmektedir. Bu noktada mibzer alımı teşvik edilmeli, bu tarz daha kombine ve kaliteli makineleri çekecek traktörler için ÖTV indirimleri, teşvikler ve sübvansiyonlar uygulanmalıdır. Mibzer makinesi ile çok kısa sürelerde çok büyük arazilerin ekimi yapılabileceği için bu makinenin Eflani Ziraat Odası'na

hibe edilmesi, ihtiyaç duyan üreticilerin bu makineyi Oda vasıtasıyla kullanması sağlanmalı, traktör alımları için ikinci el traktör kredileri verilmesi gerekmektedir.

Üçüncü problem, belki de çoğu üretici fark etmese de biçim zamanı ve biçerdöverlerden kaynaklı olmaktadır. Üreticiler için bir velinimet olan bu makine başta zaman olmak üzere üreticileri birçok masraftan kurtarmaktadır. Üreticiyi birçok masraftan kurtarsa da zararları da olmaktadır. Eflani’de faal şekilde 11 adet biçerdöver bulunmakta olup bazıları piyasa için çalışmamakta, sadece sahibi olan kişilerin hasadı için kullanılmaktadır (T.C. EKİTOM 2020 Yılı Brifingi, 2020: 4).

Bu sebeple ilçeye hasat zamanı şehir dışından birçok biçerdöver gelmektedir. Türkiye’nin bölgelerinde mevsim süreçlerinin birbirinden farklı seyretmesi dolayısı ile kendi ilinde hasat süreci biten biçerdöverciler tamamen para kazanma hırsıyla acelece başka şehirlere geçmekte, burada henüz ürünler olgunlaşmadan biçimlere başlamaktadır. Bu yerlerden birini de Eflani oluşturmaktadır. Hasat zamanı gelmeden ve henüz bitkiler olgunlaşmadan başlayan biçimler büyük kayıplara sebep olmaktadır. Yöre insanı kendi bölgesine bir biçerdöver geldiğinde ve etrafındaki insanlar ürünlerini biçirmeye başladığında tekrar biçerdöver gelmeyeceği ve ürünlerinin tarlada kalacağı korkusuyla henüz olgunlaşmamış ürünlerini biçirmeye mecbur kalmaktadır. Yine bu makinelerden bazılarının eski oluşu da kayıplara sebep olmaktadır. Vaktinden önce biçilen ürünlerde hububat başakların içinde kalırken, eski ve bakımsız biçerdöverler ise hububatın bir kısmını arkasından sap ile birlikte dökmektedir.

Biçerdöverlerden kaynaklı ikinci problem ise karışık biçim yapmalarıdır. Bunu bir örnekle açıklamak gerekirse bir çiftçinin arpa tarlasını ya farklı tipteki bir buğday tarlasını biçtikten sonra hemen bir başka tarlaya geçmekte, bu da makinenin içinde kalan kalıntılar sebebiyle ürünlerin birbirine karışmasına sebep olmaktadır. Ürününü bu şekilde biçerdöverden teslim alan üretici, bir kısmını tohumluk olarak ayırdığı için direkt olarak ambara götürmekte, birbirine karışmış olan bu hububatı sonraki yıl toprağa ekmektedir.

Bu uygulama nedeniyle hem kayıplar hem de ürünlerin birbirine karışması ile verim ciddi oranlarda düşmektedir. Bu noktada yapılması mutlak surette gerekli olan şey Eflani İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü tarafından ilçede bir biçim zamanı belirlenmesi, yöredeki ve yöreye başka şehirlerden gelen biçerdöverlerin kalite

kontrollerinin yapılması, gerekli şartları sağlayamayan biçerdöverlerin ve vaktinden önce biçime başlayanların piyasaya biçim yapmasının yasaklanması hatta yüksek miktarlarda ceza uygulanması gerekmektedir. Bu yazar tarafından mutlak surette gerekli görülen bir durumdur.

Dördüncü problem üreticilerin bilgi, eğitim ve uzmanlaşmasından kaynaklanmaktadır. Birçok çiftçi açık alandaki tarlalarda çok uzun yıllardır başta arpa ve buğday olmak belli bir kategorideki hububatların üretimini yaparken bahçe ve bostanlarda çok farklı sebze ve hububatların üretimini yapmaktadır. Bu bahçe ve bostanlarda fasulye, nohut, ayçiçeği, mısır, domates, biber, salatalık, bamyaya, ıspanak, mercimek, marul ve benzeri tarzda birçok ürünü yetiştirirken açık arazilerdeki tarlalarda bu ürünlerin yetişmeyeceğini düşünmektedir.

Açık arazilerde bu tarz ürünlerin yetiştirilmesinde farklı problemler olsa da en etkili neden düşünce biçimidir. Bu gerçekten üzücü bir durumdur. Bir dönem Eflani’de faaliyet gösteren Berce Beraberce Tarımı Geliştiren İşletmeler isimli şirket, ilçede birçok araziye kiralarak açık arazide sulu şekilde yonca, mısır ve ayçiçeği üretimi yapmış ve yüksek oranlarda verim elde etmiştir (haberler.com). Bu örneğe rağmen yöre insanının bu tarz bir üretim hamlesine kalkışmaması düşündürücüdür. Belki bu noktada bitkisel üretim sürecinin ekonomik bir amaçla yapılmıyor olması da etkili bir neden olarak ileri sürülebilir ama bu bir düşünce kalıbından başka bir şey değildir. Yine uzmanlaşma noktasında da problemler yaşanmaktadır.

Birçok üretici bu işi aile ihtiyacı ve beslediği hayvanların yem ihtiyacını karşılayama yönelik yapmasından ve genellikle başka meslek kollarında ekonomik yaşamını geçirdiğinden dolayı bitkisel üretim sürecinde uzmanlaşma olmamaktadır. Bir işte uzmanlaşmak sadece o işi yaparak sağlanabilir. Bitkisel üretim sürecinin girmiş olduğu kalıptan çıkartılarak ekonomik bir alan da olabileceği üreticilere eğitim, destek ve teşviklerle anlatılmalıdır. Bu noktada gerekli kurumlar tarafından üreticiler için eğitim, teknik destek, seminer ve bilgilendirme toplantıları sağlanmalıdır. Zirai destek sağlanması bu noktada çok büyük önem arz etmektedir.

Beşinci problem kirli tohumluklardan kaynaklanmaktadır. Üreticiler uzun yıllardır aynı tohumlukları kullandığı için bu tohumluklar zamanla kirlenmekte, yani içlerine farklı tip ve türdeki hububat ve yabancı bitkilerin tohumları karışmakta, üretici

önceki yıldan ayırdığı tohumlukları başka arazilere taşımakta, bu da özellikle pıtrak bitkisi gibi yabancı otların tarım arazilerine yayılmasına neden olmaktadır. Aslında bu konu da biçerdöverler ile bağlantılıdır. Önceleri üreticiler başak ve sapları patoz adı verilen harman makinesinde ayırdıklarından ve elde ettikleri hububatları derelerde yıkadığından dolayı uzun zamanlar ayrılan tohumluklar temiz kalabilmiştir.

Fakat biçerdöver kullanımı ile harman makineleri neredeyse tamamen terk edilmiş, bu da birçok hububatın, dolayısıyla da tohumlukların kirlenmesine sebep olmuştur. Bu noktada yapılması gereken tohumluk olarak ayrılan hububatın selektörden geçirilmesidir. Selektör makineleri yılda birkaç gün kullanılması ve yüksek fiyatlarda seyretmesinden dolayı üretici için cezbedici değildir ama temiz bir tohumluk elde etmek için de gereklidir.

Bu noktada tohumlukların selektörden geçirilmesi için bilgilendirmeler yapılması, bu sürecin teşvik edilmesi gerekmektedir. Bu makineler sabit ve gezer şekillerde bulunduğu gibi elektrik ve traktör vasıtasıyla da çalıştırılabilmektedir. Gezer sisteme sahip olan bir selektör makinesi Eflani İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü ya da Eflani Ziraat Odası tarafından alınıp üreticilerin kullanımına sunulabilir. Bu makine belli zaman aralıklarında muhtarlar vasıtasıyla talep eden köylere gönderilip, burada üreticilerin tohumluk olarak kullanacağı hububatın temizlenmesi sağlanabilir. Bu örneği verilen uygulama mevcut bir uygulamadır. Korkuteli Ziraat Odası bu uygulamayı yapmaktadır (hayvancilikakademisi.com).

Altıncı problem büyük bir tarım alanına sahip olunmasına ve keskin bir iklimin de hâkim olmasına rağmen sera alanının çok düşük olmasıdır. Eflani'de özellikle iklimden dolayı bu tarz üretim uygulamalarına büyük oranda gereksinim vardır. İlçe de bitkisel üretim alanında belirlenen politikalarda bu uygulamanın yaygınlaştırılması dikkate alınmalıdır. Seracılık faaliyetleri Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından desteklenen ve teşvik edilen bir uygulamadır. İklimi Eflani'den daha ılıman olan Safranbolu'da 3560 dönüm örtü altı üretim alanı bulunurken Eflani'de bu alanın 63 dönüm olması düşündürücüdür (karabük.tarimorman.gov.tr). Bu noktada yapılması gereken seracılık faaliyetlerinin özendirilmesi, üreticilere bu konular hakkında bilgiler verilmesi ve örnek seralar oluşturulmasıdır.

Yedinci problem ise sulama kaynaklıdır. İlçe büyük bir toprak varlığına sahip olmasına rağmen sulanabilir alan miktarı 42 hektardır. İlçede yeni yapılan ile birlikte toplam 4 adet sulama amaçlı gölet bulunmaktadır (T.C. EKİTOM 2020 Yılı Brifingi, 2020: 5). Sulama alanındaki ekipmanlara ve yetiştirilen ürün yelpazesine bakıldığında hiçbir gelişme olmadığı açıkça görülecektir. Yeni bir gölet yapımından ziyade asıl yapılması gereken sulama için mevcut göletlere kanalların yapılması yahut derelerin ıslah edilmesidir. Gölet çevrelerinde ya da yakınlarındaki arazilerde sulama alanında çalışmalar yapılması, bu alanda alet, ekipman, teknik destek, elektrik ve eğitim hizmetleri sunulması gerekmektedir.

Bu göletlere kanallar yapılması, sulama araç gereçlerinin sağlanması ile ürün yelpazesinde çeşitlilik ve verim artışı yaşanılacağı düşünülmektedir. Eflani'de birçok aile bahçe ve bostanlarında şeker pancarı, şalgam, turp, patates, mısır ve soğan gibi sebzeler yetiştirmektedir. Bu tarz ürünlerin, sulama sistemlerinin geliştirilmesiyle açık alanlardaki tarlalarda üretilmesi hem üreticiye hem ilçeye kazandıracak hem de yeni sektörlerin doğmasına sebep olacaktır. Yine şeker pancarı, yonca, mısır gibi bitkilerin hayvancılık alanında da yem olarak sık kullanılması bu alanda da verim artışları sağlayacaktır.

Yukarıda sayılan önermelerin gerçekleşebilmesi için mutlak surette bir pazara ihtiyaç vardır. Ürettiği ürünü pazar ile buluşturamayan üretici bu işi yapmayacaktır. Pazara çıkış konularında devletin büyük desteğine ihtiyaç vardır. Ürünlerin işlenmemiş ya da işlenmiş şekillerde pazara çıkışı için gerekli sistemler oluşturulmalı, depolama faaliyetleri geliştirilmeli, sanayiciler ve imalat sektörleri için Eflani tercih edilir bir alan haline getirilmelidir. Bu sağlanamasa bile mutlaka aracı kurumların oluşturulması gerekmektedir çünkü Eflani, İstanbul ve Ankara gibi metropollere çok yakın ve gün içerisinde ulaşılabilir bir uzaklıktadır. Bu noktada aracı kurum ve kooperatifler oluşturulması, yörede faaliyet göstermek isteyen işletmeler için destekleme ve teşvikler verilmesi, üreticiyi ve sanayicileri bir araya getirmek için fuarlar oluşturulması, iş gezileri ve toplantıları yapılması bir tavsiye olarak ileri sürülebilir.

Hayvancılık alanındaki problemlere bakıldığında ise ilk göze çarpan olumsuzluk ahır sistemleridir. Yöredeki birçok ahır insanların yaşamlarını sürdürdükleri evler ile bütünleşik bir yapı içerisinde. Bu tarz yapılanmalara ülkemizin farklı yörelerinde de rastlanmaktadır (Ünal, 2000: 166). Bu ahır sistemleri

verimsiz ve sağlıksız şekillerdedir. Bu ahırlar hayvan verim ve sağlıklarını etkilediği kadar insan sağlığını da tehdit etmektedir. Bu noktada üreticiler evlerden ayrı ahırlar kurmaları için bilgilendirilmeli ve teşvik edilmelidir.

İkinci problem bitkisel üretim sürecinde yaşıandığı gibi hayvancılık sektöründe de bir kısım üreticinin bu işe bir hobi gözüyle bakmasından kaynaklanmaktadır. Yörede hayvancılık ağırlıklı olarak ailenin kişisel ihtiyacını karşılamak ve ekonomik olarak ekstra bir gelir etmek için yapılmaktadır. Hayvancılık alanında ekonomik olarak bir kar elde etmek için verimli türlerin yetiştirilmesi gerekmektedir. İlçedeki hayvan varlığına bakıldığında ise büyükbaş olarak 990 adet kültür ırkı, 11.598 melez ve 1430 adet yerli hayvan bulunmaktadır. Manda sayısı ise sadece 135'tir. Küçükbaş hayvan sayısı 3062 olup bunların 2780 tanesi Merinos, 50 tanesi kıvırcık, 232 tanesi ise kıl keçisidir. Kanatlı hayvan varlığı toplam 26.600'dür. Kovan sayısı ise 908'dir (T.C. EKİTOM 2020 Yılı Brifingi, 2020: 5).

Bu değerler düşük gözükmetedir. Kaliteli büyükbaş, küçükbaş ve kanatlı hayvan yetiştiriciliği hem üretim hem de verim alanında daha yüksek kazançlar sağlayacaktır. Bu sebeple suni tohumlama, kaliteli ırtaki damızlık boğa ve koçlara daha fazla ihtiyaç vardır. Bu alanların desteklenmesi gerekmektedir.

Eflani'de "*salmalık*" ismi verilen bir uygulama bulunmaktadır. Salmalık uygulaması genelde tarla mahsullerinin biçilmesi ile başlamaktadır. Bu uygulamada hayvan yetiştiricisi aile ve üreticiler sabah erken saatlerde hayvanlarını salmakta ve akşam olduğunda gidip toplayarak ahıra yahut hayvanların bekletildiği "*geliklere (etrafi çevrili, üstü açık alan)*" getirmektedir. Hayvanların gündüzleri yanında kimse bulunmadığı için kızgınlık döneminde olan birçok kültür hayvanı yerli ya da melez hayvanlarla çiftleşmekte, bu da hayvan genlerinde bozulmalara neden olmaktadır.

Uzun yıllar süregelen bu uygulamanın bir anda sökülüp atılması mümkün değildir. Bu noktada üreticilere bilgilendirmeler yapılmalı, aile ve üreticiler tarafından kızgınlık dönemindeki hayvanların takipleri sağlanmalıdır. Bu tarz kültür hayvanlarının genlerinin korunması ve üretimin daha verimli olması için kaliteli damızlık boğa ve koçların ilçede çoğaltılması gerekmektedir. Bu noktada üreticilere destekler sağlanmalı, hibe ve eğitimler verilmelidir.

Bir diğer problem pazar kaynaklıdır. İlçede birçok üretici hayvanlarını yoğunlukla ahırdan direkt olarak tacir ya da celeplere ucuz fiyatlara vermekte ya da ilçe merkezinde yer alan hayvan pazarında satmaktadır. Bu noktada yapılması gereken canlı hayvan satışı için bir taban fiyat uygulamasının belirlenmesi, gezici ya da sabit bir kantar hizmeti sunulması ve ilçe hayvan pazarındaki olanakların (kantarı, veteriner kontrolü vb.) hizmetlerin sağlanmasıdır. Özellikle taban fiyat belirlenmesi ve kantar hizmeti sunulması gereklidir.

Bir diğer problem girdi maliyetlerinin yüksekliğidir. Bu problem özellikle yem alanında gözükmektedir. Yüksek fiyatlarda seyreden yem fiyatları üreticileri zorlamaktadır. Bu noktada yapılması gereken yem ezme, kırma ve karıştırma makinelerinin üreticiler tarafından alınmasının teşvik edilmesidir. Böylelikle bu tarz makinelere sahip olan üreticiler hayvanlara verecekleri yemleri kendileri hazırlayabilecek, yem ücretlerinden bir nebze olsun kurtulabileceklerdir. Eflani'de yem bitkileri ekim alanı 1950 hektardır. Bu alanın ve ürün yelpazesinin artırılması gerekmektedir (T.C. EKİTOM 2020 Yılı Brifingi, 2020: 5).

Eflani'de bitkisel üretim ve hayvancılık alanında genel olarak görülen problemler yukarıda sayılanlardan meydana gelmektedir. Bunlara ek olarak Eflani İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü'nün personel sayısı da yetersiz gözükmektedir. Özellikle hububat ekimi ve büyükbaş hayvancılığın yapıldığı bu ilçede 1 adet ziraat mühendisi ve 3 adet sözleşmeli veteriner hekim bulunmaktadır (T.C. EKİTOM 2020 Yılı Brifingi, 2020: 3). İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü'nün personel sayısının artırılması gerektiği düşünülmektedir.

SONUÇ

Tarım ve hayvancılık insanların binlerce yıldır faaliyet gösterdikleri bir alandır. İnsan neslini devam ettirebilmek için bu faaliyet gereklidir. İlk insanlar gıda ihtiyaçlarını karşılayabilmek için tamamen içgüdüsel olarak çevrelerindeki besin kaynaklarına yönelmişler, bazı bitki ve kökleri yemek ve bazı hayvanları avlayarak gıda ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Çevrelerindeki besin kaynakları tükenmeye başladığında buldukları bölgeden başka bölgelere göç etmişlerdir.

Uzun bir süre boyunca bu şekilde ilerleyen insanlık tarihinde en keskin ayırım tarımın başlaması ile gerçekleşmiştir. Bazı bitki türlerinin evcilleştirerek bunların üretimini gerçekleştiren insanlar sürekli bir gıda arzı sağlamanın yolunu bulmuşlardır. Tarımsal üretim yapmak, üretilen ürünlerin sürekli kontrolünü ve korunmasını da gerekli kılmıştır. Aynı zamanda bitkisel üretim ve sürekli gıda arzıyla artık insanlar yiyecek aramak için başka noktalara göç etmeyi bırakmış ve bitkisel üretim yapabilecekleri alanların etrafına yerleşmeye başlamış ve tarımsal üretim ile birlikte yerleşik yaşam da başlamıştır.

Yerleşik yaşamın başlaması ile o günün ilkel toplulukları günümüzdeki modern devletlerin ilk prototiplerini oluşturmuştur. Tarım kaynaklı yerleşik yaşam insan yaşamında birçok değişikliğe sebep olmuş, en büyük değişiklikler ise yerleşik yaşam ve devlet mekanizması ile gerçekleşmiştir. Devlet mekanizması ile birlikte bürokrasi, insanlar arası kademelenme, siyaset, din, askeri hizmetler ve benzeri tarzda oluşumlar başlamıştır. İnsan topluluklarının bir arada yaşamaya başlamasıyla birlikte farklı ihtiyaçlar da meydana gelmiş, bu farklı ihtiyaçlar bilim ve meslek kollarının doğmasına sebep olmuştur.

Tarımsal üretim kaynaklı başlayan bu devlet yapılanmaları içerisinde Sümer kent devletleri ve Antik Mısır medeniyeti önemli bir yer tutmaktadır. Mezopotamya'nın bitkisel üretim için elverişli olmayan topraklarında başlayan Sümer kent devletleri daha verimli araziler aramak yerine buradaki toprakları üretim yapmaya uygun hale getirmeye başlamışlar ve bunu başarmışlardır. Sümerler Mezopotamya Ovası'nı besleyen Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde taşkın ve suları kontrol etmek, daha verimli bir üretim gerçekleştirmek için setler ve kanallar inşa etmişlerdir. Düzenli bir çalışma gerektiren bu işlem bürokrasiyi ve otoriteye itaati meydana getirmiştir.

Aynı zamanlar içerisinde Sümerlere benzer bir başka devlet yapılanması Nil Vadisi'nde Antik Mısır adıyla meydana gelmiştir. Nil Nehri üzerine setler ve kanallar inşa eden Antik Mısırlılar burada bitkisel üretim gerçekleştirmişlerdir. Bu iki devlet arasındaki fark Sümerlilerin coğrafya kaynaklı dış etkilere çok açık olması iken Antik Mısır medeniyetinin etrafının çöllerle kaplı olması ve Nil Nehri'nin kontrolünün ele geçirilmesinin zor olmasıdır. Bugün bu iki devlet yapılanması tarih sahnesine isimlerini altın harflerle kazıtmış, devlet mekanizmasının ve yönetim biliminin temellerini oluşturmuşlardır.

Bitkisel üretim süreci içerisinde bir diğer gelişme bazı hayvan türlerinin evcilleştirilmesi ile gerçekleşmiştir. Doğada kendi haline var olan, üreyen ve yaşayan bu canlılar bir döneme kadar avcılık yoluyla insanların besin ihtiyacını karşılamış, sonralarında evcilleştirilmeleri ile sürekli bir hayvansal gıda arzı sağlanmış, aynı zamanda bu hayvanlar farklı alanlarda kullanılmaya başlanmıştır. Bu hayvanlar arasında özellikle sığırlar ve atın evcilleştirilmesi büyük değişikliklere sebep olmuştur.

Evcilleştirilen sığırların tarla sürümünde kullanılmaya başlamasıyla üretim alanında büyük bir gelişim sağlanmıştır. Bu hayvanlardan elde edilen dışkının tarım arazilerinde gübre olarak kullanılmaya başlanması ise artı değer yaratan bir başka durumdur. Atın evcilleştirilmesi ise bir yerden bir yere seyahat etmek, yük çekmek, haberleşme ve savaş gibi alanlarda büyük farklılıklara, kazanımlara ve kültür kaynaşmalarına sebep olmuştur.

Belli bir zamana kadar bitkisel ve hayvansal üretim ağırlıkla ailelerin kişisel gıda ihtiyacı ve küçük işletmelerin hammadde ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik ilerlemiştir. Uzun zamanlar süren bu üretim modeli İngiltere'de Sanayi Devrimi'nin gerçekleşmesi ile başkalaşım yaşamıştır. Devrim ile birlikte üreticiler kişisel ihtiyaçtan ziyade piyasa için de üretim yapmaya başlamıştır. Yine bu dönemler içerisinde yaşanan başta makineleşme ve bilimsel gelişmeler tarım ve hayvancılık sektöründe de kullanılmaya başlanmış ve üretim değerlerinde büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu zaman aralıklarına denk gelen dönemler içerisinde coğrafi keşiflerin yaşanması, yeni yollar ve ulaşım seçenekleri, kimyasal gübrenin keşfi, sıralı ekim nöbeti gibi gelişmeler üretimi artıran diğer etkenlerdir.

İlerleyen süreç içerisinde gelişmiş tarım ve hayvancılık başlamış, bu sistem ile belirli ürün gamlarında yüksek üretim hadlerine ulaşılmıştır. Belirli alanlarda uzmanlaşmaların yaşanması, bitki ve hayvan türlerin ıslahı ile üretim giderek artmıştır. Bunu takip eden süreçte günümüzün modern tarım ve hayvancılık sistemleri doğmuştur. Modern tarım ve hayvancılık minimum alan, emek ve girdi ile maksimum verimi elde etmeyi amaçlamaktadır. Bu süreçte bazı bitki ve hayvan türlerinde gen çalışmaları yapılmış, ilerleyen teknoloji bu sektörlere entegre edilmiştir. Yoğun tarım ve hayvancılık bu döneme hâkim üretim tipidir.

Günden güne gelişen bu iki sektörü olumsuz yönde en çok etkileyen nedenlerin başında 1. ve 2. Dünya Savaşları gelmektedir. Savaşların yaşandığı dönemler içerisinde birçok insanın kırsal alanda yaşayıp genel olarak tarım ve hayvancılık ile uğraşması, bu işi yapan insanların savaş alanlarında yitirilmesi ve birçok hayvanın savaş alanlarında gerek besin gerek bir yardımcı vasıta olarak kullanılması sebebiyle tarım ve hayvancılık alanında düşüşler yaşanmıştır. Hayvancılık sektörünü etkileyen en önemli nedenlerden bir diğeri hayvan hastalıklarıdır. İlgili dönemler içerisinde hayvan sağlığı alanında gelişmelerin ve veterinerlik hizmetlerinin yeterli olmaması büyük kayıplara neden olmuştur.

Bitkisel üretim alanında ise en büyük problem yoğun tarım uygulamaları ile yaşanmıştır. Tarım arazilerinin sürekli işlenmesi, ormanların tahrip edilmesi, yoğun gübre ve kimyasal kullanılması, bitki ve hayvan genlerinde yapılan değişiklikler problemlere sebebiyet vermiştir. Her ne kadar bu tarz yöntemler ile üretim değerlerinde artışlar yaşansa da tarım arazileri giderek bozulmaya başlamış, gen çalışmaları nedeniyle bu bitki ve hayvanlardan insanlara hastalıklar bulaşmaya başlamıştır. Günümüzde bu sistemlere ve problemlere bir çözüm olarak organik tarım ve hayvancılık seçenek olarak sunulmaktadır.

Tarım ve hayvancılık insan beslenmesinde vazgeçilmez alanlar olduğundan devletler için en kritik noktaları oluşturmaktadır. Tarım ve hayvancılık insan beslenmesi yanında sanayi, istihdam ve ticaret için de çok önemli iki sektörü oluşturmaktadır. Bu nedenlerden dolayı devletler bu iki sektörün korunması ve geliştirilmesi için politikalar oluşturmaya ve sektörü düzene sokmaya çalışmaktadırlar. Tarım ve hayvancılık giderek artan dünya nüfusunun beslenebilmesi için vazgeçilmez

alanlardır. Bir ülkenin gıda ihtiyacı bir aşamaya kadar ithalat yoluyla sağlansa da bir noktada ekonomik çöküntülere ve farklı problemlere sebep olacaktır.

Tarım ve hayvancılık politikaları arasında dünyanın önde gelen iki siyasi yapılanmasını ABD ve AB oluşturmaktadır. 2. Dünya Savaşı sırasında son ana kadar savaş dışı kalan ABD bu süreci ekonomi, tarım, hayvancılık ve sanayisini geliştirerek geçirmiştir. Savaş sonunda Avrupa ve Asya'da ciddi yıkımlar yaşanırken ABD bu süreç sonunda en güçlü devlet olmuştur. Tarım alanında daha 1. Dünya Savaşı sırasında hukuksal yapılanmalara giden ABD günümüzde dünyanın en önde gelen tarım ve hayvancılık sektörlerinden birine sahiptir. Ayrıca arazi ve nüfus bakımından yüksek değerlere sahip olması da bunu destekler niteliktedir.

AB ise 2. Dünya Savaşı sonunda tabiri yerindeyse çöken sistemleri kaldırmak için hemen çalışmalara başlamış, Avrupa ülkelerinin tarımsal politikalarının eşitlenmesi için Ortak Tarım Politikası oluşturmuştur. Bu süreç içerisinde üreticilere yoğun destekler sunulmuş ve kısa süre sonra tarım ve hayvancılık alanında yüksek üretim değerlerine ulaşılmıştır. Birden artan üretim değerleri bazı problemlere neden olunca bu üretim sürecini yavaşlatabilmek ve arz talep dengesini koruyabilmek için çeşitli politikalar uygulanmıştır. Günümüzde Avrupa ülkeleri tarım ve hayvancılık alanında en gelişmiş sistemlere sahiptir.

Türkiye'ye bakıldığında ise durum ABD ve Avrupa'dan çok farklıdır. 600 yılı aşkın yaşam sürdüren Osmanlı Devleti'nin var olduğu dönem içerisinde diğerlerinden de farklı olmaksızın temel iktisadi argüman tarım ve hayvancılık olmuştur. Nüfusunun çok büyük bir oranının köylerde yaşaması ise bu üretim tiplerini mecbur kılar niteliktedir. Osmanlı Devleti çok büyük arazi varlıklarına sahip olmuştur. Bu topraklar tımar sistemi ile yapılandırılmış, mülkiyeti devlete ait olan topraklar üzerinde kullanım hakkı köylülere verilmiştir. Köylülerin ve tımar sahiplerinin topraklarını terk etmelerinin yasak olması üretimde sürekliliği sağlamıştır. Hayvancılık için de aynı durumlar söz konusudur. Osmanlı'da hayvancılıkta en önde gelen sektör küçükbaş hayvan yetiştiriciliğidir. Hayvansal üretimin yüksek değerlere sahip olmasının altında arazi varlığı içerisinde meraların fazla olması ve konar göçer insanların genellikle bu işle meşgul olması da yatmaktadır. Osmanlı için tarım ve hayvancılık başta deri ve tiftik olmak üzere sanayi malları üretimi, iase ve vergi için de önemlidir. Toprak, tarım

ürünleri ve hayvanlar üzerinden alınan çeşitli vergiler bu sektörlerin canlı tutulmasına sebep olmuştur.

Osmanlı'nın son dönemlerine doğru yaşanan gerilemeler, sıklıkla uygulanan iltizam usulü, arazi kayıpları, hayvan hastalıkları, göçebelerden kaynaklı problemler, yaşanan 1. Dünya Savaşı, yüksek vergiler ve isyanlar gibi sebepler bu iki sektörün gerilemesine sebep olmuştur. Osmanlı'nın tarımsal ve hayvansal gerileyişini salt olarak yukarıdaki sebeplere bağlamak doğru değildir. Bu gerileyiş içerisinde coğrafi keşifler, yeni ticaret yollarının bulunması, Avrupa'nın teknik olarak ilerleyişi ile tarım ve hayvancılık alanındaki sistemlerini geliştirmesi de bu süreci etkileyen önemli etkenlerdir. Yine merkezdeki siyasi istikrarsızlık ve otorite boşlukları bu sistemlerin gerilemesindeki farklı nedenlerdir.

Osmanlı Devleti'nin son bulması ile hemen ardından Türkiye Cumhuriyeti doğmuş ve Osmanlı'nın mirasına sahip çıkmıştır. Osmanlı'dan, rakiplerinin bir hayli gerisinde kalmış, toprak düzeni bozulmuş, hayvan hastalıklarının yoğun görüldüğü tarım ve hayvancılık sistemi olduğu gibi genç Cumhuriyet'e geçmiştir. Hemen sanayi yoğunluklu kalkınma hamlesine başlayan genç Cumhuriyet için tarım ve hayvancılık sektörü de sanayiye ham madde sağlaması ve o dönem içerisinde nüfusun yoğunlukla köylerde yaşayıp tarım ve hayvancılık ile meşgul olmasından dolayı önemli olmuştur.

Bu alanda uzun zaman boyunca Atatürk ve arkadaşları tarafından reform çalışmaları yapılmıştır. Birçok kuruluş oluşturulmuş, hayvan hastalıkları alanında çalışmalar yapılmış, sektörleri ilgilendiren kanunlar çıkarılmış ve toprak rejimi düzeltilmeye çalışılmıştır. Cumhuriyet'in ilanından 1950 yılına kadar olan gelişmeler bu iki sektörü düzeltme, kurumlar oluşturma, kanunlar üretme, üretimi artırma ve rakiplerle rekabet edebilecek tarım ve hayvancılık sektörleri oluşturma çabalarına şahittir. Bu dönem içerisinde temel problem Atatürk'ün ölümü ve 2. Dünya Savaşı'nın baş göstermesidir.

Atatürk'ün ölümü ve 2. Dünya Savaşı'nın yarattığı yıpratıcı ortam nedeniyle bu iki sektör üzerinde yapılması planlanan politika ve düzenlemeler ertelenmek zorunda kalmıştır. Savaş ortamından kaynaklı olarak bazı ürün gamlarında yaşanan üretim düşüşleri, üretimi yapan erkeklerin silah altına alınması ve getirilen yeni vergiler

üreticileri yıpratın en büyük nedenler arasındadır. 1950 yılına gelindiğinde ise büyük bir değişim yaşanmıştır.

1950 yılı Türk siyasal yaşamı için büyük bir değişime şahit olmuştur. Uzun süren tek parti iktidarı Demokrat Parti'nin seçimleri kazanması ile iktidardan inmiştir. Yönetimi ele alan DP, kalkınma hamlesini sanayinden tarım ve hayvancılık yönüne çevirmiştir. Bu süreç içerisinde birçok kurum oluşturulmuş, üreticilere büyük oranlarda destekler sağlanmış, hayvancılık alanında ise sağlık ve veterinerlik alanında girişimler yaşanmıştır. Toprak düzeni konusunda bir gelişme yaşanmamıştır, çünkü başta Adnan Menderes olmak üzere DP'yi oluşturan birçok vekil büyük toprak ağalarıdır.

Bu dönem içerisinde özellikle bitkisel üretim alanında büyük artışlar yaşanmıştır. Bunun nedenlerinin başında iklim şartlarının olumlu seyretmesi ve ABD tarafından Marshall yardımları kapsamında ülkeye traktörlerin getirilmesi bulunmaktadır. Traktörler vasıtasıyla çok kısa süreler içerisinde birçok alan sürülmeye başlanmış, yeni tarım alanları oluşturulmuş, meralar tarlalara çevrilmiştir. Bu gelişmeler yanında olumsuzluklar da yaşanmıştır.

Traktörler ile birlikte tabiri yerindeyse her yerin sürülmesi ve meraların tarıma açılması hayvan sayısında nispeten azalışlar meydana getirmiştir. Bir diğer büyük etki ise traktörlerin kullanılmaya başlanması ile insan gücüne olan talebin azalmaya başlamasıdır. Geçimini toprak üzerinden işçi olarak sağlayan birçok insan traktörlerin kullanılmaya başlanması ile işsiz kalmış ve geçimini sağlayabilmek için büyük şehirlere göç etmek zorunda kalmıştır. Bu da başta şehirlerde olmak üzere birçok farklı problemlere sebep olmuştur.

1960 yılına gelindiğinde DP, askeri bir darbe sonucu ilhak edilmiştir. Bu dönem içerisinde DPT'nin kurulması ile artık tarım ve hayvancılık sektörü de dahil olmak üzere birçok alan üzerinde uygulanacak olan politikalar beşer yıllık kalkınma planlarında belirlenmeye başlanmıştır. Günümüzde hala politikalar bu planlarda belirlenmektedir. Askeri rejim bir müddet sonra yerini sivil iktidara bırakmıştır. Bu dönem 1980 yılında ikinci bir askeri darbe yaşanmaya dek devam etmiştir.

Bu 20 yıllık dönem içerisinde tarım ve hayvancılık alanında birçok politika uygulanmış ve gelişmeler yaşanmıştır. Tarımsal ve hayvansal ürün miktarlarında

artışlar yaşanırken bu sistemleri düzene sokmak için çeşitli kurumlar ve kanunlar oluşturulmuştur. Yine piyasayı yönlendirmesi ve üreticilere destek olması için TSEK, TZDK, İGSAŞ, gibi KİT'ler oluşturulmuştur. Doğu Anadolu başta olmak üzere hayvancılığın geliştirilmesi için birçok politika ve proje uygulanmıştır. Bu zaman aralığı içerisinde yaşanan sık hükümet değişiklikleri siyasi bir istikrarsızlık ve ekonomik problemlere sebep olmuştur.

Zorlu geçen bu dönemler sonunda Türkiye, IMF'den borç istemek zorunda kalmış, sunulan niyet mektubunda tarım ve hayvancılık alanında çeşitli reformların yapılacağı dile getirilmiştir. DB ve IMF yönlendirmesi ile bu süre sonunda tarım ve hayvancılık alanında birçok desteğe son verilmiş, sektörde yönlendirici olan birçok KİT kapatılmış ya da özelleştirilmiştir. Bu hamleler sonucunda her iki sektör de kaderine terk edilmiş ve tamiri uzun yıllar alan kayıplar yaşanmıştır.

Bu dönemler içerisinde başlayan ve sonralarında da devam eden farklı etkenler bulunmaktadır. Bunlardan ikisi AB ve DTÖ'dür. AB ile uyum sağlamaya çalışan Türkiye, bu süreç içerisinde tarım ve hayvancılık politikaları üzerinde AB'den etkilenmiştir. Fakat AB'nin tarım ve hayvancılık sektörlerinin Türkiye'den ileri oluşu bu noktada farklı problemlere sebep olmuştur. Yine bu yıllar aralığında DTÖ Tarım Anlaşması önemli bir etkidir. Dünyadaki tarım ve hayvancılık ürünleri arzını sabitlemek için oluşturulan bu anlaşmaya Türkiye'de taraf olmuş, her ne kadar GOÜ kategorisinde yer alınsa da anlaşma gereği bu sektörler için uygulanan birçok destek ve sübvansiyondan vazgeçilmiş, bu da sektörleri olumsuz etkilemiştir.

1980 yılına gelindiğinde askeri bir darbe sonucu sivil hükümet ilhak edilmiştir. Bunu takip eden süreç içerisinde ekonomik dalgalanmaları düzene sokmak adına 24 Ocak Ekonomik Kararları alınmıştır. Bu kararlardan nasibini alan sektörlerden biri de tarım ve hayvancılıktır. 24 Ocak 1980 yılında alınan kararlar aslında bir nevi IMF'ye sunulan niyet mektubundaki politikaları uygulamak için alınmıştır. Diğer sektörler gibi tarım ve hayvancılık sektörü de bu kararlardan etkilenmiş, birçok destek kalemi kaldırılmış, sektöre yön veren KİT'lerin özelleştirilmelerine devam edilmiş, sektör serbest piyasa ekonomisine ve sivil girişimcilerin eline bırakılmıştır.

Uzun zaman tarım ve hayvancılık sektörü kaderine terk edilmiş bir şekilde yaşamını sürdürmeye çalışmış ve büyük kayıplar vererek 2000'li yıllara dek

gelebilmıştır. 2003 yılında mevcut hükümetin değişmesi ve AB'ye uyum süreci ile birlikte birçok gelişme yaşanmıştır. Bu dönemden önce Gümrük Birliği Anlaşması da Türk tarım ve hayvancılık ürünleri için yeni bir pazar oluşturmuştur. AB'ye uyum süreci ile birlikte birçok destek, sübvansiyon ve teşvik kalemi kaldırılmış, bunun yerine arazi miktarına bağlı olan tek tip Doğrudan Gelir Desteği sistemine geçilmiştir. Yine bu tarihler arasında 2006 yılında kabul edilen Tarım Kanunu, yasal düzenlemeler alanında en önemli gelişimler arasındadır. DGD'nin olumsuzluklar yaratması sebebi ile bu uygulamadan 2009 yılında vazgeçilmiştir. Bu süreçten sonra başta mazot ve gübre desteği olmak üzere günümüze gelene kadar tarım ve hayvancılık alanında başta T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından çok çeşitli başlıklarda politika, destek, teşvik, sübvansiyon ve projeler uygulanmıştır ve uygulanmaktadır. Tarım ve hayvancılık alanında TKDK ve AB ile ortaklaşa oluşturulan fonla hibe ve destekler sunulması da önemli ve yapıcı bir etkidir.

İlçe idarelerinde var olan tarım ve hayvancılık alanında sunulan politika, destek ve teşviklere bakıldığında, Türkiye'nin üniter bir devlet yapılanmasına sahip olması ve bu alanlarda uygulanacak olan politikaların merkezi hükümet tarafından kalkınma planlarında belirlenmesinden dolayı bunlardan farklı olması beklenmemektedir. İlçe idarelerinde başta Tarım ve Orman Bakanlığı kaynaklı olmak üzere birçok destek, teşvik, sübvansiyon ve hizmet sunulmaktadır.

Eflani ilçesi küçük ve sürekli göç veren bir ilçedir. İlçede tarım ve hayvancılık bir hobi tarzıyla ilerlemektedir. Yöre insanı ekonomik hayatını başka alanlarda sürdürmektedir. İlçede yoğun olarak sunulan hizmetler büyükbaş hayvan, hububat ürünleri, yem bitkileri, mazot, gübre, aşılama, suni tohumlama ve buzağı alanlarında olmaktadır. İlçede 4 adet sulama göleti bulunmasına rağmen sulu tarım yapılan alan çok düşük seviyelerdedir. Yine iklimin el vermediği çoğu yerde örtü altı yetiştiriciliği üretim yapmak için en verimli yol iken ilçede örtü alanı çok düşüktür. Eflani'de dikkat çeken bir başka nokta ise nadas ve kıraç alanların fazlalığıdır.

Tarım ve hayvancılık alanında yukarıda bahsi geçen desteklemelerin yanında eğitim, sulama, teknik destek, pazar, kooperatifleşme, bitki ve hayvan ıslahı temel başlıkları alanında çalışmaların ve İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü'nün personel sayısının artırılması gerekli görülmektedir. Eflani'nin tarım ve hayvancılık alanında büyük bir potansiyele sahip olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Acar, M. & Bulut, E. (2009). Türkiye’de ve Dünyada Tarımsal Destekleme Politikalarında Son Gelişmeler. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9(17), 1-19.

ADNKS Sonuçları, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2019-33705>. E.T: 02.04.2021

Ahmet, A. Y., & Yapar, S. (2005). Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması ve Türkiye. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (13), 57-80.

Akdağ, M. (2018). Tımar Rejiminin Bozuluşu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 3(4).

Akın, V, & Kaya, Y. (2020). Cumhuriyetin İlk Tarım Sayımı Verilerine Göre Trakya’da Tarım ve Hayvancılık. *Trakya Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 21 (2), 103-114

Akıncı, B. (2018). Türkiye’de Kamu Politikası Kurulma Sürecinde Yeni Aktör: Cumhurbaşkanlığı Politika Kurulları. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 9 (16), 2128-2146.

Aral Gölü,
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/02/150225_gch_aral_denizi E.T:
15.03.2021

Aydoğdu, M. (2015). Orta Çağ Feodal Mülkiyet Anlayışı ve Osmanlı Hukukundaki Toprak Sisteminin Türk Hukukundaki Tarımsal İşletmelerin Mirasçılara Özgülenmesine Etkileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17(2), 1-26.

BAKKA Hakkında, <https://www.bakka.gov.tr/kurumsal/hakkimizda>. E.T:
01.05.2021

Balkaya, A., & Kandemir, D., & Sarıbaş, Ş. (2015). Türkiye Sebze Fidesi Üretimindeki Son Gelişmeler. *TÜRKTOB Türkiye Tohumcular Birliği Dergisi*, 4(13), 4-8.

Baskıcı, M. (1998). Evcilleştirme Tarihine Kısa Bir Bakış. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 53(01).

Batmaz, E. (1996). İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 18(29), 39-50.

Benek, S. (2007). Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Türkiye'deki Tarımsal İşletmelerin Günümüzdeki Durumu. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (15), 191-206.

Berce Beraberce Tarımı Geliştiren İşletmeler, <https://www.haberler.com/eflani-de-tarim-ve-hayvanciliga-berce-projesi-2845071-haberi/>. E.T: 05.05.2021

Biber, A. E. (2011). Dünya Tarım Ticareti Serbestleşme Sürecinde Neo-Merkantilist Politikalar. *Business & Economics Research Journal*, 2(1).

Boyraz, B., & Cantürk, A. (2014). Amerika Birleşik Devletleri Örneğinde İkinci Dünya Savaşı Dönemi Savaş Bonosu Posterleri. *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 3(4).

Buğday İthalatı, <http://www.fao.org/faostat/en/#data/TP/visualize>. E.T: 06.04.2021

Bulut, Ş. (2019). 2000 Sonrası Türkiye'de Tarım ve Hayvancılık Politikaları: Kars İli Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.

Bulut, Y., Akın, S., & Kahraman, Ö. F. (2017). Kamu Politikalarının Oluşturulmasında Sivil Toplum Kuruluşlarının Etkisi. *Strategic Public Management Journal*, 3(6), 23-34.

Can, M. F. (2018). Türkiye Hayvancılık Politikalarının AB ile Etkileşimi ve Olası Sonuçları. *Atatürk Üniversitesi Veteriner Bilimleri Dergisi*, 13(2), 242-250.

Ceylan, Ş. (2011). Osmanlı Toprak Düzeni Üzerine Bazı Düşünceler. *İstanbul Journal of Sociological Studies*, 0, 23.

Çakmak, B., & Yıldırım, M., & Aküzüm, T. (2008). Türkiye’de Tarımsal Sulama Yönetimi Sorunları ve Çözüm Önerileri. *Presented at the TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası 2. Su Politikaları Kongresi*, Ankara.

Çeliksoy, E. (2018). Türkiye’de Kamu Politikası Oluşturma Sürecinde Yer Alan Reformların Ağbağ Analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (52), 197-212.

Çetin, R. (2020). Türkiye Tarım Ürünleri Bakımından Hala Kendi Kendine Yeterli mi? Dış Ticaret Verileri Yoluyla Bir Analiz. *Sakarya İktisat Dergisi*, 9 (2), 160-173

Demir, N. (2012). AB ve Türkiye’de Hayvancılık Politikalarındaki Son Gelişmelerin Uyum Süreci Açısından Karşılaştırılması. *Alınları Ziraat Bilimler Dergisi*, 23(2), 58-63.

Demirbaş, N. (2005). Türkiye Ekonomisinde Tarıma Dayalı Sanayinin Yeri ve Önemi. *MKU Ziraat Fakültesi Dergisi*, 5, 10(1-2).

Demirdöğen, A., & Olhan, E. (2017). Türkiye Tarımının Kısa Tarihi: Destekleme Politikası Özeli. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 23(1), 1-12.

Dernek, Z. (2006). Cumhuriyet’in Kuruluşundan Günümüze Tarımsal Gelişmeler. *Ziraat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 1-12.

Direk, M. (2012). *Tarım Tarihi ve Deontoloji*. Eğitim Yayınevi. Konya

Doğan, A. (2009). Ekonomik Gelişme Sürecine Tarımın Katkısı: Türkiye Örneği. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9(17), 365-392.

Doğan, Z., & Arslan, S., & Berkman, A. (2015). Türkiye’de Tarım Sektörünün İktisadi Gelişimi ve Sorunları: Tarihsel Bir Bakış. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 29-41.

Durak, B., & Karadağ, N. C. (2017). Türkiye’de Tarım Politikaları ve Vergilendirilmesi. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 89-104.

Durmuş, E. (2010). Tunceli İlinde Hayvancılık. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1).

Eflani Dışında Yaşayan Nüfus, <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr> 28.04.2021

Eflani Gökğöz Göleti, <https://www.iha.com.tr/karabuk-haberleri/su-tutmaya-baslayan-gokgoz-goleti-760-dekar-arazi-sulanacak-2757515/>. E.T: 26.04.2021

Eflani MYO, <https://efmyo.karabuk.edu.tr/index.aspx>. E.T: 29.04.2021

Eflani Tarihi, <http://www.eflani.bel.tr/icerik/1743/17/eflani>. E.T: 26.04.2021

Eflani Tarihi, <http://www.eflani.gov.tr/ilcemizden-gorunum>. E.T: 26.04.2021

Eflani Tarihi, <http://www.karabuk.gov.tr/eflani-ilcesi>. E.T: 26.04.2021

Eflani Tarihi, <https://karabuk.ktb.gov.tr/TR-63698/eflani.html>. E.T: 26.04.2021

Eflani'deki Okullar, <http://eflani.meb.gov.tr/>. E.T: 28.04.2021

Ekinci, K. & Sayılı, M. (2010). Tarım Arazilerinin Parçalanmasını Önlemeye Yönelik Mevzuat Üzerine Bir İnceleme. *GOÜ Ziraat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 27(2), s. 121-129.

Enver, A., & Esgici, R. (2015). Eski Çağda Tarım Aletleri. *Tarım Makinaları Bilimi Dergisi*, 11(1), 33-37.

Eştürk, Ö., & Ören, M. N. (2014). Türkiye'de Tarım Politikaları ve Gıda Güvencesi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarım Bilimleri Dergisi*, 24(2), 193-200.

Evcim, H. Ü., & Ertuğrul, G. Ö. (2017). Türkiye Tarımında Traktör Kullanımı. *Tarım Makinaları Bilimi Dergisi*, 13(1), 21-31.

Evsile, M. (2018). Cumhuriyet Döneminde Ziraat ve Hayvancılık Alanında Meydana Gelen Gelişmeler 1923-1950. *Kesit Akademi*, 4(14), 1-30.

Fındık Değerlendirme Raporu,
<https://www.tarimorman.gov.tr/BUGEM/Belgeler/M%C4%B0LL%C4%B0%20TARIM/%C3%9Cr%C3%BCn%20Masalar%C4%B1%20%C3%9Cr%C3%BCn%20De%C>

4%9Ferlendirme%20Raporlar%C4%B1%20yay%C4%B1mland%C4%B1/F%C4%B1
nd%C4%B1k%20De%C4%9Ferlendirme%20Raporu.pdf. E.T: 12.03.2021

Fotourehchi, Z., & Şahinöz, A. (2016). DTÖ Doha Müzakereleri ve Tarım Politikalarında Yeni Yönelimler. *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 5(7).

Gaytancıoğlu, O. (2009) Türkiye’de ve Dünyada Tarımsal Destekleme Politikası, *İstanbul Ticaret Odası yayınları*, Yayın No: 2009-14

Genç, S. V., & Özgür, A. (2017). Demokrat Parti Dönemi Hayvancılık Politikaları ve Veteriner Hekimliği Hizmetleri. *Veteriner Hekimler Derneği Dergisi*, 88(2), 38-50.

Gezici Selektör Uygulaması, <https://hayvancilikakademisi.com/guncel/gezici-selektor-makineleri-ciftcinin-hizmetinde/>. E.T: 05.05.2021

Göçoğlu, V. (2014). Kamu Politikası ve Sosyal Medyalar. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara.

Göktepe, K. (2018). Osmanlı Döneminde Tekirdağ’da Yapılan Hayvancılığın İstanbul’un İaşesi ile Sanayii ve Ticari Faaliyetlerindeki Rolü. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), 361-382.

Gözler, K (2016). *Anayasa Hukukunun Genel Esaslarına Giriş*. 9. Baskı, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa.

Gül, H. (2015). Kamu Politikası Analizi, Yöntemleri ve Teknikleri. *Yasama Dergisi*, (29), 5-31.

Günaydın, G. (2009). Koyun Yetiştiriciliğinin Ekonomi Politikası. *Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 23(2), 15-32.

Gürel, A., & Şenel, Z. (2010). Tarım ve İklim Değişikliği İlişkisinde Alınması Gereken Önlemlerin Tarımsal Yayımlar Açısından İrdelenmesi. *Türkiye IX. Tarım Ekonomisi Kongresi*, Şanlıurfa.

Hatunoğlu, E. E., & Eldeniz, F. (2012). 2000 Yılı Sonrası Türk Tarım Sektöründe Yapısal Dönüşüm Politikaları. *Journal of Turkish Court of Accounts/ Sayıştay Dergisi*, (86).

Hayvancılık Dalları, <https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/>. E.T: 8.03.2021

Hayvancılık Nedir? <https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/sezen.ocak/126056/1.pdf> E.T: 15.03.2021

Hayvansal Ürün İhracat ve İthalatları <http://www.fao.org/faostat/en/#data/TP/visualize>. E.T: 24.04.2021

<http://www.fao.org/faostat/en/#data/QC/visualize>

<https://sozluk.gov.tr/Politika>, E.T: 7.12.2021

IPARD II Onuncu Başvuru Çağrısı http://www.tkd.gov.tr/Content/File/BasvuruFiles/BasvuruCagriIlani/IPARDII/IPARDII_OnuncuBasvuruCagriIlani.pdf. E.T: 05.04.2021

İl Yatırım Rehberleri, Karabük İl Yatırım Rehberi, https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/TARYAT/Belgeler/il_yatirim_rehberleri/karabuk.pdf. E.T: 01.05.2021

İlçe Tarım ve Orman Müdürlüklerinin Görevleri, <https://www.tarimorman.gov.tr/Belgeler/Mevzuat/Yonergeler/CalismaUsulEsaslariHakkindaYonerge.pdf>. E.T: 01.05.2021

İlk Çiftçiler Tarihi Nasıl Değiştirdi? <https://arkeofili.com/ilk-ciftciler-tarihi-nasil-degistirdi/>. E.T: 07.04.2021

İMF Hakkında, <https://www.imf.org/~media/Files/Countries/ResRep/TUR/tr-the-imf-and-the-world-bank.ashx>. E.T: 14.03.2021

İnalçık, H., & Seyitdanlıoğlu, M. (2006). *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. Phoenix Yayınevi, Ankara.

İnci, İ. (2010). Atatürk'ün Direktif ve Tavsiyeleri Işığında Türk Tarımındaki Gelişmeler (1923-1938). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 26 (77), 345-384

İstihdam ve İşgücü Verileri,
<https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/Belgeler/Veriler/IstihdamIsgucu.pdf>. E.T:
04.04.2021

İşgücü İstatistikleri, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Ocak-2021-37486>. E.T: 04.04.2021

Kalkınma Planları, <https://www.sbb.gov.tr>. E.T: 17.04.2021

Kandemir, O. (2011). Tarımsal Destekleme Politikalarının Kırsal Kalkınmaya Etkisi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(1), 103-113.

Karabük İl Özel İdaresi Tarımsal Hizmetler Müdürlüğü
<http://www.karabukozelidare.gov.tr/tarimsal-hizmetler-mudurlugu>. E.T: 02.05.2021

Keten ve Kenevir Yetiştiriciliği, <http://www.turktarim.gov.tr/Haber/304/keten-ve-kenevirde-yeni-donem-> E.T: 08.03.2021

Kırsal Kalkınma İçin Üretim Genele Yayılıyor Projesi
<http://www.eflani.bel.tr/haber/373/17/>. E.T: 01.05.2021.

Kızıldemir, Ö., & Öztürk, E., & Sarıışık, M. (2014). Türk Mutfak Kültürünün Tarihsel Gelişiminde Yaşanan Değişimler. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(3), 191-210.

Koçtürk, O. M. (2009). Cumhuriyet Döneminde Hükümetlerin ve Siyasi Partilerin Tarım ve Çiftçi Örgütlenmesine Yaklaşımları. *Turkish Journal of Agricultural Economics*, 15.

Korkmaz, V. (2015). Tarım Ürünlerini Destekleme Politikaları: Türkiye ve AB Karşılaştırması. Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

KOSGEB Desteklenen Sektörler,
<https://www.kosgeb.gov.tr/site/tr/baglanti/DesteklenenSektor>. E.T: 01.05.2021

KOSGEB Kredileri, <https://www.kosgebkrediler.com/kosgeb-ciftci-destegi/#:~:text=Tar%C4%B1m%20ve%20hayvanc%C4%B1k%20alan%C>

4%B1nda%20KOSGEB,Giri%C5%9Fimcilik%20Destek%20Program%C4%B1%E2%80%9D%20ile%20sa%C4%9Flamaktad%C4%B1r. E.T: 01.05.2021.

Koyubenbe, N. (2015). Türkiye’de Süt Sığırcılığına Yönelik Politikalar. *Hayvansal Üretim Dergisi*, 56(2), 1-8.

Meyvecilik, <https://acikders.ankara.edu.tr/mod/resource/view.php?id=24228>
E.T: 15.03.2021

Nacak, O. (2015). Yeni Kamu Yönetimi ve Türkiye’de Kamu Politikalarının Oluşturulması: Aktör Temelli Bir Analiz. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Sakarya.

Oktar, S., & Varlı, A. (2010). Türkiye’de 1950–54 Döneminde Demokrat Parti’nin Tarım Politikası. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(1), 1-22.

Olhan, E. (2012). Türkiye’de Reformlar Kapsamında Yoksullaşan Tarım Sektörü. *X. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi*, 1, 145-152.

ORKÖY Destekleri, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/orkoy-destekleri-bu-yil-10-bin-orman-koylusunu-rahatlatacak/2106848>. E.T: 02.05.2021

ORKÖY, <https://www.ogm.gov.tr/tr/haberler/orman-koylomuze-250-milyon-tl-destek>. E.T: 02.05.2021.

Ortaylı, İ. (2016). *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*. 5. Baskı, Cedit Neşriyat, Ankara.

Ören, M. N., & Bahadır, B. (2005). Türkiye’de ve OECD Ülkelerinde Hayvansal Ürün Politikaları ve Bu Politikalar Sonucu Ortaya Çıkan Transferler. *Hayvansal Üretim*, 46(1).

Özalp, B., & Ören, M. N. (2014). Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması Çerçevesinde İleri Tarım Müzakerelerindeki Gelişmeler ve Türkiye Tarımı Üzerine Etkileri. *Turkish Journal of Agricultural Economics*, 20(1).

Özçağlar, H. (2010). Tarım Reformu Genel Müdürlüğü. *Kamu Yönetimi Çalışmaları*, 118, Ankara.

Özçelik, A. (2014). *Tarım Tarihi ve Deontolojisi*. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara.

Özdemir, Ü. (2000). Safranbolu’da Köy Meskenleri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 6(4).

Özel İdare, <https://www.icisleri.gov.tr/illeridaresi/ozel-idare1>, E.T: 02.01.2021

Özer, G. (2021). Hollanda’nın Tarımındaki Yapısal Dönüşümü ve Bu Dönüşümün Uluslararası Ticaretine Yansımaları. *Journal of Life Economics*, 8(1), 69-79.

Özkaral, M., & Çalışkan, İ. (2020). Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi Disiplini ve Bir Karşılaştırma Denemesi. Ed. M. Özkaral & Y. Taşpınar (Der.), *Kabine Bağlamında Karşılaştırmalı Ülke İncelemeleri içinde (279-297)* Nobel Yayınevi, Konya.

Özkaral, M., Çalışkan, İ. (2020). Türkiye’nin Devlet Örgütlenmesi Bağlamında Köy İdareleri İşlevsel Mi?: Covid-19 Pandemi Sürecine İlişkin Bir Araştırma. *Toplum Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, 1(1), 34-52.

Öztürk, M. (2019). Osmanlı Devleti’nde Hayvancılığın İktisadi Boyutu. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 28-44

Öztürk, Ş., Nas, F., & İçöz, E. (2008). 24 Ocak Kararları, Neo-liberal Politikalar ve Türkiye Tarımı. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2), 15-32.

Paksoy, M, & Bulut, O. (2020). Aksaray İlinde Süt Sığırcılığı Yapan Kooperatif Ortaklarının Sosyo-Ekonomik Özellikleri ve Kooperatif-Ortak İlişkilerinin İncelenmesi. *Uluslararası Tarım ve Yaban Hayatı Bilimleri Dergisi*, 6 (2), 252-262

Rostow, W. W. (1971). Sanayi Devrimi Nasıl Başladı. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 30(1-4).

Sander, O. (2015). *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*. 29. Baskı. İmge Kitabevi, Ankara

Sander, O. (2016). *Siyasi Tarih 1918-1994*, 26. Baskı. İmge Kitabevi, Ankara.

Saygın, A. (2017). Sümer Medeniyeti Üzerine Bir İnceleme. *academia.edu*, 1-10.

Semerci, A. (2019). Türkiye’de Tarımsal Destekleme Uygulamaları. *ÇOMÜ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 7(1), 181-186.

Su Ürünleri Yetiştiriciliği Nedir? <http://tabider.org/Bilgi-Bankasi/Icerik/93/Su-Urunleri-Yetistiriciligi.aspx#:~:text=Su%20%C3%9Cr%C3%BCnleri%20Yeti%C5%9Ftiricili%C4%9Fi%20Nedir%3F&text=Su%20%C3%BCr%C3%BCnleri%20yeti%C5%9Ftiricili%C4%9Fi%2C%20akvatik%20ortamlarda,s%C3%BCs%20ve%20akademik%20%20yeti%C5%9Ftirilmesine%20denir. E.T: 15.03.2021>

Sumaytaoğlu, E. C. (2012). *Osmanlıda ve Türkiye’de Tarımsal Politikaların Tarihsel Gelişimi ve Uygulaması*. Yüksek Lisans Tezi. Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Sungur, Z. (2016). Demokrat Parti Döneminde (1950-1960) Tarım Politikaları ve Etkileri-Agricultural Policies and Its Effects In Democrat Party Era (1950-1960). *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(14), 1-24.

Susam, N., & Bakkal, U. (2008). Türkiye’de Tarım Politikalarındaki Dönüşümün Kamu Bütçesi ve Ekonomi Üzerindeki Etkileri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1), 327-357.

Şahinöz, A. (2000). Tarım Reformu “Made in IMF”. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 287-305.

Şerefioğlu, C., & Atsan, T. (2010) AB Yapısal ve Kırsal Kalkınma Politikaları ve Türkiye. *Türkiye IX. Tarım Ekonomisi Kongresi*, Şanlıurfa.

T.C. Eflani Kaymakamlığı İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü 2007 Yılı (01.01.2007 – 31.12.2007) Brifingi.

T.C. Eflani Kaymakamlığı İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü 2008 Yılı (01.01.2008 – 31.12.2008) Brifingi.

T.C. Eflani Kaymakamlığı İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü 2009 Yılı (01.01.2009 – 31.12.2009) Brifingi.

T.C. Eflani Kaymakamlığı İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü 2011 Yılı (01.01.2011 – 31.12.2011) Brifingi.

T.C. Eflani Kaymakamlığı İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü 2014 Yılı (01.01.2014 – 31.12.2014) Brifingi.

T.C. Eflani Kaymakamlığı İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü 2015 Yılı (01.01.2015 – 31.12.2015) Brifingi.

T.C. Eflani Kaymakamlığı İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü 2016 Yılı (01.01.2016 – 31.12.2016) Brifingi

T.C. Eflani Kaymakamlığı İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü 2017 Yılı (01.01.2017 – 31.12.2017) Brifingi.

T.C. Eflani Kaymakamlığı İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü 2018 Yılı (01.01.2018 – 31.12.2018) Brifingi.

T.C. Eflani Kaymakamlığı İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü 2019 Yılı (01.01.2019 – 31.12.2019) Brifingi.

T.C. Eflani Kaymakamlığı İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü 2020 Yılı (01.01.2020 – 31.12.2020) Brifingi.

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Stratejik Planı, <https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/Belgeler/stratejikplan.pdf>. E.T: 02.04.2021

Tan, S., & Kumuk, T., & Savran, F., & Everest, B. (2010). Türkiye’de 2000 Yılı Sonrası Uygulanan Tarım Politikaları: Tarım Reformu Uygulama Projesi–ARIP. *Türkiye IX. Tarım Ekonomisi Kongresi*, 972-976.

Tangülü, Z. (2012). Demokrat Parti Dönemi Eğitim Politikaları (1950-1960). *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 10(2), 389-410.

Tarım Nedir? <https://sozluk.gov.tr/>. E.T: 26.02.2021

Tarımın Tarihsel Gelişim Süreci,
https://www.ankaratb.org.tr/lib_upload/88_Tar%C4%B1m%C4%B1n%20Tarihsel%20Geli%C5%9Fim%20S%C3%BCreci_14_09_2010.pdf. E.T: 12.03.2021

Tarımsal Destekler, <https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/>. E.T: 02.04.2021

Tarımsal Yapı, <https://karabuk.tarimorman.gov.tr/Menu/16/Tarimsal-Yapi>.
E.T: 05.05.2021

TARSİM Kurumu Hakkında,
https://web.tarsim.gov.tr/havuz/subPage?_key_=0C006981E0842E8D6235913E60C5E9678606297AW1S47ONHBMHIRDKYD416062015. E.T: 05.04.2021

Taşkıran, C. (1994). Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri 1925-1930. *Atatürk Yolu Dergisi*, 4(14).

Temel, M. (2015). Atatürk Dönemi Hayvancılık Politikası. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (24), 1-33.

Terin, M., & Keskin, A., & Terin, S. (2012). Gümrük Birliği'nin Türkiye-AB Tarım Ürünleri Dış Ticareti Üzerine Etkileri. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 43(2), 133-139.

TİGEM, <https://www.tigem.gov.tr/DosyaGaleriData/View/238bcc85-1469-416d-befb-d07f55de04d6>. E.T: 23.04.2021

Tohumculuk, <http://www.mku.edu.tr/files/898-b262222d-c961-413c-baf3-70b94bcb40ec.pdf>. E.T: 08.03.2021

Tokatlıoğlu, M., & Selen, U., & Leba, R. (2018). Küreselleşme Sürecinde Tarımın Stratejik Önemi ve Tarımsal Arz Güvenliğinin Sağlanmasında Devletin Rolü. *Journal of Life Economics*, 5(4), 151-176.

Topuz, H. (2007). Cumhuriyet Dönemi Ekonomisinde Tarımsal Yapının İncelenmesi (1923-1950). *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(3), 377-390.

Traktörlerdeki Gelişmeler ve Mekanizasyondaki Yeri,
https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/27380/mod_resource/content/0/11.%20Trakt%C3%B6rlerdeki%20Geli%C5%9Fmeler.pdf. E.T: 12.03.2021

Tuna, Y. (2011). Dünya Tarımsal Üretimindeki Gelişmeler ve Türkiye. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 46 (0)

Turhan, Ş. (2005). Tarımda Sürdürülebilirlik ve Organik Tarım. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 11(1 ve 2), 13-24.

TÜİK İstatistik Göstergeler Statistical Indicators 1923-2009,
http://www.antakyatso.org.tr/dokumanlar/istatistik%20gostergeler.pdf?fbclid=IwAR0d0KBfrH0qT_snOeHDhv9mRxifeq0yWiuCFIcEN1TH8w1vMn0W1MaHR4c. E.T: 13.03.2021

Türkiye’de Tarım ve Hayvancılık Politikaları,
<https://acikders.ankara.edu.tr/mod/resource/view.php?id=5883>. E.T: 16.04.2021

Uğur, U. (2016). “Gurbet Kuşları” Filmi Örneğinde İç Göç Olgusunun Sosyolojik Açından İncelenmesi. *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (ODÜSOBİAD)*, 6(3), 917-926.

Ulusal Hesaplar, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=ulusal-hesaplar-113&dil=1>. E.T: 04.04.2021

Usta, A (2013). Kamu Analizine Kuramsal Bir Bakış Açısıyla. *Yasama Dergisi*, (24), 78-102.

Veteriner Hekim İhtisas Talimatnamesi,
<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/9018.pdf>. E.T: 16.04.2021

Yalçın, G, Öcal Kara, F. (2016). Kırsal Göç ve Tarımsal Üretime Etkileri. *Harran Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi*, 20 (2), 154-158

Yavuz, F. (2005). Türkiye’de Tarım. *Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara*, 1-252.

Yıldırım, K., & Karaman, D., & Taşdemir, M. (2016). *Makroekonomi*, 13. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Yılmaz, B. S. (2016). Dünya Ticaret Örgütü Doha Görüşmeleri ve Getirdikleri. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü, İstanbul.

Yılmaz, D. (2018). Demokrat Parti Döneminde Aydın'da Tarım (1950-1955). *Atatürk Yolu Dergisi*, 16(62).

Yılmaz, H., & Köknaroğlu, H. (2007). Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikasına Uyum Sürecinde Türkiye'de İzlenen Hayvancılık Politikalarının Değerlendirilmesi. 5. *Ulusal Zootekni Kongresi Bildirileri*, 5-8.

Yiğit, A. A. (2012). Türkiye'nin Tarıma Dayalı Sanayi Politikası (1923-1938). *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13(2), 315-326.

Yiğit, A. A. (2019). Toprak ve Tarım Reformu Kanunu ve Pilot İl Olarak Urfa'da Uygulanması (1973-1978). *Türk Dünyası Araştırmaları*, 123(242), 35-48.

Yiğit, G. (2013). Eflani İlçesinde (Karabük) Nüfus. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 16 (26), 163-181

Yurtoğlu, N. (2020). Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Çayır ve Meraların Hayvancılığın Gelişimine Olan Etkileri (1923-1960). *Belgi Dergisi*, 2(20), 2429-2455.

Yurtseven, Y. (2012). Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Vergi Adaleti. *Presented at the I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi*, İstanbul.

Yüceer, S. E., & Tan, S., & Semerci, A. (2020). Türkiye'de 2000-2020 Döneminde Tarımsal Destekleme Politikalarının Gelişiminin İncelenmesi. *Lapseki Meslek Yüksekokulu Uygulamalı Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 36-46.

Ziraat Bankası Hakkında,
<https://www.ziraatbank.com.tr/tr/bankamiz/hakkimizda/bankamiz-tarihcesi#:~:text=S%C3%B6z%20konusu%20mazbatan%C4%B1n%20II.%20Abd%C3%BClhamit,banka%20%C5%9Fubelerine%20d%C3%B6n%C5%9F%C3%BCr%C3%BClerek%20faaliyete%20ba%C5%9Flam%C4%B1n%C5%9F%C4%B1r.>
E.T: 16.03.2021

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Yıllar Bazında Kıtalara Göre Dünya Nüfusu (milyon kişi).....	23
Tablo 2: Yıllar Bazında Bazı Ülkelerin Toplam Tarımsal Destekleri (milyon dolar). 31	
Tablo 3: 1927 ve 1950 Yılları Arasında Türkiye'nin İl, İlçe, Belde, Köy Nüfusu ve Nüfus Artış Hızı (milyon kişi).	38
Tablo 4: 1925 ve 1950 Yılları Arasında Seçilmiş Bazı Tahılların Ekim Alanı ve Üretim Miktarları (hektar/ton).	41
Tablo 5: 1925 ve 1950 Yılları Arasında Seçilmiş Bazı Bakliyat Ürünlerinin Ekim Alanı ve Üretim Miktarları (hektar/ton).	42
Tablo 6: 1925 ve 1950 Yılları Arasında Seçilmiş Bazı Sanayi Ürünlerinin Ekim Alanı ve Üretim Miktarları (hektar/ton).	43
Tablo 7: 1947 ve 1950 Yılları Arasında Seçilmiş Bazı Yağlı Tohumlu Bitkilerin Ekim Alanı ve Üretim Miktarları (hektar/ton).	43
Tablo 8: 1936 ve 1950 Yılları Arasında Seçilmiş Bazı Meyvelerin Ağaç Sayısı ve Üretim Miktarları (bin adet/ton).	44
Tablo 9: 1936 ve 1950 Yılları Arasında Sert Kabuklu Meyve Veren Ağaç Sayıları ve Üretim Miktarları (bin adet/ton).	45
Tablo 10: 1936 ve 1950 Yılları Arasında Turunçgiller Türünde Meyve Veren Ağaç Sayıları ve Üretim Miktarları (bin adet/ton).	45
Tablo 11: 1923 ve 1950 Yılları Arasında Ana İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Cari Fiyatlarla GSMH (milyon TL).....	46
Tablo 12: 1923 ve 1950 Yılları Arasında Ana İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Sabit Fiyatlarla GSMH (milyon TL).....	46
Tablo 13: 1950 ve 1960 Yılları Arasında Karasaban, Traktör ve Biçerdöver Sayıları.	48
Tablo 14: 1950 ve 1960 Yılları Arasında Tahıllar ve Bazı Diğer Bitkisel Ürünlerin Üretim Alanı (bin hektar).	49
Tablo 15: 1950 ve 1960 Yılları Arasında Yerleşim Birimlerine Göre Toplam Türkiye Nüfusu (milyon kişi).....	51
Tablo 16: 1950 ve 1960 Yılları Arasında Seçilmiş Bazı Tahıl Ürünlerinin Ekim Alanı ve Üretim Miktarları (hektar/ton).	51
Tablo 17: 1950 ve 1960 Yılları Arasında Seçilmiş Bazı Bakliyat Ürünlerinin Ekim Alanı ve Üretim Miktarları (hektar/ton).	51

Tablo 18: 1950 ve 1960 Yılları Arasında Seçilmiş Bazı Sanayi Ürünlerinin Ekim Alanı ve Üretim Miktarları (hektar/ton).	52
Tablo 19: 1950 ve 1960 Yılları Arasında Seçilmiş Bazı Yağlı Tohumların Ekim Alanı ve Üretim Miktarları (hektar/ton).	53
Tablo 20: 1950 ve 1960 Yılları Arasında Seçilmiş Bazı Meyvelerin Ağaç Sayıları ve Üretim Miktarları (bin adet/ton).	53
Tablo 21: 1950 ve 1960 Yılları Arasında Sert Kabuklu Meyve Veren Ağaç Sayısı ve Üretim Miktarları (bin adet/ton).	54
Tablo 22: 1950 ve 1960 Yılları Arasında Turunçgiller Türünde Ağaç Sayıları ve Üretim Miktarları (bin adet/ton).	55
Tablo 23: 1950 ve 1960 Yılları Arasında Ana İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Cari ve Sabit Fiyatlarla GSMH (milyon TL).	55
Tablo 24: 1960 ve 2000 Yılları Arasında Türkiye'nin Toplam, İl, İlçe, Belde ve Köy Nüfusu (milyon kişi).	56
Tablo 25: 1960 ve 2000 Yılları Arasında Seçilmiş Bazı Tahılların Ekim Alanı ve Üretim Miktarları (hektar/ton).	61
Tablo 26: 1960 ve 2000 Yılları Arasında Seçilmiş Bazı Bakliyat Ürünlerinin Ekim Alanı ve Üretim Miktarı (hektar/ton).	62
Tablo 27: 1960 ve 2000 Yılları Arasında Seçilmiş Bazı Yağlı Tohumların Ekim Alanı ve Üretim Miktarı (hektar/ton).	62
Tablo 28: 1960 ve 2000 Yılları Arasında Seçilmiş Bazı Sanayi Ürünlerinin Ekim Alanı ve Üretim Miktarı (hektar/ton).	63
Tablo 29: 1968 ve 2000 Yılları Arasında Seçilmiş Bazı Sebzelerin Üretim Miktarları (ton).	64
Tablo 30: 1960 ve 2000 Yılları Arasında Seçilmiş Bazı Meyvelerin Ağaç Sayısı ve Üretim Miktarları (bin adet/ton).	64
Tablo 31: 1960 ve 2000 Yılları Arasında Sert Kabuklu Meyve Veren Ağaç Sayısı ve Üretim Miktarları (bin adet/ton).	65
Tablo 32: 1960 ve 2000 Yılları Arasında Turunçgiller Türünde Ağaç Sayıları ve Üretim Miktarları (bin adet/ton).	65
Tablo 33: 1960 ve 2000 Yılları Arasında Tarımsal Alet ve Makine Sayısı (bin adet).	66
Tablo 34: 1960 ve 2000 Yılları Arasında Ana İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Cari ve Sabit Fiyatlarda Tarım Sektörünün GSMH İçindeki Payı (milyon TL).	66

Tablo 35: 2000 ve 2020 Yılları Arasında Türkiye'nin Toplam İl, İlçe, Belde ve Köy Nüfusu (milyon kişi).....	71
Tablo 36: 2000 ve 2020 Yılları Arası Bazı Tahıl Ürünlerinin Ekim Alanları ve Üretim Miktarları (hektar/ton).	71
Tablo 37: 2000 ve 2020 Yılları Arasında Seçilmiş Bazı Bakliyat Ürünlerinin Ekim Alanı ve Üretim Miktarları (hektar/ton).	71
Tablo 38: 2000 ve 2020 Arasında Seçilmiş Bazı Yağlı Tohumların Ekim Alanı ve Üretim Miktarları (dekar/ton).	72
Tablo 39: 2000 ve 2020 Yılları Arasında Seçilmiş Bazı Sanayi Ürünlerinin Ekim Alanı ve Üretim Miktarları (dekar/ton).	73
Tablo 40: 2000 ve 2020 Yılları Arasında Seçilmiş Bazı Sebzelerin Üretim Miktarları (ton).....	73
Tablo 41: 2000 ve 2020 Yılları Arasında Seçilmiş Bazı Meyvelerin Ağaç Sayıları ve Üretim Miktarları (bin adet/ton).	74
Tablo 42: 2000 ve 2020 Yılları Arasında Seçilmiş Bazı Sert Kabuklu Meyvelerin Ağaç Sayıları ve Üretim Miktarları (bin adet/ton).....	74
Tablo 43: 2000 ve 2020 Yılları Arasında Turunçgiller Türünde Meyve Veren Ağaç Sayıları ve Üretim Miktarları (bin adet/ton).	75
Tablo 44: 2001 ve 2020 Yılları Arasında Tarım Alanları (bin hektar).....	75
Tablo 45: 2001 ve 2019 Yılları Arasında Traktör ve Biçerdöver Sayıları (adet).	76
Tablo 46: 2000 ve 2019 Yılları Arasında Tarım, Ormancılık ve Balıkçılığın Gayrisafi Yurt İçi Hasıladaki Değeri, Payı ve Değişim Oranı (bin TL).....	76
Tablo 47: 1998 ve 2020 Yılları Arasında Üretim Yöntemine Göre Ana İktisadi Faaliyet Kollarında A10 Düzeyinde Cari Fiyatlarla Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık Faaliyetlerinin GSYİH İçindeki Değeri (bin TL).	80
Tablo 48: 1998 ve 2020 Yılları Arasında Üretim Yöntemine Göre Ana İktisadi Faaliyet Kollarında A10 Düzeyinde Cari Fiyatlarla Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık Faaliyetlerinin GSYİH İçindeki Payı (bin TL).	81
Tablo 49: 2005 ve 2020 Yılları Arasında Tarım Sektörünün İstihdam İçerisindeki Dağılımı ve İstihdamdaki % Payı (+15 yaş/bin kişi).	82
Tablo 50: 2019 ve 2020 Yılları Arasında Sektörler Arası İstihdam Dağılımı ve Oranları (bin kişi/%).....	83

Tablo 51: Uluslararası Sanayi Standart Sınıflamasına Göre 2013 ve 2020 Yılları Arasında Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık Faaliyetlerinin İhracat Üzerindeki Hacmi (milyon dolar).	85
Tablo 52: Uluslararası Sanayi Standart Sınıflamasına Göre 2013 ve 2020 Yılları Arasında Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık Faaliyetlerinin İthalat Üzerindeki Hacmi (milyon dolar).	85
Tablo 53: 1930 ve 1950 Yılları Arasında Canlı Hayvan Sayıları (baş).	105
Tablo 54: 1930 ve 1950 Yılları Arasında Süt Üretim Miktarları (ton).	106
Tablo 55: 1936 ve 1950 Yılları Arasında Et Üretim Miktarları (ton).	106
Tablo 56: 1936 ve 1950 Yılları Arasında Arıcılık ve İpekböcekçiliğine Ait Eski ve Yeni Tip Kovan Sayıları, Bal ve Balmumu Üretimi, İpekböcekçiliği Yapan Köy ve Aile Sayıları, Açılan Tohum Kutusu ve Yaş Koza Üretim Miktarları.	107
Tablo 57: 1936 ve 1950 Yılları Arasında Kümes Hayvanları ve Tavuk Yumurtası Üretim Miktarları (bin adet).	107
Tablo 58: 1950 ve 1960 Yılları Arasında Canlı Hayvan Sayıları (baş).	109
Tablo 59: 1950 ve 1960 Yılları Arasında Süt Üretim Miktarları (ton).	109
Tablo 60: 1950 ve 1960 Yılları Arasında Et Üretim Miktarları (ton).	110
Tablo 61: 1950 ve 1960 Yılları Arasında Arıcılık ve İpekböcekçiliğine Ait Eski ve Yeni Tip Kovan Sayıları, Bal ve Balmumu Üretimi, İpekböcekçiliği Yapan Köy ve Aile Sayıları, Açılan Tohum Kutusu ve Yaş Koza Üretim Miktarları.	110
Tablo 62: 1950 ve 1960 Yılları Arasında Kümes Hayvanları ve Tavuk Yumurtası Üretim Miktarları (bin adet)	111
Tablo 63: 1960 ve 2000 Yılları Arasında Canlı Hayvan Sayıları (baş).	115
Tablo 64: 1960 ve 2000 Yılları Arasında Süt Üretim Miktarları (ton).	116
Tablo 65: 1960 ve 2000 Yılları Arasında Et Üretim Miktarları (ton).	116
Tablo 66: 1960 ve 2000 Yılları Arasında Arıcılık ve İpekböcekçiliğine Ait Eski ve Yeni Tip Kovan Sayıları, Bal ve Balmumu Üretimi, İpekböcekçiliği Yapan Köy ve Aile Sayıları, Açılan Tohum Kutusu ve Yaş Koza Üretim Miktarları.	117
Tablo 67: 1967 ve 2000 Yılları Arasında Su Ürünleri Üretim Miktarları (kg).	117
Tablo 68: 1960 ve 2000 Yılları Arasında Kümes Hayvanları ve Tavuk Yumurtası Üretim Miktarları (bin adet).	118
Tablo 69: 2000 ve 2019 Yılları Arasında Arıcılığa Ait Veriler (adet/ton).	120
Tablo 70: 2000 ve 2019 Yılları Arasında İpekböcekçiliğine Ait Veriler (adet/ton)..	121

Tablo 71: 2000 ve 2019 Yılları Arasında Türlerine Göre Büyükbaş Hayvan Sayıları (baş).	121
Tablo 72: 2000 ve 2019 Yılları Arasında Türlerine Göre Küçükbaş Hayvan Sayıları (baş).	122
Tablo 73: Tür ve Irklarına Göre Diğer Hayvan Sayıları (baş).	122
Tablo 74: 2000 ve 2019 Yılları Arasında Hayvan Türlerine Göre Süt Üretim Miktarları (ton)	122
Tablo 75: 2001 ve 2019 Yılları Arasında Bazı Hayvansal Ürünlerin Üretim Miktarları (ton/bin adet).....	123
Tablo 76: 2000 ve 2019 Yıllarında Küçükbaş Hayvan Türlerine Göre Deri Üretimi (adet).	123
Tablo 77: 2000 ve 2019 Yılları Arasında Büyükbaş Hayvan Türlerine Göre Deri Üretimi (adet).....	124
Tablo 78: Türlerine Göre Kümes Hayvanları Sayıları (adet).	124
Tablo 79: 2010 ve 2019 Yılları Arasında Avlanan ve Üretilen Su Ürünleri (ton). ...	125
Tablo 80: Gayrisafi Yurt İçi Hasıla'da Zincirlenmiş Hacim Olarak Tarım ve Türkiye (2009=100).....	129
Tablo 81: 2019 ve 2020 Yılları Arasında Sektörler Arası İstihdam Dağılımı ve Oranları (bin kişi/%)	129
Tablo 82: Uluslararası Sanayi Standart Sınıflamasına Göre 2013 ve 2020 Yılları Arasında Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık Faaliyetlerinin İhracat Üzerindeki Hacmi (milyon dolar).	131
Tablo 83: Uluslararası Sanayi Standart Sınıflamasına Göre 2013 ve 2020 Yılları Arasında Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık Faaliyetlerinin İthalat Üzerindeki Hacmi (milyon dolar).	131
Tablo 84: Eflani'nin 2020 Yılında ADNKS Verilerine Göre Cinsiyet Ayrımıyla İlçe Merkezi ve Köy Nüfusu (bin kişi).	141
Tablo 85: Yıllar Bazında ADNKS Verilerine Göre Cinsiyet Ayrımıyla Eflani'de Nüfus Değişimi (bin kişi).	141
Tablo 86: 2020 Yılı ADNKS Verilerine Göre Eflani'nin Köylerinin Cinsiyet Ayrımıyla Nüfusu (bin kişi).....	142
Tablo 87: Eflani İlçesinde Arazi Dağılımı (hektar).	147
Tablo 88: Eflani İlçesinde Arazi Kullanımı (hektar).	147

Tablo 89: 2020 Yılı İtibariyle Eflani Merkezi ve Köylerindeki Makine Durumu (adet).	148
Tablo 90: Eflani’de 2020 Yılında Üretilen Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünlerin Üretim Miktarları (ton).	149
Tablo 91: Yıllar Bazında Eflani’de Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünlerin Üretim Miktarları (ton).	150
Tablo 92: 2020 Yılında Eflani’de Üretilen Sebzeler ve Üretim Miktarları (ton).	151
Tablo 93: Yıllar Bazında Eflani’de Sebze Üretim Miktarları (ton).	152
Tablo 94: 2020 Yılında Eflani’de Meyve Üretimi (ton).	152
Tablo 95: Yıllar Bazında Eflani’de Meyve Üretimi (ton).	153
Tablo 96: 2020 Yılı Verilerine Göre Eflani’de Büyükbaş Hayvan Varlığı (baş).	156
Tablo 97: 2020 Yılı Verilerine Göre Eflani’de Küçükbaş, Kanatlı Hayvan ve Arı Varlığı (baş/ adet/ kovan adeti).	156
Tablo 98: 2020 Yılında Eflani’de Hayvansal Üretim Miktarları (ton/kovan sayısı).	156
Tablo 99: 2004 ve 2020 Yılları Arasında Eflani’de Kümes Hayvanları Sayısı (adet).	157
Tablo 100: 2004 ve 2020 Yılları Arasında Eflani’de Kırkılan Küçükbaş Hayvan Sayıları (baş).	157
Tablo 101: 2004 ve 2019 Yılları Arasında Eflani’de Sağılan Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Sayıları (baş).	158

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Yıllar Bazında Dünyada Tahıl Üretim Miktarları (ton).....	24
Şekil 2: Yıllar Bazında Dünyada Taze Sebze Üretim Miktarları (ton).....	25
Şekil 3: Yıllar Bazında Dünyada Taze Sebze Üretiminde Kıtaların Payları (ton).....	25
Şekil 4: Örneği Verilen Ülkeler ve Türkiye'nin 2019 Yılı Tahıl Üretim Miktarları (ton).....	27
Şekil 5: Türkiye'nin 1961 ve 2019 Yılları Arasında Dünyada Birinci Olduğu İhraç Ürünlerinin Ortalamaları (ton).....	87
Şekil 6: 2019 Yılında Seçilmiş Bazı Türlerde Canlı Hayvan Sayıları ve Arı Kovanı Miktarı (baş/kovan adeti).....	97
Şekil 7: 2019 Yılında Dünyada Hayvansal Kaynaklı Yağ Üretim Miktarları (ton).....	97
Şekil 8: 2019 Yılında Dünyada Bazı Hayvansal Ürünlerin Üretim Miktarları (ton) ..	98
Şekil 9: 2019 Yılında Dünyada Hayvan Türlerine Göre Et Üretim Miktarları (ton) ..	98
Şekil 10: 2019 Yılında Dünyada Hayvansal Taze Deri Üretimi Miktarları (ton).....	99
Şekil 11: 2019 Yılında Dünyada Hayvan Türlerine Göre Süt Üretim Miktarları (ton)	99
Şekil 12: Türkiye'nin 1961 ve 2019 Yılları Arasında İthalatta İlk Beş Ülke Arasında Yer Aldığı Ürünler ve İthalat Miktarları (ton).....	132

ÖZGEÇMİŞ

İbrahim ÇALIŞKAN, Eflani İMKB Çok Programlı Lisesi'nin ardından 2015 yılında Karabük Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünde lisans eğitimine başlamış, 2019 yılında onur öğrencisi olarak mezun olmuştur. Aynı yıl içerisinde Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimine başlamıştır. Çalışkan'ın bir kitap bölümü ve yayınlanmış bir makalesi bulunmaktadır.